

भारत सरकार
GOVERNMENT OF INDIA
राष्ट्रीय पुस्तकालय, कलकत्ता
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA

वर्ग संख्या 180. Nc
Class No.

पुस्तक संख्या 83. 3
Book No.

रा० पु०/स. 1. 32

MGIP Sam. 45 NL (Spl'69) 4-8-69-1,00,000

1852

8-

180. No. 83. 3.

THE

MUDRA RAKSHASA,

~~THE SIGNET OF THE MINISTER,~~

A DRAMA,

IN SEVEN ACTS.

BY

VISA'KHA DATTA.

With a Commentary,

EXPLANATORY OF THE PRATYAKHARAS.

PUBLISHED UNDER THE AUTHORITY OF THE COMMITTEE OF
PUBLIC INSTRUCTION.

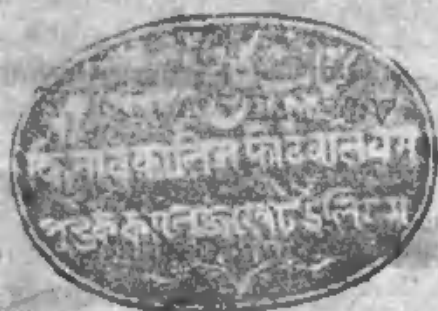
Calcutta:

PRINTED AT THE EDUCATION PRESS, CIRCULAR ROAD.
SOLD AT THE DEPOSITORY, PATALDANGA.

1881.

[Handwritten signature]

॥ मुद्राराक्षसं ॥

विशाखदत्तविरचितं ।

साधारणविद्यालयार्थकथनाधिपतीनामाज्ञया
कलिकातामाराजधान्या इन्दुकेशमन्मालये

प्राकृतभाषायाख्यासहितं

मुद्रितमभूत् ।

१८९१

॥ मुद्राराक्षसः ॥

॥ नाटकं ॥

॥ त्रयमोऽङ्कः ॥

॥ नायिका ॥

अस्या केचं क्षिता ते विरवि श्रमिकका, किमुनामेतद्व्याः
भासैवासाद्यदेतत् परिचितमपि ते विद्युतं कथा चेताः ?
नारीं पृच्छामि मेनुं, कथयतु विजया, न प्रमादं, यदि नु
हैवा भिक्षोः तु भिक्षोरिति पुरवदितं प्रायमयादिभोक्तुः।
अथवा

पादकाविर्भवनीमवतिमवनेरथाः क्षेरपातैः,
यक्षोपेनैव दोषां मुञ्जरमिवतः वर्णकोकातिनामी,
इतिं जप्त्वा नोयां जलनकचमुचं यत्तो दाहभीते
दिवाभारानुरोधाभिपुरविजयिनः पातु मे पुःकनृत्वं ।

॥ नायिको मुखधारः ॥ अथमतिप्रवृत्तिः । आजापितोऽङ्कः
परिवहा, यथा, लघाच सामनावटेयरदत्तपौत्रक मवा राक्ष
वदभाक्कचुसुनोः कवेर्निवाकदत्तक कतिं मुद्राराक्षसं नाम
नाटकं नाटयितव्यमिति । अथवा काव्यविशेषवेदिन्यां परि

अदि त्रमुक्तामस्य ममापि चेति किं पुनरुक्त्यापि नोक्तः अनुवृत्तिः
 चीयते वास्तव्यापि वस्तुचयपतिता कविः?

न शालीः शालाकरिता अनुवृत्तमप्युच्यते ।

तथावदिदानीं एवं मयाः वृत्तिरीमादृष्टः, एवमेव न च
 संगीतकमनुतिष्ठामि । परिकल्पयकोक्तं च । इमे मे एताः,
 तथावत् प्रविष्टामि । मायेन प्रविष्टावलोक्तं च । अये तत्किमि
 दमस्तद्गुहेषु महेष्टवः संवृत्तते? कथं कथं विवर्तनमभिपुङ्गवः
 करिष्ये । तथाहि ।

अस्ति कलमिर्कपि नहि मज्जाभिर्कमिधनुर्वृत्तते कथं विविधाः,
 मुचमिदमिधनुः वातकासे मुञ्जनुवाति कसेन वृद्धयेन ।
 मयत्, कुटुम्बिनीमादृष्टं वृत्तमि । मेवमभिमुखमवर्त्तय ।

मुचमस्तुपाचमिधने, क्षितिरेतोः, वाधिके विवर्तक,
 मज्जावर्तनीतिविधे, कार्याचार्ये, पुनमुपैति ।

१ प्रविष्टः । मदी । अज्ज, इत्यस्ति, अस्मादिषोऽहं मं
 अनुमेष्टु चर्चो (१) ।

एव । चर्चो, तिष्ठतु तावदाज्ञानिषोः, कथं, किमस्य
 मज्जा तत्र भवति । माज्जायामुपनिमन्त्रणेन कुटुम्बकमस्तु

(१) चर्चो, इत्यस्ति, अज्ञानिषोऽमेव मामनुदृष्टान्तर्यः ।

हरीतः चमिता वा अथमतिथयः संज्ञायाः अथ एव याव
विश्वारथः ।

मटी । अथ, उपनिमिता महा वक्ष्याः (१) ।

सूत्र । अथ कश्चिन्नितोः

मटी । उपरन्ति किञ्च अथर्व चन्दोति (२) ।

सूत्र । आर्य, कश्चमाहः

मटी । एवं चतु मररतिविविधो मनोदि (३) ।

सूत्र । आर्य, कश्चमोऽति चतुःपञ्चके ज्योतिःशास्त्रे,
मन्त्रवर्जितां मनवतो माह्वामुद्दिष्टा यावः, चन्द्रोपरान्न प्रति तु
केनापि विग्रहयानि । पञ्चा ।

सूरपथः सकेतुचन्द्रं संपूर्णमद्यमिदानीं, चधिभक्ति
मिच्छति वक्ष्यात् इत्यर्होमे ।

नेपथ्ये । आः, कश्च अथ किते चतुःपञ्चमभिभवितु
मिच्छति वक्ष्यात् ?

सूत्र । रचनेननु बुधयोगः ।

मटी । अथ, को कश्च एवो धरणिमोचरो मविच, चन्द्रं म
चमिचोचरो रक्षिदुं इच्छति ? (४)

(१) आर्य, उपनिमिता महा माह्व्याः ।

(२) उपरन्ति किञ्च मनवान् चन्द्ररति ।

(३) एवं चतु मररतिविविधो मनवति ।

(४) आर्य, कः पुनरेव धरणिमोचरो भूत्वा, चन्द्रं यथा
मिचोचाम् रक्षितुमिच्छति ?

रूपः । चार्धे, चत् सत् । मयापि बोधयितः । मया,
अथोऽभिप्रायः । कदाचित्पुनरुच्यते । पुनरुचये पठति ।

मेदये । याः कदाचि मयि क्षितिं चक्षुःश्रुतमभिभवितु
मिच्छति ।

रूपः । चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

॥ मदी मयं नादयति ॥

रूपः । चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

॥ ततः मयि क्षितिं मुनीं चित्तां पराध्वं च कोपसायकाः ॥

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चार्धे, चार्धे, चार्धे, चार्धे ।

चक्रः चराक्षपरिनाकविशेषकूटः,

कः प्रासमेन विधिना कजतो विषाधः ?

शार्ङ्गरवः, शार्ङ्गरवः ।

॥ विधिः ॥ शिवः । उवाचाथ, आह्वायः ।

आथ । वरः, चरदेहुनिष्कामिः ।

शिवः । उवाचाथ, नमिषं वसिष्ठिरुमेवास्मैव द्वापरयोऽह
मासा, तस्मानुपमेतुमर्षं त्वुपायायः ।

आथ । वरः, कार्यामिषो न हस्तस्मान्मुक्तयति न पुन
एवाथायवदधः शिवमने दुःखीकता ॥ नास्मै नोपविष्ठाता गतः ।
कथं प्रकाशतो गतोऽयमर्थः पेरियु । अथा, किञ्च नन्दकुच
विनायकमिति रोषो राक्षसः, विषयधामर्षिणेन वरकलम्बराज्य
परिवसनमोक्षाहितेन वर्णमकपुत्रेण मलयसेतुना सह कथाय,
तदुपगृहीतेन च सहता स्नेह्यराजेन परिक्रमे, हवसममि
षोक्तुमुद्यत इति ॥ विधिः ॥ उवाचा, येन, तथा वर्णलोका
प्रकाशं नन्दवधं प्रतिज्ञाय निशीर्षा, दुकरा प्रतिज्ञापरित,
योऽहमिदानीं प्रकाशमवतमयेनमर्षमवतमयः प्रममचिद
मिति । कुतस्तत् । अथ नमः,

स्वाशोक्ताननेन्दुनरिमुद्यतिदिशं वसतेः प्रोक्तधूमैः,

कामं मणिद्रुमेभ्यो नवपवनहतं मोक्षमस्य प्रकीर्त्य,

रम्भा बभूवतं पौरदिव्यमकरहितामन्दवंतमरोहा

म्राह्माभावाक्योदायनवन इव वने, प्राप्सति मोक्षवलिः ॥

मोक्षमार्गः स्वर्गमार्गः राधिकायाः शिष्यः स्वर्गमार्गः स्वर्गमार्गः

भा. मया बभूवोऽवकाशमवर्जं ये हृदयकाः पुरा,

ते पाश्चात्य तथैव संमतिः, जना, जन्म, मन्त्र, मानसं

विहिजेत नयेकूमद्विजिह्वानसिंहादनात्यातिशय ।

वा.इ.नि.हा.पी.म.व.प.न.म.वि.हा.भा.रो.वि. उ.प्र.का.वे.व.वा. प्र.क.
भा.द.वा.मि.। से.व. वि.म.वा.,

कमलाक्षी कल्याण, बहुराजगिरि मुक्त,

कला भोवने वरवीं, वरवि नविलीन शिरपदा,

इयोः कार्यं तुल्यं, हितवर्जमिच्छतेन भवत्यः

अथ. वेदप्रयोगोर्विद्वत् ॥ विष्णुसं. सु. ॥

[illegible]

॥ मुद्राराक्षसं ॥

हेतुर्गोहमयेतसीश्वरमयं सोकोऽर्धतः सेवते,
तं भयानकं ये विवक्षितं पुनरो तन्मतिहासकाः,
मनुर्धे प्रसवेऽपि पूर्वसुहृतावकीर्ण, निःशत्रुया
मत्ता, कार्यभुरं भवति कतिमयो दुर्भभासाहवाः ।

अतएवाकारं मर्त्यये प्रवक्ताः कथमयो दृष्टव्यं वाचिक
चरयेव वागुपहः आदिति । कुतः ?

अमात्रेण च, कातरेश च, गुहः कात् वागुरानेव कः ?
प्रज्ञाविक्रमवाकिमोऽपि चि मवेत्, किं मक्तिधीनात् पाछं ।
प्रज्ञाविक्रममभवः समुदिता वेदा गुहा भूतये,
ते भूत्या मृपतेः, कक्षममितरे, वमस्तु वापस्तु च ।

तस्मात्वाचिकमनुमिर्षिं वंशधामेन जीवते वचामति विवर्ते
तद्गुह्यं प्रति वक्ताः । कथमिति । अथ तावद्दृष्टव्यं तत्तयोद
ज्जतरविनाशेनापिः वाचक्यकायकतं भवतीति, विवकन्यो
राचवेनाकायकमत्यभीष्टकारी, मित्रं चातितवापकी दन्तेतेश्वर
इति वद्वारितो जमति जमापवादः । सीकप्रज्ञाचार्यमयेव
र्यक चिद्वच, विना ते वाचक्ये च चातितइतिरद्वि वाचयितारं
आमुराचवेनापवाचितः पर्यंतकपुजी मक्षवसेतुः, वक्ताः वक्तेव
वाचकमतिपरिदृष्टीतोऽपि क्षुत्तिहनामे मुद्धा निवारयितुं
अ पुनरुच विपदात् पर्यंतकवचोत्पन्नमवधः प्रकाशीमवधम

ईममिति । प्रमुक्ताश्च तथा खड्गवधोत्तरपुरकापरमज
 नमिच्छाश्च वज्रविधेयभावावेवाचारवेदिको नानावस्त्रनाः
 प्रविचयः । अन्विष्यते च कुसुमपुरविवाहितं नन्दाभात्यसु
 चर्दामिषुवतरमकारमतयः । तत्तत्कारयन्मुखाय कृतकमता
 भावाहितान्द्रमुद्रवसोत्पात्रिनो मद्रमद्रमुतयः प्रधान
 पुरवाः । प्रमुममुक्तागाश्च तीक्ष्णरवहाविना प्रतिविधानं
 अक्षप्रमादिवः परीक्षितमन्त्रयः चित्तिपतिमन्त्रावकाः विचक्षा
 कथाप्रपुरवाः । अक्षि चाक्षावं वशात्त्राणि भिन्नविष्णुमर्षा
 वाम माक्षयः, पीडनकां दक्षजोती, चतुःपञ्चमे ज्योतिः
 माक्षी च, परं प्रावीक्षमुपगतः । व च तथा चपयककिङ्कधारी,
 वज्रमधप्रतिज्ञानकारमेव कुसुमपुरमुपनीच, वर्त्मनश्चामाक्षीः
 वर वर्यं धारयितो, विवेकतश्च तक्षिणावयः समुपचरिवन्
 खेनेहायी महरमयोममनुष्ठेयं भविष्यति । तदेवमक्षतो न
 किञ्चिन् परिचाक्यते । इवञ्च इव केवलं प्रधानमन्त्रतिर
 क्षाकारोचितराज्यतन्त्रभाटः यततमुदाहरे । चक्षवा चत्
 क्षयमभिधेमदुःखेरवाचारवेदपाकृतं, तदेव 'राज्यं' सुख
 यति ।

उतः । खड्गभाजस्य मुद्राया वक्षिणेऽपि कथावतः,

वज्रेन्द्राश्च, वरेन्द्राश्च, प्रायः बोदन्ति दुःखिताः

॥ कुतः प्रवर्तते ॥

॥ ततः प्रविशति यद् यमपटेन चरः ॥

यमपट्टे जलस्य भक्तये, किं कार्यं देवेति चरेति ।

एतेषु यमभक्त्या चरति जीवो भक्तकृता ।
चरति ।

पुरिषस्य जीवितस्य विषमादो चर भक्तिगृहीतादो,
मारुति यमलोके जी, तेषु जमेन जीवामः ।

ता एव मेव प्रविशति, यमपट्टे दृश्यते जीवामि (१) ।

॥ इति परिक्रमति ॥

विश्वः ॥ विलोक्य ॥ भद्रं न प्रवेष्टव्यं ।

चरः । एतेषु यमभक्त्या, कस्य एव मेव ? (२)

विश्वः । यमभक्त्या यमस्य सुगृहीतमात्रं चरति यमपट्टे ।

चरः ॥ विश्वः ॥ एतेषु यमभक्त्या, यमलोके चरति यमपट्टे
यमभक्त्या चरति चरति, ता एव मे प्रवेष्ट, जाव दे उवन्ता
यमभक्त्या चरति चरति (३) ।

(१) प्रवर्तते यमस्य चरते, किं कार्यं देवेति चरेति ;

एव यमभक्त्या चरति जीवितमतिचरति ।

पुरिषस्य जीवितस्य विषमादपि भवति भक्तिगृहीतात्,

मारुति यमलोके यमेन जमेन जीवामः ।

तस्मादिदं दृश्यं प्रविशति, यमपट्टे दृश्यते जीवामि ।

(२) एतेषु यमभक्त्या, कस्य एव मेव ?

(३) एतेषु यमभक्त्या, यमलोके चरति यमपट्टे, तस्मा
देति मे प्रवेष्ट, जावन्तयोपायायस्य यमभक्त्या चरति ।

प्रश्नः ॥ यतोर्थः ॥ किम् मूर्ख, किं मया मयादुपपाद्यादपि
वर्णयितव्यः ।

उत्तरः ॥ इदं वक्ष्यामि, मा कुप, यदि वयं वर्णं जायादि,
ता किंचिं न वयमप्यापो जायादि, किंचिं वक्ष्यामि जायन्ति
(१) ।

प्रश्नः ॥ यतोर्थः ॥ मूर्ख, वर्णं वक्ष्यामि मया मयादपि योऽर्थः ।

उत्तरः ॥ इदं वक्ष्यामि, यदि तव वयमप्यापो वर्णं जाया
दि, जायादु दाव कश्च वन्दो वयमिममहेति (२) ।

प्रश्नः ॥ मूर्ख, किमनेन ज्ञातेन वा गुरोर्भविष्यति ?

उत्तरः ॥ इदं वक्ष्यामि, तुभ्यं वयमप्यापो ज्ञेयं जायिष्यति न
इति वा जायिष्येन मोदि, वयमप्युद्धिष्या तुभ्यं दाव इति च
जायन्ति, मया च वन्दो वयमिममहेति । वं पेक्ष, कमकाचं

(१) यतो जायन्ति, मा कुप, यदि वयं वर्णं वर्णं जानामि;
तत्किञ्चित् वयमप्यापो जानामि, किञ्चित् वक्ष्यामि जायन्ति
जानन्ति ।

(२) यतो जायन्ति, यदि तत्प्रेषायाः वर्णं जानामि,
जायादु दावकश्च वन्दो वयमिममहेति ।

ममोदराक्षसि कथाहो विवधचरः शीघ्रं संतुष्टमवस्यमिति
वाहं चन्द्रे विदुहान् (१) ।

राक्षः ॥ आकर्षात्मानतः ॥ चन्द्रे, चन्द्रमुद्रादपरात्मानं
पुदगान् जानामीत्युपश्लिष्टमनेन ।

शिशुः ॥ मूर्ख, किमिदमवस्यमवस्यमभिधीयते ।

चरः ॥ इहो मल्लका, सुखमहं ज्ञेयं इदं ममे (२) ।

शिशुः ॥ यदि हिंसात् ।

चरः ॥ अहं सुखमांसायनां च ममं चन्द्रे (३) ।

राक्षः ॥ विमोक्षः ॥ अहं, सुखं प्रविश, कथमेव मोक्षार्थं ज्ञाता
रक्षः ।

चरः ॥ एवो पविशामि ॥ प्रविशोपश्रव ॥ मेदु, मेदु,
चण्डो (४) ।

राक्षः ॥ विमोक्षात्मानतः ॥ अर्थ, मभूतमात् कार्याणां कथं

(१) चन्द्रे आकर्षण, ततोपाज्जायएव आकृति चन्द्रेण ज्ञा
तेनभवति, चन्द्रमुद्रिकां तावदेतावत् जानासि, कमकाशां चन्द्रे
ऽगमिमत् इति । ननु पश्य, कमकाशां ममोदराक्षसपि कथा
दिव्यमदिति शीघ्रं संतुष्टमवस्यमिति वाचि चन्द्रे विदुहानि ।

(२) चन्द्रे आकर्षण, सुखमहमेवेदं ममेत ।

(३) यदि भूतमांसायनाह ममं चन्द्रे ।

(४) इह प्रविशामि । चण्ड, चण्ड, चण्डः ।

परिज्ञाने निबुद्धो निबुद्धकस्मिन् जायते । सा ज्ञाते, यत्, कथं
नर्त्तनं भवति विना परिज्ञाने निबुद्धो निबुद्धकः ॥ उक्तार्थः ॥ अत्र
ज्ञानमप्यभिज्ञानं ।

वरः । सं जग्योः वाचमेदिनि ॥ भृगाव्यविति (१)

आय । अत्र, उपवर्षवेदानीं कर्मयोगद्वयान्तं । अपि तु
कर्मवदन्ताः प्रकृतयः ।

[illegible]

पाप ॥ वसोध ॥ कम्पु वसुधं ज्ञानोक्तिं च वसुध इति,
 अत्र, अवि ज्ञानोक्तिं ज्ञानोक्तिः ?

(१) बह्वेवशास्त्राद्यन्तर्गतेति ।

(५) अथर्विः आर्यैश्च बहु तेषु तेषु विरामकारकेषु
परिद्विषमाकेषु सुप्रसीतनामधेये देवे अन्नगुप्ते दृढमनुरात्माः
ब्रह्मतपः किं युगः कथञ्च नमरे अमात्यराशयेन यद् यत्न
यमुत्पद्यतेहवज्रमावासाथः। पद्माः ये देवस्य अन्नविषः विषं
यं यद्गते।

॥ मुद्राराक्षस ॥

१३

चरः । कर्म-वस्तुविद्वान्नामधेया चण्डक विवेकीयानि (१)।

चाच । तेन हि मोक्षमिच्छामि ।

चरः । सुखादुच्यते; पठनं दातुं चण्डक विपुपक्षे बहु
पक्षवादी कथयन्त्ये (२) ।

चाच ॥ वदन्मनात्मनः ॥ चक्रविपुपक्षे बहुपक्षपातः
चपचकः ॥ प्रकाशः ॥ किं नामधेयो हि यः ?

चरः । जीवविहीनाम् ।

चाच । चक्रविपुपक्षे बहुपक्षपातः चपचकरति यत्न
यत्नं यथा ?

चरः । येन या चपचकरत्तवत् बहुधा विवक्षयता देवे
यत्नदेवरे समावेष्टिता (३) ।

चाच ॥ जगतं ॥ जीवविहिरेव तावद्वक्तव्यविधिः ॥ प्रकाशः
भङ्ग, तत्तथा चपचकः ?

(१) कर्मवस्तुविद्वान्नामधेया चार्थस्य विवेक्षन्ते ।

(२) दृष्टोन्मार्थः, प्रथमं तावद्विपुपक्षे बहुपक्षपातः चप-
चकः ।

(३) येन हा चमात्यराचयप्रभृता विवक्षन्ता देवे यत्नं
देवरे समावेष्टिता ।

चरः । चण्ड चररो ऋषु चमत्कराचरक विचरवक
काचकाः वकटहायो नाम (१) ।

चाच ॥ विचकाक्षमतः ॥ काचकादति कपी चाचः ।
तथापि न पुनः प्राकृतमपि रिपुनवन्नातुः । तस्मिन्नाचा दुष्टश्च
पुनः विद्वार्यको निश्चितः ॥ प्रकाशं भद्र, तृतीयं योतुमिच्छामि ।

चरः ॥ विचका ॥ तदप्येति चमत्कराचरक दुष्टीचं विच
विचरं, पुष्पचरवाची, मविचारयेडो, चन्दनहायो नाम, चक मेहे
कचरं आसीकदुष चमत्कराचरको चमत्कराहो चमत्करो (१) ।

चाच ॥ चाक्षमतः ॥ नूनं दुष्टमतः । नक्षमाक्षमद्विषे
राचकः कचरं आसीकदिवति ॥ प्रकाशं ॥ भद्र, चन्दनहायक
दुष्टे राचकेन कचरं आसीकतमिति कचमयययने भवता ?

चरः । चण्ड, दचं चंमुषीचमुद्र । चण्ड चमत्कराचरं कचि
कदि (१) ॥ इति मुद्रामर्षयति ॥

१ चाचं चरः ऋषु चमत्कराचरक विचरवकः
काचकाः वकटहायो नाम ।

(१) तृतीयोऽप्यमात्रराचरक द्वितीयमिव चदचं, पुष्प
पुरमिवाची, मविचारयेडो, चन्दनहायो नाम, चक मेहे
कचरं आसीकत चमत्कराचरको चमत्कराहवाचकः ।

(२) चाचं दचममुद्रिमद्रा चार्थमनुमत्तार्थं कदिवति ।

आह ॥ मुद्रामयकोक दृष्टीना, वाचयति नाम राक्ष
सक, वदते, समस्त ॥ यन् राक्षसद्वारादनुमिश्रयणी संदभ
रति ॥ प्रकाशं ॥ अह, अनुमिश्रयणीमस्तं प्रकाशेन मोक्षुनि
प्राप्तिः।

परः । सुखादु चक्षो, चक्षि हार चक्ष चक्षीय पररक्ष
परिदक्षयते विद्यतो, ततो पररक्षयते पररक्ष चक्षारक्षणी
वीर, इतिहा समपक्षेचक्षिणो, नविकारवेष्टिचक्षदहावक्ष
परं पविष्टोक्षि, तदि समपक्षं पवारिच, पक्षतोक्षि मीदार्द
मादपुं (१) ।

आह । ततस्ततः

परः । ततो, हस्तो चक्षारक्षो, पक्षपरिदक्षेचक्षोविच
क्षक्षीयवरीराक्षिरी सुमारक्षो, वाचमयसुखक्षोदृष्टोक्ष
क्षक्षयक्षुचक्षो विद्यमिदुं चक्षतो, ततो, वा विद्योक्षो, वा
विद्योक्षोति, वक्षपरिदक्षं विवेदक्षमक्ष विद्यारक्षो, तक्ष
क्षीय चक्षारक्ष चक्षारक्षे, दक्षीयक्ष क्षिदो मक्षतो क्षक्ष

(१) इत्येवमर्थः, अस्ति तादृक्षमार्जेव पुरमनचक्षि
दक्षिने विद्युक्तः, पररक्षयते पररक्षमात्रक्षणेन समुक्त
समपक्षेन चक्षिणमस्ति, नविकारवेष्टिचक्षदहावक्ष सुक्ष
पविष्टोक्षि, तत्र समपक्षं प्रकाशं पक्षतोक्षि मीतापि मातुः।

भवी । ततो हवि दुष्कारदेवदाविदनुदीह रक्षाह रक्षिणाह,
 यो कुमारयो विष्णुमनोऽप्येव विर्मन्त्रिष चरचमिदे योम
 कार वाञ्छकदाह । तस्याच कुमारचरीचरंममचरितं
 सिद्धो कराहो पुरिसंमुखिपरिवाहममाचरिता विमक्ति
 हा हर्षं चक्रुर्भीषुहीया देवकीवंचमि विपदिता, तथा चमवनु
 मुञ्च्येव, मम चरचपाथं यमामन्त्रिष, यमामन्त्रिषा कुलवञ्च
 विष विचला संवृता, महाविषमचरचरचरचामंकिदेति चम
 च पादमूर्धं पाविता, ता एवी रक्षाह मुदाह चारंमिति
 (१) ।

(१) ततश्च हकक्षादावरकान् पञ्चवर्षदेवीयः प्रिवर्द्धनीयः,
 चरीराकृतिः कुमारो, वाचनवसुचमकौतुकीत्कुलमचमचम
 यो निष्कमितुं प्रवृत्तः । ततो, हा निर्गतो, हा निर्गतहति,
 चक्रापरिषवं निवेदयत हवावरकाभ्यनरे, योचमयो
 त्वितो मन्त्रान् कलकलः । तत रक्षह्वा रदेवदापितमुक्ता
 हकषा विषा च कुमारयो निष्कामयेव निर्मन्त्रावचमिः
 योमचला वाञ्छकतया, तस्याच कुमारचरीचरंममचरिता
 कुञ्चोः कराहोदवाकुलिपरिवाहममाचरिता विमक्तिनेच
 महुक्तिमुद्रिका देवकीवंचमिपदिता, तथा चमवनुदाहव, मम
 चरचपाथं यमामन्त्र, यमामन्त्रिभृता कुलवधूतिर निष्कला
 संवृता, महाविषं यमामन्त्राचरच ममाहृतिदेति चारंम
 पादमूर्धं पाविता, तस्यादेवोऽयं चामनः ।

अथ। अङ्ग, गुणः, अवयवः। न विराहस्य परिवर्तमानादुप
पक्षमपि नमिच्छति।

४२८ । अं चण्डो चाचवेदिनि । निष्ठायाः (१) ।

साधु । माईरव, माईरव ।

॥ यद्विष्णुः ॥ त्रिधः ॥ कथाख्यात आश्रयतः ॥

साधन । मन्त्र असीमावयवं पञ्चसोपानम् ।

त्रिभिः । अथाप्यनुपाधाय इति । निष्कृत्य पुनः
त्रिभिः । अथाप्यनुपाधाय इति । निष्कृत्य पुनः

राष्ट्र । सुचीमा स्वगतः । किमचानिचिचामि । अमेत स्वसु
विशेष राक्षसो मेतवः ।

॥ ललः प्रविष्टः ॥ प्रतीक्षारी । वेद, वेद, चण्डो (२) ।

साधः । सर्वार्थनाशकः । पृथिवीऽर्थं जलमग्नेः ॥ प्रकाशः ।
जीवोत्तरे, विभागमगम्योत्तरम् ।

प्रती। चक्षुः, कर्णमनुष्यकाधारमन्त्रादि धीये विवेकिष्य
हेतोः चक्षुर्विद्री चक्षुः विषयेति। इच्छामि चक्षुः चक्षुः
कान्तुकाहो, धारणाहो चक्षुः हेतुः चक्षुः कान्तुकाहो; तेन च,
आदिहपुत्राहं चक्षुः कान्तुकाहं कान्तुकाहं पञ्चिकाहं
विधि (२)।

(१) यदार्थं वाञ्छापथति ।

(२) वषट्, वसुधायै ।

(२) कार्य हेतु चरित्रोः शीरो कमलमुकुटाकारमञ्जलिं

चापः । चरुर्धमात्मकतः । चाधु, चपल, चाधु, समीपं चरु-
 येन चप चपलं चन्द्रिष्टमानवि । प्रकाशः । प्रोक्षोत्तरे, चप-
 तामकादचनादुदकाः, चाधु, चप, चाधु, चभिन्नः कल्पवि शोकक
 वक्षराचा तदनुष्ठोचतामात्मनोऽभिप्रायेः ; किन्तु पर्यन्तेचरधुत
 .पूर्णाणि भुवनाणि मुचवन्ति मुचवन्त्येव मासुर्ध्वः प्रतिपाद
 नीयानि, तदेधोऽर्धं कथं परीक्षितमुचान् मासुर्ध्वान् मेवयामि ।

प्रती । मं चन्ना चाकवेदिनि । निष्काना ।

चापः । मासुर्ध्व, मासुर्ध्व, चपतामकादचनादुदकावहु
 प्रभृतचक्षयो भातरः, चया हवकायतिपुष्तामरयानि भवन्ति
 रर्धं दृष्टवदति ।

विश्वः । चदाज्ञापयत्युपाभावे इति । निष्कानाः ।

चापः । कान्तः । चक्षरीऽर्धं सेवार्थः पूर्वः कतमोऽष्टः ।
 विविक्तः । चां ज्ञात, चपलमवर्णनं प्रविधिभ्यो, चया तस्य
 चीन्हा राक्षसकक जन्मान् प्रभावतमाः पक्ष रायानः परचा
 मन्ना राक्षसमुवर्तन्ते । तद्यथाः

कौकुतक्षिचर्मा, मकवमरपतिः विह्वलादो मुविहः,

काक्षीरः पुष्कराक्षः चतरिपुमहिमा सैन्धवः विन्मुवेकः,

निर्वेद्य देवदण्डसौरार्थं विज्ञापयति । रक्षाभ्यार्षेण
 मुद्रातो, देवक पर्यन्तेचरक धारसौक्यं कारयितुं, तेन चः
 धारितपूर्णाणि चाभरयानि मुचवन्त्यो मासुर्ध्वः प्रतिपाद
 यामीति ।

मेधावः पद्मनोऽस्मिन् इत्युत्तरमवयवः पारसीकाधिराजोः

कालाभ्येषां सिद्धानि भुवनमनभुना, चिपमुतः प्रजादुः ।

॥ विचिन्त्य ॥ अथवा न सिद्धानि; यन्मनमभिव्यक्तमेवास्ति

॥ प्रकाशं ॥ मार्तूरय, मार्तूरय ।

॥ प्रविष्ट ॥ भिन्नः । उवाचाय, आवाचाय ।

आय । यत्, योनिवाचरावि प्रयत्नेन सिद्धितान्त्रपि निश्च
तमस्तुटानि भवन्ति; तदुच्यतामस्तद्वचनात् सिद्धार्थकः ॥ सर्वे
अवयवति ॥ हभिरचरैः मेधापि, किमापि, कस्यापि, अथ वाच्य
मिति; अदत्तवाक्यनामानं चेत् प्रकटदायेन सेवयिता,
मासुपतिवत्; न चास्तेष्वमसौ आश्रयो सेवयतीति ।

भिन्नः । अदाहपयवत्पुपायाय इति ॥ निष्क्रान्तः ॥

आय ॥ अगतं ॥ यत्न जितो मन्त्रवकीरुः ।

॥ प्रविष्ट ॥ सेवयितुः सिद्धार्थकः । अथदु, अथदु, अयोः
अथ अथ वा अथददायेन सिद्धितो सेवो मन्त्र वचनेन
अविचारित (१) ।

आय ॥ इत्येता निरोक्त ॥ इत्ये दन्तरीयताधराणां
॥ इत्यनुवाच ॥ अह, अथवा मुद्रया मुद्रयेन ।

(१) अथदु अथलार्थः; आर्थ इत्यददायेन सेवितो सेवः
मन्त्र वचनेनाविचार्य ।

विदुः । अं चर्यो चाचरेदिति ॥ तस्य ज्ञाना ॥ अथ,
अचं यो मुहिरो ज्ञेयो, ता चाचरेदु चर्यो विं चरं चरुवि
हीचरुति (१) ।

आच । अहं, अर्थिनिदाज्ञानवानुष्ठेने कर्त्तव्यं तं
जापारचितुमिच्छामि ।

विदुः ॥ अथ ॥ अथ चरुमहिरोऽस्ति; ता चाचरेदु चर्यो,
विं इति या दावचरेन चर्यस्य चरुचिद्वयं (१) ।

आच । अहं, प्रथमं तावद्व्यक्त्यां भवति, यामकाचरेदं
इति याचिद्वयोचरं यो याचितयाचनयोः इति तत्रं ज्ञेयं अथ
पदेनाचितयाचनः प्रमुनेषु, तत्राट्टहायो यमकायादवपीय,
राचरं प्रापयितव्यः, तस्याच चरुकाचरचरुचरिद्वयात्प्राप्ति
विं याचः राचरद्वयं वा कश्चित्काचं येनितव्यः, ततः प्रकाच,
किमु पदेषु तया प्रयोगमनिदमनुष्ठेयं ॥ अर्थे इत्यर्थः ॥

विदुः । अं चर्यो चाचरेदिति ।

आच । तार्त्तरय, तार्त्तर । रय ।

॥ अर्थिनि ॥ विदुः । अथाचार्यो चाचार्यः ।

(१) आचार्यं य मुहिरो ज्ञेयः, तस्यादावचनार्थः, किम
परमनुष्ठेयतां ।

॥ (१) चरुमुहीरोऽस्ति; तदाचापयत्यर्थः, किमेव दाव
चनेनायं जानुतातयं ।

साय । अथानां मन्त्रभात् कावपात्रिके, इत्युपात्रिकः,
अथ सुवचः सनाच्चावयति, अथ अथवयो श्रीमिहि
नाम, रावचप्रयुक्तो, विचकम्पा पर्वतेश्वरं चातिवाम् । अ
इत्यमेव होत्रं प्रख्याप्य, अन्विकारं मन्त्राभिर्भा कतामिति ।

शिवः । अदाज्ञापक्षपात्याथ ॥ इति परिभाषा ॥

बाह्य । बल, तिष्ठ, तिष्ठः बीऽकलपरः काचकाः प्रकट
 हाथी नाम, राक्षसप्रकृती, निरुभकाश्चरीरमणिद्रोमुनिव
 प्रचलति; च बाह्येन दीपं प्रकाशय, धूममारोपतां, एवमवस्था
 चक्षुषामारे प्रवेशतामिति ।

शिवः । महाभाष्यमन्त्राभाष्य इति ॥ निष्ठागतः ॥

[illegible]

चिह्न : अक्षर महीरे (२) ।

पाच । चतुर्थमात्मनः । इत्युच्यते । राक्षसः । मन्त्रार्थः ।
 मन्त्रः कोऽयं उच्यते ।

विद्या । नवीनो नर चण्डाल उन्नेषी, ता नमिष्य चण्ड
कनविहीर (९) ।

(१) आर्ये पृथ्वीतः।

(९) दृष्टीत चार्थवन्देति मया, तस्माद्भूमिजानि कथं
विभो।

राक्षसः । आशुविमुक्तं कोकमर्षविना ॥ भद्र, विद्वान्मर्ष,
वन्द्यतां, यद्यु ते कार्यविद्विः ।

विद्वान् । न च ज्यो आशुवेदिनि ॥ यद्यन्य निष्कारणः ॥

॥ प्रविष्टः ॥ प्रियः । उवाचाच, आशुपात्रिको, दृष्टपात्रिक
य, उवाचाचं विज्ञापयतः । इदमनुशीलते देवक चक्रमुक्त
प्राप्तमिति ।

राक्षसः । मोक्षनं, यद्य, भविष्यत्वेति चन्द्रमहावमिदानीं
इदुमिच्छामि ।

प्रियः । महाज्ञापयतुवाचाच इति ॥ निष्कारणं चन्द्र
दायेकं यद्य पुनः प्रविष्टः ॥ इतः, इतः, चेद्विन् ।

चन्द्रदायः ॥ स्वमतं आशुपत्रिकं चक्रदत्तं, यद्यवा यद्यविद्वान्
कोकस्य यद्यर्षं निर्दोषयति यद्या, किं उक्तं मम आतदोषकः ना
भविष्यति मय धनवेद्यमुदातिवि शक्तिविद्या, यथा यदाह वा
चक्रदत्तं मेहं मे विचिन्तयेदि, ना चन्द्रविद्या निम्नवत्
भविष्यति चन्द्रवत् यद्य चन्द्रवत्, मय दातुं न शक्येति, न
शक्येति (१) ।

(१) आशुपत्रिकं चक्रदत्तं यद्यवा यद्यविद्वान्नापि कोकस्य
निर्दोषकं वर्तते यद्या, किं पुनर्मम आतदोषकः तस्माद्विद्वान्ना
मय, धनवेद्यमुदातिवि शक्तिविद्या, यथा यदाविद्याय
चक्रदत्तको मेहं मे विचिन्तयेति तस्माद्विद्वान्ना निर्णयत भर्तुं
यथाज्ञराक्षसं दृष्टवत्, मम तावत् चक्रवर्ति तद्वत् ।

शिवः । भोः शेट्टिमिह इतः ।

चन्द्र । चक्रमागतेऽस्मि । कसौ परिणामतः (१) ॥

शिवः । कथाकाथ । चयं शेट्टी चन्द्रनदायः,

चन्द्र ॥ चयकाथ ॥ चयदु, चयदु, चयदो ।

चय ॥ काथेनायकोक्त ॥ भो शेट्टिन्, कामतनिदमाचय
माचता ।

चन्द्र ॥ प्रचन्द्र ॥ किं न जानास्यार्थः चयामुचितायचारः, चयदुचय
चयचारो चयिचयचय परिचयादेवि मयनां दुःखमुपादेदिः
तादृश्यैव चयं चयिदाए भूमोह चयविशामि (२) ।

चाय । भोः शेट्टिन्, जा मैव, चयितमेवैतदसुदिधैः चय मय
तकदुपविशतामाचयनहव ।

चन्द्र ॥ चयतं ॥ चयकचित्तमनेन किमपि ॥ प्रचार्थं ॥ चं
चय्यो चायवेदिति ॥ उपविष्टः (३) ॥

चय । भोः शेट्टिन् चन्द्रनदाय, अपि प्रवीयन्ते संयमदा
द्ययी चयिचयमाः ।

(१) चक्रमागतेऽस्मि ।

(२) किं न जानास्यार्थः चयामुचितायचारः, चयदुचय
परिभवादि मयदुःखमुपादयतिः तस्मादिदमेवाचितायां
भूमामुपविशामि ।

(३) उपकचित्तमनेन किमपिः यदार्थं चाज्ञापयति ।

[illegible]

वाच । ओः सेटिन्, अपि कदाचित् वन्द्युपरोक्ता अति
 कान्तपार्ष्विन्वान् अधुना काटवन्ति मन्त्रयैः ।

सम्बन्धः ॥ श्रौतविधान ॥ यथा श्रौतं, तद्विधानं
मुद्रायेति विदुः पुनश्चात्रान्ते, सम्बन्धविधानं यद्विधानं सम्बन्धि
वचनीये (९)।

आयः । अथः अथः, अथः अथः । अथः अथः । अथः अथः ।
अथः अथः ।

अथ । आशयेतु यजो. विद्वेति यथाह इमाहो यथाहो
यत्तत्तत्तत् इत्यादि ति (२) ।

अथ । श्रीः संतिष् चक्रमुत्तराध्वजिह्वा, मनश्च रत्नं
यतो भव्योपायार्थे रत्नमन्त्रः । श्रीमिमुत्तराध्वजिह्वा, चक्र
मुत्तराध्वजिह्वा, मनश्च रत्नं ।

सम्प्रदायः । अर्थः । सत्य, सद्भावविद्योति ।

प्रश्न (१) चार्ज, चरित्र? चार्जसु प्रवाहेन चरित्रिता मे
चरित्रा ।

(१) ज्ञानं वायं, आरुणिवाचमुद्रतेन पूर्वजावप्येव,
चमृनिवाभिगच्छति यत्नतः ।

(२) आश्रयपत्रार्थः, किं किं बहुलाप्यदिशत इति ।

शायः । भोः श्रेष्ठिन् न कश्चिद्विद्वेजः कश्चनविमर्शतीति
न पुनः प्रहृषाः सो भवता ।

शब्दः । शायवेदु शायो ।

शायः । श्रेष्ठेयतो राजन्यविद्वद्भाभिर्दृष्टिभिः ।

शब्दः । शब्दः, सो उच्यते शब्दो, सो रचो विद्वद्भाभिः, शब्दो
न शब्दमयीति ? (१)

शायः । भवानेव तावत् प्रथमः ।

शब्दः । कर्को विधातुः । कर्को पापं । कर्को पापं । कीदृशो
निषाधं चमिता शब्द विरोधो ? (२)

शायः । शब्दमीदृशो विरोधो । शब्दमयानि राजाशब्दा
रिचोऽन्ताराशब्दक दृष्टव्यं कर्ममयिनीय रचयि ।

शब्दः । शब्दः, शब्दोऽपि इदं ; किमपि शब्दमयं शब्दमय
विवेदिदं ? (३)

शायः । भोः श्रेष्ठिन्, शब्दमयानि शब्दमयीनाः पूर्वराशब्द-
भाः पौराणिकमभिप्रेतानि दृष्टेयं दृष्टव्यं निषिद्धं, देशान्तरं
अस्ति ; ततस्तत्रादममेव द्वापमुत्पादयति ।

(१) शायः कः पुनरधनो सो राज्ञे विद्वद्भाभिः, शायं
शायमस्ति ?

(२) कर्को पापं । कर्को पापं । कीदृशकृतानामभिना शब्द
विरोधः ?

(३) शायोऽपि कर्मिदं ; शेषाशब्दमयं शायोऽपि विवेदिदं ?

अथ । इत्येहः तस्मिन् वसन्ते चापि अश्वपरे यमवरक
वस्य वरचरो (१) ।

आथ । यमममृतमिहायोमासीदिति, परं चरमिरेः
विमी वचने ।

अथ । इतिर्जमेव चत्वि मे वाचाच्छ्रुत् (२) ।

आथ । भोः मेदिन्, चन्द्रगुप्ते राजन्वपरिवन्दः कृत्वाभोः तस्य
मयेव राक्षसक दृष्टवनमच्छ्रुत् भवतु भवतः ।

अथ । अथ, यं विद्वसेमि, तस्मिन् वसन्ते चापि अश्वपरे
यमवरकवस्य वरचरोति (३) ।

आथ । अयेहाभी क गतः ?

अथ । य वाचामि कश्चि जदेति ।

आथ । कितं कृत्वा । कथं न ज्ञावते नाम ? भोः मेदिन्,
त्रिरवि कवी, दूरं मात्पुतोकारः, चन्वच मन्दमिव विष्णुगुप्तदत्त
द्वैतः । कर्त्ता भाटविता । मन्दमिव विष्णुगुप्तचन्द्रगुप्त
जमाक्षराक्षसः समुच्छेद्यतीति, मेव मन्वाः । पथ ।

(१) इत्येहः तस्मिन् वसन्ते चापि अश्वपरे यमवरक
वस्य वरचरोति ।

(२) इत्येहः तस्मिन् मे वाचाच्छ्रुत् ।

(३) अथ, यं विद्वसेमि, तस्मिन् वसन्ते चापि अश्वपरे
यमवरकवस्य वरचरोति ।

विद्याभार्यमात्मिनिः सुवचिषोः श्रीमद्व्यासस्यैव
 मेन्द्रे जीवति, या तदा न यजिता क्षेत्रं चक्षुषी मुञ्चः
 ज्ञानेकमनुपासतां प्रतिमित्रं प्रसादयन्तीं यमताः
 कथं प्रादिव चन्द्रमुत्तमवतेः कर्तुं यमकोत्तमम् ।
 चरितम् ।

आद्यादिनदिरदभोजितमोक्षमोक्षो
 वन्द्यादयानिष कर्मा मन्त्रकाण्डनम्,
 मुखादिदरितमुखा मुखात् स्फुरन्ती,
 को वर्तुमिच्छति इति परिभ्रम इति ।

चन्द्र । यमनं । कसेन चपादिहं चोददि हे विकल्पितं (१) ।

। नेपथी । चम्पारका विचरते ।

आद्य । आर्तुदय, आद्यतां किमेतत् ?

विद्याः । यदाज्ञापयत्तुपायाय इति । विद्याय, पुनः
 प्रविष्ट । यदाज्ञाप, हव राजस्यमुत्तमाज्ञाया राकाय
 कारो चक्षुषी जीवतिः चम्पारं तजराविनायते ।

आद्य । यमनम् । यमनः । यमनः, यमनः, यमनः, यमनः
 कारितम् चम्प । मोः क्षेत्रम्, चम्पनराय हवर्तम्, राजा
 कारितु तीक्ष्णदक्षी राजा, तत् क्रियतां चम्प सुन्दरम् ; यम
 र्मतां राजस्यमुत्तमविरममुत्तमतामेवं विचिषो राजस्य
 चम्प । कतिपय मेन्द्रे यमचक्षुषी (२) ।

(१) यसेन चम्पादितं मोक्षते ते विकल्पितं ।

(२) कतिपय मेन्द्रे चम्पादितम् ।

॥ गतो मेवमेव कथयतः ॥

राक्षसः । मातुर्दत्त, आगतोपुनः किमेतत् ।

शिवः । यदायावत्तुयात्वापहति ॥ निष्कम्प, पुनः-अविश ॥
अपामात्र, यतो राजाज्ञया राजादत्तकरो वाक्यः कथय
दातुः श्रुतमारोपयितुं नीयते ।

राक्षसः । कथं प्रयत्नमात्रं भवतु । भोः श्रेष्ठिन्, ह्यनर्थं राजा
पञ्चकारिपुत्रीपुत्रद्वयो राजा, न नर्थं विच्यति राजपुत्रकथनम्
आह्वनं भवतः, तद्वत् परकथनेकात्मनः कथय, नीयितव्यम् ।

राक्षसः । अहम्, किं मे अर्थं हर्षयि ? अन्तर्हि मेहे चमत्करका
यस्य परकथं च समर्थयामि, किं कथं चमत्करं (१) ?

राक्षसः । अहम्नदाव, ह्य ते निश्चयः ।

राक्षसः । वाह ! ह्यो मे शिरो निश्चयः (२) ।

राक्षसः ॥ अतः ॥ वाह, अहम्नदाव, वाह !

सुखमेवार्थमात्रेण परकथनेने अने,

य इह दुष्करं सुखं दिदायी विविक्त विना ।

॥ प्रकाशं ॥ अहम्नदाव, ह्य ते निश्चयः ।

राक्षसः । वाह !

(१) अर्थं किं अर्थं मे हर्षयि ? अथमपि मेहे चमत्करका
यस्य परकथनं न समर्थयामि, किं पुनरुच्यते ?

(२) ह्य मे शिरो निश्चयः ।

चाय ॥ यमोर्थः ॥ दुरात्मन्, दुरवधिक, अनुभूयताः तर्हि
राजयोगः ।

॥ यमः ॥ यमः प्रत्यर्थः ॥ यमोऽधिः, अनुभूयताः यमो,
यमोऽधिकारः अनुभूयताः (१) ।

चाय ॥ यमोर्थः ॥ मातृदयोऽन्तान्तरात्मनात् चायवा
त्रिको, दुरवधिकः, जीवमर्थं दुरवधिकं निवृत्तताः, यमवा,
निवृत्तः, यमता दुर्मताको विमलवाचः, दुरीतदुरवदारमेनं
दुरवधिकं यमं यम, दय, नावधारयता दुरवधिकं यमति,
दुरव दुरव यमोऽधिकारः दुरव दुरवमात्रापरिमिति ।

त्रिकः । यदाश्चायवत्तुवायाः । दतः मेष्ठिन् दतः ।

यमः ॥ यमः ॥ यमः, यममात्रायाः । यमतां । दिष्टि
या मित्रायाः यम मे मित्रायाः यमिदो, य यम पुरिदोऽधिक(२) ।
परिमितं त्रिकोऽयं यम मित्रायाः ।

चाय ॥ यमर्थः ॥ दय, यमद्वारात् रायः । पुतः ।

यममात्रायाः यममात्रायाः यम तत्रायायादि,

तत्रायायादि यममात्रायाः यम तत्रायायादि यममात्रायाः ।

॥ मेष्ठिन् यमयः ॥

(१) यमोऽधि, अनुभूयताः, चायमात्रायाः अधिकारः दुरव ।

(२) यमः यममात्रायाः । दिष्टि मित्रायाः यम मे मित्रायाः, य पुरिदोऽधिक ।

॥ अथ द्वितीयोऽङ्कः ॥

ततः प्रविशन्त्याधितुष्टिषः ।

आदिः । आनन्ति तन्मनुष्यं मयद्विषममप्यसं परिचिह्मन्ति,
ये मन्मदवचनपरा ते मन्मदराधिने उपचरन्ति ।

॥ आकाशे ॥ अथ तुमं उच किं भवति? को तुमं ति?

अथ, अथं कुरु आदिदुष्टिषो निवर्तिषो नाम ॥ पुनराकाशे ॥
किं भवति अथंयि अदिना येनितुं दृष्टान्ति? अथ कतरं
उच अथो विजिं उपसीवदिति ॥ पुनराकाशे ॥ किं उच भवति?
रावउचयेवोदिति । अं येनदिनेन अथो अदिना? (१)

(१) । आनन्ति तन्मनुष्यं मयद्विषममप्यसं परिचिह्मन्ति,
ये मन्मदवचनपरा ते मन्मदराधिने उपचरन्ति ।

आर्थ, अं किं पुनः भवति? अथमिति । आर्थ, अथमादिदुष्टिषो
योर्विषो नाम । किं भवति? अथमयि अदिना येनितुं दृष्टान्ति
अथ कतरं पुनराकाशे इतिमुपसीवतीति । किं भवति? राव
उचयेवोदिति । अं येनदिनेन अथो अदिना?

॥ पुनराकाशे ॥

किं भवति कथंति ? अमनोवधियुक्तो नाकमाही, अमनी
 अहो ममनमवरारोहो, अहोविचारो विचारो रागो
 यथोति, इहे तिचि चवसं विचारमनुभवति । कथं, इहम
 यो अदिहमो ह्यो पुनराकाशे अमनो अम किं भवति ?
 किं एदेसं पेडावमुगलेसुति ? अम, अमनोविचारमाह वा
 यथा पुनराकाशे किं भवति ? पेडिदुमिच्छामिति । यदीदु
 यदीदु अमो, अत्मानं च एतं ता मरु दे को दूहकं ता इति
 इदं चि आवाये दधेति ॥ पुनराकाशे किं भवति ? एदं
 अहो अमनमवरारोहो, अति इह अमनमवरारोहो, अति
 ति, तेच हि ममदु अमो, अतिवाह अमदेव अति इह
 मम अवेयोति, कथं, एवेति अतिहमो (१) ।

(१) अमनमिति । अमनोवधियुक्तो नाकमाही, अहोविचारो
 ममनमवरारोहो, अमनमवरारो विचारो रागो, अ
 मने अहो अमनम विचारमनुभवति । अहो, इहमनोऽतिहम
 इहः । अमनं पुनः किं भवति ? अमनेति पेडावमुगलेसुति ?
 अमनं अमनमविचारमाह वा यथा पुनराकाशे किं भवति ?
 यदीदु यदीदु अमो, अत्मानं च एतं ता मरु दे को दूहकं ता इति
 को दूहकं तदेहि अतिवावाये दधेति । किं भवति ? इदं
 च अमनमवरारोहो, अति इह अमनमवरारोहो, अति
 तिचि हि ममदु अमो, अतिवाह अमदेव अमनम
 अवेति अतिहमो अतिहमोऽतिहमोः ।

॥ दिव्योऽवलोक्य संकृतमामिह समस्तं ॥ कथं वाच्यं,
वाच्यमतिपरिदुःशतं चक्रगुणमवलोक्य, विषयमिव राक्षस
प्रपन्नमवगच्छामि । राक्षसमतिपरिदुःशतं च मलयवेतुमव
लोक्य, चकितमिवादिशब्दाचक्रगुणमवगच्छामि । तथाहि ।

षोडशधोरक्षुनिमृदुमूर्तिं

मये क्षिरं मोक्षं कुचक चर्षी,

कसाचक्षुरपि राक्षसेन

विक्रममाश्रमिव कवचामि ।

तदेवमवलोः सुमयवाचिनोः यथिवलोर्ध्वरोधे संवदितेव
राक्षसक्षीर्णज्जातेः कुतः ।

विदुषोर्भुजमिदं मुनिमुखयो

संज्ञावने वनममवोरिवा नरे

चमिदवाद्रुमवदयैव भीतया

भतामनेर्भुजमिदं विदते विद्या ।

तथावद्वनमात्रराक्षसं पश्यामि ।

॥ ततः यथिवलावयकः क्षमयममतः पुरवेषानुमन्यमात्रः
यथिनो राक्षसः ॥

राक्ष ॥ अर्द्धमवलोका वपाय ॥ कष्टं मोः, कष्टः

हृत्क्षीमाशिव नीतिविक्रममुचयापारमानदिव्या

नय्यानां विपुले कुलेऽकदम्बया नीते निवन्ता चर्षं,

विनायेकवमाकुलोव मयया राक्षिभिर्द्वं वाचतः

सैवेयं भम विरवर्करक्षत भित्ति विद्या वर्णते ।

॥ मुद्राराक्षसः ॥

अथवा । नेहं विद्युत्तमकिन्ना, न विद्युत्तमकिन्ना, न विद्युत्तमकिन्ना,
 प्राथम्यप्रतिभोदया न च मया, नान्यप्रतिभोदयाः
 अथर्व परदासमेव निपुणं भीतो मनो दोषते;
 देवः कर्मगतोऽपि श्रीचक्रधरेणाराधितः आदिति ।
 ॥ आकाशमवलोकायन् पाथं ॥ भगवति कर्मकायधे, भुवः
 भुवःपाथि । कुतः ।

आनन्दवैतुमपि देवतवाच नन्द,
 वक्रादि किं, कचव, वेरि किमौर्ध्वपुत्रे;
 दामाश्वरागिरिव नन्दमवका वाग्नि,
 तथैव किं न, चयते, प्रचयं नवादि ।

अथवा । अथमिमाते ।

इतिहा किं इत्याः प्रथितकुचका भूमिपतयः,
 पतिः, पापे, मौर्यं चद्वि कुचदीनं ज्ञतवतो ।
 प्रकृष्टा वाकाशमभवकुसुमभावचयका,
 पुरभीषा प्रकृष्टा पुरवर्गुविज्ञानविमुक्तो ।

अथवा । अविनीते ।

तद्वदमाचक्षुर्धर्मेनैव नामनामाहरोति । विचिन्तय ।
 मया तावत् सुदन्तमया चन्दनदावका इति सुदन्तं विचिन्तय,
 नमराक्षिर्नमता आत्ममनुजितं । किं कारकमिति । कुसुमकु
 रागियोगं प्रति अनुदासोमो राक्षस इति, तवक्षानामकाभिः
 वदेककाव्यो देवपादोपवीरिणी नोद्यतः विचिन्तयविच

तीतिः । अत्र मुनिवरीरुमिहोम्भकमनुकम्पयां मीरुवरुद
 विनामुपसंहरार्थं, अरुणपक्षिपयापार्थं, मरुता कोवच
 येन आवृतः अरुणदायः, प्रतिपन्नरातिहृष्यान्वीरसम्भवेः
 तत्संरतिभेदाच्च य आचारिताः सुहृदो जीवन्निद्रप्रभृत्य
 तान् किमप्यवहताः ।

इहात्मनः अवदि धान्यं ह्यवेदः

॥ आर्तुच्योतमिव च परिपुष्ट, मष्टः,

तद्यैव मुद्रिनिद्रिणेन निनद्रि मर्ते

वर्मी नवेददि न देवमह्यमानं ।

ततः प्रविशति ककुको ॥

ककु । आर्तं नष्टमिव प्रमत्त, मरुता पावकनीत्यावचा,
 धर्मी मोर्त्यदव, कवेच, मरुते मोतः मनिही मवि ।

तं वचस्तुपचोक्तमवमि मे अभातरः वेदना,
 कोभो राचववचिराच भतते, मोर्तु न दक्षेति च ।

॥ इहा ॥ अचमसात्तराचमः ॥ परिपुष्टोपहृत्य च ॥

अनात्तः कति भवते ।

राच । आर्तं, पावकं, अमिहदये । म्रिचमदव, पावक
 अयोवच ।

म्रिचं । इदं पावकं उपविबुध आसी ।

मी ककु । आर्तुमोचविष्टः । अनात्तः, सुहृदो मरुचकेतुर
 आर्तं विद्यावचतिः । विरात्प्रभृत्यार्तः । परिपुष्टोपिहारीर

कृष्णारविः कोकते ते वदथे । अथपि कामिमुखाः वदन्ता
व प्रकल्पे विद्वन्तु, तथापि यदि छावना नावचितुमर्हताम् ।
॥ दत्ताभयानि दर्शयिष्यामि ॥ अमात्य, दत्ताभयानि कुमारे
देव कवरीदाहवतार्थं प्रेषितानि, धारयितुमर्हताम् ।

राज । आर्य, मायके, विद्यापतां जहवताम् कुमारे ।
विद्वन्ता मया कामिमुखाश्च भुवपययानि । किन्तु ।

न तावद्विर्वीर्यैः परपरिमयाक्रान्तिरुच्ये
महासूतेभिः प्रतनुमपि वृक्षारवणो,
न धावतिः प्रवचयितरिपुपक्षक निवितं
सुमात्रे, वेमात्रे, नवर, तद्विंशत्यभिदं ।

अथ । अमात्य, अपि मेतरि वृक्षमनेतम् कुमारे, तत्
प्रतिमायतां कुमारेण प्रयतः प्रयतः ।

राज । आर्य, कुमारे दत्ताभयानि वीर्यवर्धनो भवानपि,
तदनुवीर्यते कुमारेणाद्या ।

अथ । मायके अदयानि परिचाय । अथि मयते, अथवा
अथ ।

राज । आर्य, अमिश्रदे ।

अथ । अमिश्रं दत्ताभयानि । अतुतो नि
कान्तः ।

राज । विद्वन्तः, आर्यतां कोकमकाहवर्गार्थं दारि
द्रिदि ।

मित्रं । अं चक्षोः आशवेदिनि । निष्कम्ब आशितुच्छिकं
हृदा । अं चक्षुः, कोऽनुं ? (१)

आशि । अह, अहं क्कु आशितुच्छिको, निष्कम्बो नाम,
इच्छामि अमचरकवक्क पुरतो वषेधिं श्रीक्षिप्तुं (१) ।

मित्रं । मित्र, आव अमचरक निवेदेनि । राक्षसमुपहृत ।
आम, एको क्कु वषोऽश्वीषी इच्छति वषात् अमचरक पुरतो
दंवेत्तुं (२) ।

राक्ष । आशितुच्छिकं हृदविना, आश्वमतं । अहं अमचर
शेष वर्धद्वेन । प्रकाशं । मित्रमह, न नः कूट्टरकमणि
वषेत्तु, तापरितोऽय निवर्णवेनं ।

मित्रं । अं चक्षोः आशवेदि । आशितुच्छिकमुपहृत ।
अह, एको क्कु हे अमचो अहं वषेत्तु अहं देदि, अ अह दं
वेत्तु (३) ।

(१) अं चक्षोः आशवेदिनि । अं चक्षुः, अक्षः ।

(२) अह, अहं क्कु आशितुच्छिको, श्रीक्षिप्तो नाम, इच्छामि
अमचरकवक्क पुरतो वषेः श्रेष्ठितुं ।

(३) मित्र आवहमात्रक निवेदयामि । आश्व इव क्कु
वषोऽश्वीषी इच्छति वषात् अमचरक पुरतो दंवेत्तुं ।

(४) अह, इव क्कु ते अमचोऽहमेन क्वं हृदति, अ
पुनर्दंवेत्तु ।

आदि । अहं, विद्यतेहि जमवचनेन चमत्कारं योऽर्थं
वर्णयन्तीति, पाठस्य कवी क्यु चर्चः ता अहं जम इवसेन
चमत्कारं प्रकाशं च करोति, ता एहं वि वत्तर्चं वाच्येदुं प्रसीद
दुति ॥ वचमपेक्षति (१) ।

विशेषः । चर्चं दृष्टीना राक्षसमुपसृतः । चमत्कारं, एवो क्यु
आदितुच्छिका विद्यतेहि, न केवलमर्थं वर्णयन्ती, पाठस्य कवी
क्यु चर्चः, ता अहं मे चमत्कारं इवसेन प्रकाशं च करोति, ता
एहं वि वत्तर्चं वाच्येदुं प्रसीददुति (२) ।

राक्षः । चर्चं दृष्टीना वाचयति ॥

पाठस्य विरचयेनं, सुसुमरसं चमत्कारं सुवचनदाह,
चं चक्षिरदि जमरो तं, चमत्कारं सुवचनं (३) ।

(१) अहं, विद्यापय जम वचनेनाभात्यं, न केवलमर्थं वर्णय
न्तीति, प्राक्तनकविः अर्थः ; तथाहि मे दर्शनेनाभात्यः प्रकाशं च
करोति, तर्हि एतत् पत्रं वाचयितुं प्रसीदमिति ।

(२) चमत्कारं, इव अस्मादितुच्छिका विद्यापयति ; न केवलमर्थं
वर्णयन्तीति, प्राक्तनकविः क्यु चर्चः ; तथाचार्हि मे चमत्कारो दर्शनेन
प्रकाशं च करोति, तत् एतदपि तावत् पत्रं वाचयितुं प्रसीद
मिति ।

(३) पीला विरचयेनं सुसुमरसमात्मनः सुवचनदा,
चक्षुरिति जमरो, एवार्था तस्मिन्नेति चार्थः ।

राच कुङ्कुमसूत्रम् ॥ अथ, कुङ्कुमसूत्रस्य नामोद्देशः, अथान्वयि
 धिषेति नाचार्यः, अथः कार्यवशमाचार्यः मन्त्रतमाच तन्निधी
 भा विष्णुमिहारी कुङ्कुमसूत्रम्, अथान्वयितुष्टिकसूत्रम्
 कुङ्कुमसूत्रादानीन्तन विराधगुप्तेन भवितव्यं ॥ अकार्यं ॥ विरा
 धस्य, प्रवेष्टयेत्, कुङ्कुमसूत्रम्, अथान्वयमाचार्यमाचार्यः ॥

मित्रं ॥ अथान्वयः नाचार्येदिति ॥ अथान्वयितुष्टिकसूत्रम् ॥
 अथान्वयमाचार्यमाचार्यः (१) ॥

अथान्वयः ॥ नाचार्येपक्षमाचार्यमाचार्यः अथान्वयः ॥ अथ, अथान्वय
 माचार्यमाचार्यमिति ॥ अथान्वयमाचार्यमाचार्यः ॥ अथान्वयः ॥

राच कुङ्कुमसूत्रम् ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥
 अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥
 अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥
 अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥

॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ (१) ॥

राच ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥
 अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥
 अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥ अथान्वयः ॥

मित्रं ॥ अथान्वयः नाचार्येदिति ॥ अथान्वयितुष्टिकसूत्रम् ॥

॥ कुङ्काराख्ये ॥

राच । वधे विराधगुप्त, दहमावनाशनां ।

विरा । यदाज्ञापयामास हति ॥ नाशेनोपविष्टः ॥

राच । वधे हं निर्मथ्ये ॥ यदा देवपादपक्षीपक्षीविनो-
वनखेवमवका रति ॥ रोदिति ॥

विरा । यमाद्य, यत्नं मोक्षेन, नानिचिरादमात्सोऽस्मान्
मूर्धं पुरातनोमवकामारोपयिष्यति ।

राच । वधे विराधगुप्त, वधेदेहानीं कुसुमपुरमाश्रिताम् ।

विरा । यमाद्य, विशोर्षः कुसुमपुरदहनामाश्रिताश्चाप-
कुतः प्रभृति कथयामि ।

राच । वधे, यन्मगुप्तस्य तावन्नगरप्रवेशात्प्रभृति, भत्युविधिभि-
रीक्षीक्ष्णरवदाविभिः किमनुष्ठितमित्यादितः योतुमिच्छामि ।

विरा । एव कथयामि । अस्ति तावच्छकवन्नमकिरातया
मोक्षपादलोकवाहोऽप्रभृतिभिश्चावकाशमतिपरिदुष्टोत्तैश्चान्म-
प्रपञ्चतेयरवलोहदधिभिरिव, प्रत्येककथयितव्यमित्यर्थः
यममादुपवृत्तं कुसुमपुरं ।

राच । अस्माकम् वधेभ्यः ॥ नवि क्षिते, कः कुङ्कुमपुर-
मवरोक्षति । प्रवोरक, प्रवोरक, चिपमिहानी, ।

आकारान् परितः अराधनघटः चित्रं परिचिचिता,

आरेषु हिरदैः परदिपचटाभेदुचमैः शोभती,

मुक्ता मय्युभयं प्रहसन्मनवः प्रवेश्यते दुर्गके,

ते निचान्ते, मया वचैकमनसो, विद्यामभोदं यमः

विष्णुः अमाद्याअमावेनीयः इत्यमिहं वक्ष्येति ।

राधः । कथं इत्यमिहं ; अथा पुनर्ज्ञातं व ह्य काको व
र्जित इति ॥ अस्ममः ॥ या देव नन्द, करति ते राधयः
मयादाना, यक्षेर्विधि काले ।

यस्यैवा नेचनीका यक्षनि मज्जटा, राधयक्षय आथा
देतम् पारित्वाकाः युतितुरमवत्तं धार्यतां राधयेन ;
यक्षिणी राधयोऽन्तर्गतं यक्षमिति मेवमभ्यस्यमाद्या
मयाकोः खेदकोमात् क्षितमिह मनरे राधयानां यक्षं ।
तत्तत्ततः ।

विरा । ततः यमनादुपहृतं पुन्यपुरमवकोऽयं, यक्षदिवसमहत्त
मतिमवदुपरोधवैत्रयमुपरि कैराका परिवर्तमानमवदकाने,
तस्यामवकायां, पौरवनापेक्षया, सुरङ्गामुपेक्षावकायो तयो
यमाय देवे वर्णावविष्टौ । आभिविरचात् सुमित्रिलोकमव
यमेव पुनरहलेषु, यक्षयोवकायायातादिवायथानुमिताजानं
भरवाविषु, पुनरभि नन्दराधप्रत्यानयनाय सुरङ्गामिजनेषु
पुनराह, यक्षमुग्रनिधनाय पुनरापुनरा विवकमया यातित
मपक्षिणि वर्जतेनरे ।

राधः । यक्षे, यमाययैः

कथंनेव विद्याङ्गनेकपुनरवापादिनी रक्षिता,
यमा, यक्षिरिषार्जुनं यक्षयतो, या यक्षमुग्रं मया,
या विष्णोरिष विष्णुमुग्रतकलात्मिकमेव
प्रेक्षितेयमिवेत्यं वर्जतमुपं तदधमेवावधीत् ।

विरा । यथात, देवताय कामधरः ; निमग्नियते ।

राच । ततस्ततः ।

विरा । ततः विद्वत्परिचायादपकानो सुसुमपुरात्, सुमारे मन्त्रकर्मो. विद्याधिते च पर्यन्तकभातरि वैराधये, प्रकाशकते च चन्द्रगुप्तक मन्त्रभवनप्रवेशे, वाचस्पत्यकते च चाक्षरामिहितः सुसुमपुरनिवादिनः सर्वत्र सुचधारा, यथा, वाचस्पतिकवचनार्थैवाहुंराचमन्त्र, एवामिमन्त्र मन्त्रगुप्तक, मन्त्रभवनप्रवेशो भविष्यतीति, ततः प्रथमद्वारा जन्मति संस्क्रियतां राजभवनमिति, ततः सुचधारेरभिहितं, चार्थं, प्रथममेव देवता चन्द्रगुप्तक मन्त्रभवनप्रवेशमुपलभ्य, सुचधारेण दादवर्षकाकवकनोरचम्यासादिभिः संस्कारविशेषैः संस्कृतप्रथमरात्रिद्वारं, इदानीमस्माभिरभ्यनरे संस्कारो विधेय इति । ततश्चाचस्पत्यद्वारा, यनादिहेनैव दादवर्षका संस्कृतं राजभवनद्वारमिति परितुष्टेन, दादवर्षकाः सुचिरं दाक्षमभि कस्याभिहितं, चविरादय दाक्षकामुदयं फलं दादवर्षाधिव मिष्यति ।

राच । ओदेनं । यथै. सुतसायक्यवटोः परितोष, अथवा मनिष्टकर्म या दादवर्षकाः प्रथममवमन्त्रामि । अदमेन मुक्ति मोक्षत्, यथा राजभक्तिप्रकर्षात्, निवोनकाकमप्रतीचभाषेन, चक्षमितसायक्यवटोक्षेत्पि यथायथिकल्पः । ततस्ततः ।

विरा । ततसायक्यवटकेनानुब्रूयकप्रवशादहर्वाहं यमये चन्द्रगुप्तक मन्त्रभवनप्रवेशो भविष्यतीति, निश्चिन. पौर्वा

य इत्येतद्वचनान् कृत्वा, तस्मिन्नेव चये पर्वतेनैव रभातरं
वैरोधकमेकावने चन्द्रगुप्तेन चरोपवेश, कृतः इत्योराख्यार्तं
भागः ।

राज । विद्यामिच्छते पर्वतभागे वैरोधकाय पूर्वप्रति
पुनः राख्यार्तं मिति ।

विरा । अमात्य, चक्षुः ।

राज । आत्मगतं । निवृत्तमतिधूर्तवद्वृत्त्या तस्यापि तच्च
स्त्रियः कमपुपांशुवधमाकलय, पर्वतेश्वरविनाशमिति या
वन्नयः परिहाराधर्मेण लोकप्रतिपत्तिरपचरिता । प्रकाशं
मतेत्यतः ।

विरा । ततः प्रथममेव प्रकाशोक्तेचन्द्रगुप्तखातुंरात्रे नन्द
भवनप्रवेशे, कृतमिधेये च वैरोधके, हिमविमलमुक्तामुषपरि
षेपोपरचितपटुवारवाचप्रच्छादितवरीरे, मणिमयमुकुटपटु
वज्रनिविष्टनिधमितद्विचरतरमौषो, सुरमिक्षुसुमहामवैकचि
काममाश्रितवचःश्लो, परिचितदर्शनैरणमिश्राचमने, नृपा
कृतौ, वाचकवदनकक्षात्रया चन्द्रगुप्तोपवाचां चन्द्रशेखामिधाना
नागवदामादह, चन्द्रगुप्तानुवाचिना राजश्लोकेनानुमन्त्रमाने,
अनेन द्वेष्य नन्दक भवनं प्रविप्रति वैरोधके, युक्तायुक्तेन
सुचचारैव दादवर्कथा, चन्द्रगुप्तोऽवमिति मन्त्रमानेन ; वैरो
धकलोपरि निवृत्तमात्र वज्रीकृतं धन्यतोरणं । अचान्तरे,
वदिनिष्ठोत्तवाचनेषु कितेषु चन्द्रगुप्तानुवाचिषु अमिषाकेषु,
युक्तायुक्तेनैव चन्द्रगुप्तनिहादिना धर्मरक्षे, कनकदक्षिणा

अविहितानविपुषिकामाकर्तुं कामेनावकमिता करेण, कमक
प्रदुष्टामुखावकमिनी कमकदष्टिका।

राच । उभयोरप्यस्त्राने यज्ञः । ततस्ततः ।

विरा । अथ अथमानिवातमुपेयमावा गमयधूरतिव
तवा नक्षत्रारमाकडवती, ततः प्रथमगत्यनुरोक्षप्रत्याकलित
मुनेन च अहवर्षा, पतता चक्ष्मोरवेनाहहृदपापीको ययपा
चिरनावाहवर्षे च अगुप्तप्रत्यावधा वैरोधकं, दाहवर्षा च
तक्षपकी वर्मरकः । ततो दाहवर्षा, चक्ष्मोरचनिपातम
अन्नात्प्रविनाशप्रसमवधार्थं, पूर्वमेवोत्पुष्टोरचक्ष्माप्रमा
हृदेन, चक्ष्मघटनवीजं कोषकीचकमादाय, हस्तिनीगतह
हतक्षपकी वैरोधकः ।

राच । हा कहमनर्षदयमापतितं । न हतक्षत्रगुप्ताऽप्यो,
हतो वैरोधवर्मरको । वावेगमात्प्रगतं । मेतामुभौ हतौ, देवेन
वचमेव हताः प्रकाशं । अथ य स्रजधारे दाहवर्षा कः ?

विरा । वैरोधकपुरःपरैः पदातिकीकैर्लोहपातं हतः ।

राच ॥ वार्ध ॥ कहं भोः कहं अथो वक्ष्यसे सुचदा दाह
वर्षाविबुधाः काः । अथ, तेन तत्र निवसा अमयदत्तेन किं
भुजितं ?

विरा । अमात्य, वर्ममभुजितं ।

राच ॥ वधर्षं । अपि नाम वधे, हतक्षत्रगुप्तहतकः ।

विरा । अमात्य, देवाय वतः ।

राक्ष । अविवादं । तत्किमिदानीं अचमनि वदितुम् ?
वर्ममङ्कितमिति ?

विरा । अमात्य, कश्चित्तजनेन विद्वच्छर्ममङ्कितं चन्द्र-
गुप्तम् । तत्र प्रत्यक्षोद्भूततायाश्चक्षुरतयेन वनमङ्कितमे-
वमांकारमुपगतमुपवन्माभिहितश्चन्द्रगुप्तः, दुवच, दुवच, अवि-
दमीवधं पातयामिति ।

राक्ष । मन्त्रः कल्पवौ वदुः । अथ व वचः कथं

विरा । अचक्षुर्वेदकादेवौवधं शक्तिमद्योपदत्तम् ।

राक्ष । अविवादं । अथ, महाविद्यामराविदपदम् । मन्त्र-
अथ तत्र अचमधिकृतम् । प्रमोदकम् किं वृत्तं ।

विरा । आत्मविनाशः ।

राक्ष । ओदेनं । अचमिव ?

विरा । अ चक्षु मूर्खतां बुद्ध्याभिरतिष्ठतु महात्मनो-
न्नाशिमवाच, महता अवेनापभोक्तुमारब्धम् । ततः कुतोऽयं
भूषाम् धनानमस्येति दृष्ट्वाभावोऽयं, यदा वाक्यभेदम् वक्ष-
मकथयत्, तदा चाक्षकपमकादेवादिचिरेण वधेन आश-
दितः ।

राक्ष । ओदेनं । अचमयावि वचमेवोपदत्ता देवेन । अथ,
अचिनम् चन्द्रगुप्तम् वरीरे प्रवर्त्तुमस्मान्मुखाणां नरपति-
अचमपदवाचः पुरस्कारो निवृत्तां, शीमन्कादीनां, के-
दुःशास्त्रः ?

विरा । अमात्र, दादयो हतात्मः ।

राज । कवेर्न । कथं दादयो हतात्मः ? न चक्षु विदि
तासौ तत्र निवसन्त्याचक्ष्यहतकेन ।

विरा । अथकिं ?

राज । अथमिव ?

विरा । माक् चन्द्रमुत्तमवेमात् प्रविष्टमायेयैव वचनद्वयं
चावक्ष्येन सुरात्मना धनमादवसोचितं ; ततश्चिन्तयामि
सिन्धुद्वार, दृष्टीतभक्त्यावचवांसापिपोषिकानां निष्कामभीमा
वक्त्रिमवसोका, पुरुषनर्ममेतद्गृहमिति दृष्टीतायेन, दादितं मंदे
व वचनद्वयं । तस्मिन् दक्षमाने धूमावद्वहद्विबिषयाः, प्रथ
ममविहितनिर्गमनमार्गमभिमत, वर्महव सोममादवस
येन अक्षयमुपनता उपरतात् ।

राज । अथ । वयो, पञ्च, चन्द्रमुत्तम दवसमादा वर्म
हव उपरताः । अथिना । वयो, देवसमादं पञ्च सुरात्मनश्च
मुत्तमवतक । कुतः ।

कथा तत्र वधाव चा विदमसी नूतं प्रमुक्ता मथा,
देवात् पर्वतककावा विनिर्गते, अथक रात्र्याहुं हत् ।
ये वक्ष्येपु रवेपु च प्रविहितासौदेव ते जातिताः ;
मोर्त्यसौव कक्षणि, पञ्च, विविधमेवंवि मे मोतयः ।

विरा । अमात्र, तथापि प्रारम्भपरित्याज्यमेव । पञ्च
अमात्रः ।

प्रारब्धते न कलुः विद्वज्जनैः नोच्यते,

प्रारब्ध विद्वज्जनैः विद्वज्जनैः नोच्यते,

विद्वज्जनैः पुनः पुनरपि प्रतिपद्यमानाः,

प्रारब्धमुक्तमनुवाक्यमिवोदहन्ति ।

अपि च ।

किं प्रवक्तव्यं न प्रवृत्तिः, किं न विपत्तिः च यत्;

किं न प्रवृत्तिः परिचयो दिव्यतेराद्यो न प्रवृत्तिः;

किं न प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः,

निर्दुष्टं प्रतिपद्यत्युक्तं यत्किंचिद्विद्वज्जनैः ।

राक्षसः । अहो, प्रारब्धमपरित्याज्यमिति प्रवृत्तिमनुवृत्तिः ।

ततः ।

विरा । ततः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः,
प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः,
प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः,
प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः ।

राक्षसः । अहो, प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः ।

विरा । प्रवृत्तिः, प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः;
प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः;

राक्षसः । प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः;
प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः;
प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः;
प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः ।

विरा । इह दुराक्षा राक्षसपुत्रस्य विवशत्वना पश्यते
हरं नातितयाविति ।

राक्ष । अन्तः । बाधु, कीदृशं, बाधु ।

परिहृतमन्त्रः पतितमन्त्राद्य च, नास्ति । इहैराक्ष्यहरः ।

इहमपि नोतिवीर्यं वञ्चककृततामेति चेत् तथ ।

॥ प्रकाशः ॥ ततः ।

विरा । ततश्चन्द्रगुप्तस्य दीर्घनिद्रां प्रोक्तं नैव
दादवर्षाद्वन्दति नमरे प्रकाश, प्रकटदावः प्रकाशो
पितः ।

राक्ष । अर्थः । हा वही प्रकटदाव, चन्द्रगुप्तस्य दीर्घनिद्रा
मृत्युः । अथवा, क्षाम्यर्धमुपरतो न प्रोक्तं क्षमति, वधनेवाथ
प्रोक्ता चे नन्दस्य सन्निभायेऽपि जीवितुमिच्छामः ।

विरा । अमात्य, नैतदेवं ; क्षाम्यर्ध इव वाचयितव्यः ।

राक्ष । वन्दे,

अज्ञातमनुमेवार्धमवशमपि विजीविष्ये,

परजीवयता देवः कृतघ्नीनामुपमते ।

विरा । अमात्य नैतदेवं । अज्ञातमनुमेवार्धमिच्छादि
पुनः पठति ।

राक्ष । वन्दे, अमात्यं, अथवाऽपि कृतघ्नीनामुपमते अवशे
वक्ष्यामि ।

विरा । ततश्चन्द्रगुप्तस्य, चन्द्रनदावेनोपकटयो चाहोमाय
नाहितममात्यकथनं ।

राक्ष । बबो, कूरक पाषण्डादीर्विरुद्धमनुष्ठितं चन्द्रवद
वेन ।

विरा । चमाक्ष, नमस्तुततः सुहृदोऽहः ।

राक्ष । ततस्ततः ।

विरा । ततो, चाक्षमनेनावि चदा न धर्मापेक्षमनेकमा
त्यक्तत्वं ततः कुपितेन पाषण्डावदभा,

राक्ष । ॥ बाहो नमः ॥ य खलु आपादितः,

विरा । चमाक्ष, न खलु आपादितः, किन्तु उद्योतस्य
कारः कपुलकस्यः संवत्स, यत्ननामारे निश्चितः ।

राक्ष । ततः किं परितुष्टः कथञ्चि, अपराहितमनेन
राक्षसकथयमिति; ननु यत्नम्, संवत्सः कथञ्चो राक्षसदति ।
॥ प्रविष्टः पुरः ॥ मचदु, मचदु, चमो; चम ह्यो ननु कथञ्च
दाक्षो पतिवारभूमिमुपनिदे (१) ।

राक्ष । मित्रमदक, अपि यत्नः

मित्रं । अक्षिचं किं चमचपादोपजीविषो मनिदुं वाचन्ति
(२) ।

(१) मचदु, मचदु, चमो; चम ह्यो ननु कथञ्चदावः
प्रतिवारभूमिमुपनिदे ।

(२) चमोचं किं चमाक्षपादोपजीविषो मन्मथितुं
वाचन्ति ।

राच । यत्ने विराचयुक्त किमेतत् ।

विरा । यमाद्य, रचति यत्तु भयं भवितव्यता ।

राच । मिथ्यत्वदक, यद्येवं तत्किंचिरचयि? विप्रं प्रवेक्ष्य,
मायायावय ।

त्रियं । यच्चमयो चाचरेदिति ॥ विज्ञानतः ॥

ततः प्रतिष्ठति विद्वार्थकेनानुमन्मन्तः प्रकटदायः ।

प्रक । इहा, आत्मगतं ॥

इहा मौर्खमिव प्रतिष्ठितपदं शून्यं चरित्वाकरो,
तद्वत्सीमिव चेतेनः प्रमथिनीं मृदुं च यच्चकनं;
मुना स्नात्परोधरौडविमानायातद्वर्त्मकानां,
न ध्वनं प्रथमाभिचातकठिनं मन्त्रे मदोषं प्रमः ।

॥ नाथेनावयोक्त्य वदर्थं ॥ यच्चमन्त्रराचवक्षिहति च
एवः ॥

यक्षीचमन्त्रिः कोषेऽपि नन्दे स्नात्पर्थमुदहन् ।

इविद्या स्नामिमन्त्रानां प्रमाथे परमे रक्षितः ।

॥ उपसृज्य ॥ यच्चमन्त्राद्यः ।

राच ॥ नाथेनावयोक्त्य वदर्थं ॥ यत्ने प्रकटदाय, दिव्या
कौटिल्यमोपरगतोऽपि इहोऽपि, तत्परिव्यवस्था मा ।

प्रक । तथा करोति ॥

राच ॥ तं परिव्यवस्था । इदमाद्यमन्त्राणां ।

प्रक । यदाज्ञाद्यवत्तन्माद्य रति । नाथेनोपबिहः ॥

राधा । वही नरकहारा, प्रकृतिदेवता ही ब्रह्मात्मन्
है ।

ब्रह्म ॥ विद्वार्थं विद्विष्य ॥ अनाद्य, निवर्तुदा विद्वार्थ
 विम भातकान विद्वान्, बभ्रवानादयवाचितोऽस्मि ।

राय ॥ वचनैः ॥ मद्र विद्वान्महोदयः, कामधेयप्रसिद्धमहा
प्रियः, मयापि पूज्यमानः ॥ स्वभावाद्भवतार्थं श्रुतवानि
प्रत्यक्षानि ॥

विहृ ॥ सुधीना वाहयेर्मिषत्त, जगत् ॥ इदं क्षुब्धो
 मदीयेन करिष्यं ॥ प्रकाशं ॥ अज्ञान, इत्यने पञ्चमविहृत्त चत्वि
 कोवि परिचिदो, जगत् इदं जगत्तत्त जगत्तं विविदिष
 निजदो तविष्यं ॥ ना इत्यमि जगत्तं इमाह मुदिचाह मुदिहं
 जगत्तत्तत्तत्त जगत्तत्तत्त विविदिषु, जगत्त इतिचा पयो
 जगत्त विविदिह, तदा मेत्तिहं (१) ।

राज । सङ्ग, भवतु, किं दीयः । अकटहाय एवं शिवता ।

(१) इदं वक्ष्ये, चायौपदेशेन करिष्यामि । यमात्त, यच
ने प्रथमवर्तिह्य वाकि कोऽपि परिचितः, यथैव यमात्तक
प्रवाहं विचिष्य विवर्तते भवामि, तथादिष्टात्तकं इतथा
मुद्रया मुद्रितमात्तकोव भाष्यामादे विवेष्टुं, यदा भवेतेव
प्रयोग्यं भविष्यति, तदा यथोच्यते ।

राक्षसः । अहंराक्षसराक्षसराक्षसः ॥ मुद्रां विजोष्य चमा
निकं ॥ चमात्तः चमात्तनामाहितेयं मुद्रा ।

राक्षसः । विजोष्य चमात्तं चमितर्कनात्तमतं ॥ अहं मद्रु-
त्कच्छाविमोदार्थं नमराक्षिक्कामतो मम हृत्पाद्वाक्ष्मणा हृदी
ता । तत् चक्षमक हृत्समुपमता ॥ प्रकाशं ॥ मद्रु चिह्नार्थक,
कुतश्चक्षेचमधिमता ।

विद्रु । चमच, चत्ति छच्छमपुरनिवासी मज्जिक्कारमेही चम्वन-
दावी नाम, तच्छ मेवदुकारे चविहा, सहर चमावा
दिहा (१) ।

राक्षसः । मुष्मते ।

विद्रु । चमच, किं एतत् मुष्मदि ? (२)

राक्षसः । मद्रु, चतो महाधनायां दारि चत्तिचक्षेचमधिमते
चक्षिचरिति ।

राक्षसः । अहं चिह्नार्थक, चमात्तनामाहितेयं मुद्रा, तच्चितो
वज्रतरेचार्थेन भवन्मममात्तकोचविमतीति, तद्दोचमामेवा
मुद्रा ।

(१) चमात्त, चत्ति छच्छमपुरनिवासी मज्जिक्कारमेही चम्वन-
दावी नाम, तच्छ मेवदुकारे चविमिता मया चमावादिता ।

(२) चमात्त, चिमच मुष्मते ।

विद्वा । अथ, इति मे परितोषो, ये समो दण्ड
मुद्रापरिग्रहकारं करोति (१) ।

॥ मुद्रा समपेयति ॥

राक्ष । यो ब्रह्मदाय, सममेव मुद्रायाः साधिकारे यद्व
सर्वं भवति ।

ब्रह्म । यदाज्ञापयत्यमात्य इति ।

विद्वा । अमथ, विचक्षेमि किमपि (२) ।

राक्ष । अह, विस्तृतं ब्रूहि ।

विद्वा । आचारिण्येव समो, तथा आचार्यदण्डस्य
विभिन्नं कद्वय, इति मे पुनो पादक्षिपुने पश्येति; ता
हन्मामि अहं अमथ सुमयसे पादे वेवितुं (३) ।

राक्ष । अह, मित्रं नः, किन्तु अहं भिषायापरिग्रहैवास्मदि
तिष्ठाकमनुभवः । तदेव विवतां ।

(१) आर्थ, एवं मे परितोषो, यद्वया मुद्रायाः प्रमाणाः
परिग्रहकारं करोति ।

(२) अमात्य, विज्ञापयामि किमपि ।

(३) आचार्यैवमातो, यथा आचार्यदण्डस्य विभिन्नं
दण्डा, पादक्षिपुने पुनः पादक्षिपुने पश्येति, इति, तस्मादिच्छाम्यहं
अमात्यमेव सुमयसे पदवे वेवितुं ।

विद्वान् । वरुणं । अमुमपि विद्वान् ।

राक्ष । वरुणे विरुद्धदाय, विनामय विद्वान्मर्त्यं ।

वक् । वदामासवत्तमात्यरति ॥ विद्वान्मर्त्येन वरु
निष्काशः ॥

राक्ष । वरुणे विराधगुप्त, वरुणे दानीं कुसुमपुरदत्तात्ता
नेन चरि चमत्त कुसुमपुरनिवाचिनोऽक्षदुपमायां चरुगुप्तप्र
कृतयः ।

विरा । अमात्य, वाहं चमत्ते, ननु वदामासवत्तमात्यरति
वर्त ।

राक्ष । वरुणे, किं तर्हि कारयं ?

विरा । अमात्य, इदं तत्र कारयं; मयवदेतोदपक्रम
वात् प्रभृति पीडितचरुगुप्तेन वाचक्यरति; वाचक्याऽपि
चतिमितकामितयाऽवदमानक्षेपेराज्ञामप्रेचरुगुप्तक चेन
वः पोदाभुपचिनोति; अदमापि अमानुमयः ।

राक्ष ॥ वरुणं ॥ वरुणे विराधगुप्त, मृदुचक मममनाहित
विद्वान्मर्त्येना पुनः कुसुमपुरभेदं प्रति, तत्र चि मे सुददैता
विद्वान्मर्त्यः एतदवदेना नाम प्रतिवयति, व मया मददना
दायः; वया वाचक्येन विद्वान्मर्त्येनाज्ञामप्रेचरुगुप्तकवा
वमुत्तेजनचमर्त्यः होक्षेदपक्षेकमित्यरति । कार्येणातिनिभतं
करमवदक्षेन वरुदेद्वयमिति ।

विदा । अदावावकात्मन इति । निष्कायः ।

॥ प्रविष्टा पुद्गः ॥ अचदु, अचदु, अचदु; अचदु, अचदु
दावीविचवेदि, इदं च, तिथि अचदुदविचका विचोर्वाणि, ता
अच काः करेदु अचयो (१) ।

राच ॥ विचोर्वात्मानं ॥ अचो मदादीकाभरवाणि ।
॥ प्रकाशं ॥ अच, अचतां अचदहायः, परिताय विचोर्वा,
अचतामिति ।

पुद्ग । अच अचो वाचवेदिनि । निष्कायः ।

राच ॥ अचतां ॥ वाचदहमपि अचमपुद्ग अचमकं मेव
वाणि ॥ अचता ॥ अपि नाम अचतामवाचकावतकात्
अचगुतो भिद्येत, अचता विदुमेव अचोदितं पश्चामि । अचता ।

मीर्धकोत्रपि अचभूतचमुकाना अचको वर्तते,

अचकाऽपि अचकावचमभूतायेति वातकायः ।

राचमासिद्धतायेमेकमपरं मीर्धप्रतिपादयं,

वोचदीन् अचकायैव विद्यतं अचान्तरा भेष्यति ।

॥ इति निष्कायः अर्धः ॥

॥ इति द्वितीयोऽङ्कः ॥

(१) अचदु, अचदु, अचताः; अचता, अचदहायो विद्या
पश्चति । इते अचु अचोऽचदुदविचका विद्यायन्ते, तस्मात्
अचकोकरोकताय इति ।

॥ अथ तृतीयोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविवक्षितं कथं ॥

कथं ।

रुपादीनिवकाभिदयः करवैर्वैरागाजामकाया
वयस्येभ्यः चतुरादिषु दत्ताः कार्यावशोऽपि
वृत्ताणि प्रथमं ज्ञानेन पदुतामाद्याविधेयानि मे,
यत्किं मूर्ध्नि पदं तथैव वरणा, दन्ते, मुखा माद्यवि ।

॥ परिक्रमाकाशे मे भोः सुमाङ्गमाकादाधिकाः पुद्गाः,
सुपुद्गीतनामा देवकाङ्गमुतो वः समाद्यापयन्ति । यथा, प्रदत्ता
कौमुदीमहोदधिरसवीचतर्मुद्रमपुरमकोकविदुमिच्छामि,
तन्निवन्तामकाङ्गमयोऽस्याः सुमाङ्गमाकादकोपरि भूमि,
इति । आर्षांश्च आकर्षं । विंशत्यपि मदनः । आर्षं, किमपि
हित एवायं देवकाङ्गमुद्रक कौमुदीमहोदधिमतिपेध इति ।
याः देवोपहृताः, किमनेन वः प्राप्नुवरेव कथोदात्तम् । श्रीमति
दासी ।

आदिपुत्रोऽपुद्गीतभूपसरभीन् चत्वारि विंशत्यपि
संपूर्वेमुद्रमकाङ्गमयोऽस्याः सुमाङ्गमाकादकोपरि भूमि,

विंशत्यवसरादकाचं पृथिवं वक्ष्यामन्मूर्च्छाभिर,

विप्रं चन्द्रमकारिणं चतुष्टयः वेदीं स्फुरितां यः ।

। आकाशे ॥ विंशत्यवसरां भवतः ? इति मरामहवति ।

महाकारणं चतुष्टयमवसरां नृपः, चतुष्टयः ।

चतुष्टयमवसराः चतुष्टयं विंशत्यवसरां चतुष्टयं

चिरं भुविष्यतां मुदरवि भुविष्यतां चतुष्टयं मुदरवि,

भुविष्यतां चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं ।

। वेपथी ॥ रतततो देवः ।

। ततः प्रविशति राधां शरीरात् ।

राधा ॥ जगतः । राधां विंशत्यवसरां चतुष्टयं चतुष्टयं

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं ।

। पराधीनानां चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं ।

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं,

चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं चतुष्टयं ।

अथ च । कुतः कथं इति । कुतः कथं च तदा कथितं कार्यं
अवधारयामित्याद्येति हेतुः । अथ कथमपि तदा कथयामि वा
श्रुयन्तः, अथवा अथदा त्वीयहेतुवद्विषयमाश्रयन्तः । अथैवा-
कथयामि इति । कुतः ।

इति विरचयन् कार्थी त्रिधाः द्विधा च निवार्यते,

१ । अस्मिन् च कदा नाम्ने जोषात्तदा मुररद्वयः ;

विमलद्वयसंज्ञायाः अथैव निरद्वयः ;

परमपि ततः सातमेत्येव सर्वं विवरायताः ।

॥ अकारः ॥ कार्थं वैधीयरे, पुनस्तथाकारमात्रेण हेतुः ।

कथु । इति इति हेतुः ।

पुनः । परिज्ञानमिति ।

कथु । परिकल्प । अथ पुनस्तथाकारः अथैवादीतु-
मर्थमात्रः ।

पुनः । नास्मिन् दत्त दिने, अथैव च । अथैव परममपि
संभृतोपाधिभूतीनां दिनामतिरमकोपनाः । कुतः ।

अनेः भाषा मृताः चित्तमन्तरं चैव पुनः ।

यमयादादीनां कथमिति तमिः वाच्यमुच्यते ;

चित्तादिभाषादीनि विवचनचक्रमुदे

संभृतः अथैव विवचनचक्रमुदे दीनां दत्तमिति ।

अथैव ।

अथमुदु नामां विवचनचक्रमुदे चित्तिपदं,

इति भाषायादीनामतिमुदारे इति च ।

रघुराजामुप विवर्जित इत्यथा नदमरो

ज्ञातः कृत्यकार्यं विवर्जयत लोककथिरहा।

अभिषेक ।

मर्त्युदाया कक्षपिता मङ्गलकलक

नामै कक्षपितृव्यतार्थं तन्मन्त्रवर्णी

वर्ण्यत्तना रत्निकवाचमुदीव दूती

मन्त्रो वरचयति विष्णुपतिं प्रवर्णा ।

॥ वनजायाधोभायकोप ॥ अथ, कक्षमन्त्रज्ञकौमुदीमरो

अथ कुसुमपुरं पञ्चामि । आर्यं वैदीमरे, मन्त्राक्षयपनाहा

कोपितः कुसुमपुरं कौमुदीमरोत्तम

कक्षु । देव, अथकिं आधोपितो वै देवकाक्षया कुसुमपुरं
कौमुदीमरोत्तमः ।

राजा । आर्य, तत् किं च परिहरीतमक्षयपनं पौरव
विष ?

कक्षु ॥ अर्थो विधा ॥ देव, आर्यं पार्थ, आर्यं पार्थ, इतिवा
मन्त्राक्षयपनं देवकाक्षयपनं, अथ पौरवोत्तमं पति ?

राजा । आर्यं वैदीमरे, तत् कक्षमन्त्रज्ञकौमुदीमरो
अथमयापि कुसुमपुरं पञ्चामि । पञ्च ।

धूर्तैरन्वीयमानाः सुदृष्टरक्षकाविविदेनैवनाथैः
मार्गकुर्वन्ति रक्षाः इत्युच्यते मन्त्राक्षयपनाः प्रवर्णाः ?

अन्वीयं सार्धं नामा न च दृष्टविषयैः क्षान्तिमो मन्त्राक्षयः,
आर्यं कीदृशं मन्त्रे विविधमिदमिति आर्यं पौरवमुक्ताः ?

राक्षसः । देव इव मेतन् ।

राजा । किमिदम् ?

राक्षसः । यो देव इदं ।

राजा । आर्यः, सुदुर्लभधीवता ।

राक्षसः । देवः, प्रतिविम्बः केमुदोमरोत्तमः ।

राजा । वसोर्थः ॥ आर्यः, याः केव ?

राक्षसः । मातः परमकाभिर्देवी विद्यावधिर्दुःप्रपन्ते ।

राजा । न त्वत्तु आर्यः सावकोत्तमः प्रेक्ष्य सावनिवत्
इव धीवत्तु देवी विदुः ?

राक्षसः । देव केऽप्ये धीवत्तु देवी देवक मातमनुवदति
मतिः ?

राजा । भोको नरे, वपदेदुनिष्ठासि ।

प्रति । देव इदं विद्यावत्, वपदेदु देवी (१) ।

राजा । मावेनोपविष्टः ॥ आर्यः देवीनरे, आर्यः सावकं
इदुनिष्ठासि ।

राक्षसः । वदन्त्यावति देव इति ॥ निष्ठासः ॥

॥ मातः प्रविष्टि मातमः, सावदमः, कोषानुविष्टी
विष्ठी मातमः सावकः ॥

राजा । आकाशमन्तः ॥ वत्तं वदन्ते मया वत्तं दुष्टाका राक्ष
सः । युतः ।

(१) इदं विद्यावत्तु देवः ।

सुहृदाः सौमित्रो भुवःपुत्रं निर्वाच्य वनरा
 सचा नन्दं हन्ता वृषतिमकरोत्सौम्यैरुपमं,
 तच्छात्रं सौम्यैर्भ्योः निचमपहरामीति ज्ञातवीः
 प्रभावं मनुहुंरतिप्रविशुद्धेन व्यवसितः ।

॥ प्रभाचर्याकाशे प्रकाशं यथा ॥ राक्षस, राक्षस, विरज्यताम
 सादुर्बन्धिताम् । सुतः ॥

उदितः कुवचिपुङ्गवराज्यभारो,
 मन्दोऽप्येव न भवति चक्षुःश्रवणं च,
 चाक्षकक्षमपि च मेव केवलं मे
 वाचस्पतिं मनुजुनीः प्रधानवेद्यं ।

॥ विविच्य ॥ सचचा, नातिमात्रमस्ति यद्विजया नयः सुहृ
 दितम् । सुतः ॥

मनुजैः किञ्च नाम पर्यवस्यतो जातः, प्रकथापारै
 द्युताह निजोमवाचमविधौ विद्वार्थकाद्याः सताः ।
 हन्ता संप्रति केतवेन कच्छं मोर्षेयुना, राक्षसं
 भेद्यानि जलमेव, मेदकुञ्जो जेव प्रतीपं दिवः ।

॥ प्रविच्य ॥ कच्छको, कच्छा कच्छु, वेवा नाम । सुतः ।

भेतम् भुवनेकतः सचिबतो राज्ञस्ततो वक्ष्या
 ह्येभ्यश्च भवन्ति चेऽप्य भवने सधमवादा विहाः ।
 देव्यादुक्तुदहर्मेव सुतनैः पिष्टाद्यंमाधाकतः
 वेवां चाक्षकक्षारिणो ज्ञानधिवः काने चद्वन्तिविदुः ।

॥ परिश्रमयोग्यः ॥ सुशारथश्चाश्वत्थः सुते, चाश्वत्थः
प्रविशति ॥ शक्तिः प्रविशति ॥ ५ ॥ अथैराश्वत्थिराश्वः
अन्विषो वृद्धतिः ॥ कुतः ॥

उपश्रमयोग्यमेतदेवार्थमोक्तवान् ॥

वदुर्निवृत्ततामेवार्थं शोभयते ॥

अथैराश्वत्थिराश्वः

विनमितपटकात् वृद्धते धीर्यवान् ॥

ततः काये कलकः सुवर्णः देवशङ्खगुणरतिः ॥ कुतः ॥

सुवर्णकायाः चित्तिपतिमभूतेरपि शुद्धे,

प्रवाहः कार्यकारणमित्यवधारोऽपि कल्पितः,

प्रभावशून्यायाः उक्तं वक्तव्यं कादितरसा,

मिरीचाश्वत्थोऽथशक्तिरतिरक्तारविषयः ॥

अविशेषः समर्थः ॥ तद्वत्तत्त्वार्थं वाच्यमिति ॥

यो नन्दनीर्णयः परिश्रमः शोभ

यकोदयोः प्रतिदिनप्रतिदिनकालं,

वर्णयति तत्त्वार्थं चित्तिपतिमभूतेरपि

वाच्यमिति वाच्यं तन्मन्त्रं वदन्तः ॥

॥ तानुभूतं भूयो विद्वत् ॥ अथैराश्वत्थः ॥

अथ ॥ शक्तेश्चाश्वत्थः ॥ वैदिकः, किंवा शमनप्रयोगः

वक्तुः ॥ शक्तः, प्रत्यक्षं वक्तुं शक्तिमभूतिपाशमोक्षमिति

वक्तव्यमिति वक्तुं शक्तिमभूतिपाशमोक्षमिति ॥

पत्य, देवदत्तमहो विद्यापति, विद्यानारायणनारदेकार्ये
ब्रह्मनिष्ठासीति ।

आद्य । इत्यसौ सा ब्रह्मनिष्ठाति, वैदीवरे, न कस्य इत्यस्य
अवयवमुपगतोऽयं महा ज्ञतः कैमुदीमहोऽवयवमतिवैधः ?

कस्य । आर्यं चरति ?

आद्य । वयोधं । आः, केन चरति ?

कस्य । अथ नाटकविद्या । प्रवीहमार्कः, अथमेव सुमात्र
मायाह्निकरमतेन देवेनावयोक्तिसमग्रहणकैमुदीमहो
अथं ब्रह्ममुत्तरं ।

आद्य । आः ज्ञातः तिष्ठ, तावद्भवतिरेव मदन्तरेण मे
ज्ञात रोचिती इत्यतः, किमन्यत् ?

कस्य । अथं त्वयोमधोमुक्तिकति ।

आद्य । अथो रात्रपरिमनस्य आद्यकस्योपरि विदेवपथ
अथः । अथं त्ववयवकति ?

कस्य । अथं नाटकम् । आर्यं, सुमात्रमायाह्निकरमतेन देवेना
रमार्कपादकूले मेचितः ।

आद्य । अथाय । कस्यकिम्, सुमात्रमायाह्निकरमार्कपादेऽयम् ।

कस्य । इतस्त आर्यं इति । अथो परिक्रामतः ।

कस्य । अथं सुमात्रमायाहः, अथैः अथैरादौकुमर्तकार्यः ।

आद्य । आर्येनावयवयोक्तिसं अथं अथंमात्रावतं ।
अथै, विद्यावयवयोक्तिसं इत्यतः, कस्य, कस्य;

वन्दे त्विमुक्तमनपेक्षितराजदत्तौ

रक्षावित्तस्य हृषिकेन हृषिके राक्षसः,

विंशत्यनं यद्वज्रपादिवज्रतन्त्र,

प्रीतिं परां विगुणयन्ति गुणा मयीते ।

॥ अथ मुद्रा ॥ विजयतां हृषिकः ।

राजा ॥ विंशत्यनमुत्वाच आचक्ष्वन् पादौ पृथीला ॥

आर्य, चन्द्रगुप्तः प्रथममिति ।

आच ॥ पादौ पृथीला ॥ उक्तिरिति च वक्तुः ।

आर्येणैवास्मिन्नात्मः स्थापितश्चरधुनीभीकराधारधीमा

दातीराक्षेकरांगस्तुरितमविरुधो दक्षिणकार्यवत्,

आत्मस्थानस्य भोतिप्रथमतनूपप्रतेः अथ देव विजयतां

पूकारराक्षसगर्भाक्षव चरचक्षुनद्यापुसीरन्ममाणाः ।

राजा ॥ आर्यं पसादाहनुभूयत एवेतत् नात्राक्षते ।

विजयतां इति ॥ उभौ चक्षुःवन्मनुपविष्टौ ॥

आच ॥ हृषिक, किमर्थं वयमाहताः ?

राजा ॥ आर्यं च दर्शयेनास्मान्मनुपवीतुं ।

आच ॥ किं तं ज्ञानाः पृथिवि, अक्षममेव प्रथमेव, न निष्प्रयोज

नमधिकारवन्तः प्रभुमिराह्वयन्ते; तस्य योजनमभिधीयतां ।

राजा ॥ आर्य, को मुद्रो मद्रो मद्रमतिबोधकं विंशत्यनार्थः

वक्ष्यति ।

राज । शिरः कृता । श्वशुरादिप्राप्त्युत्तरे वक्ष्यमाह्वताः ।

राजा । आर्य, नोपाचर्य, किं तर्हि निज्जापयितुं ।

राज । दृष्टव्य, यद्येवं तर्हि विज्ञापनीयानामवस्थां विज्ञेय
रक्षसोऽमुदीकृताः ।

राजा । आर्य, कः पण्डितः; किन्तु न कदाचिदपि आर्यक
निष्प्रयोजनता दृष्टिः प्रवर्त्तयिष्यत इति चक्षिणः प्रज्ञावकाशः ।

राज । दृष्टव्य, यस्याङ्गीतमानविः; यदि प्रयोजनमवश्येन
जायः सन्निधि, याचको दृष्टिः प्रवर्त्तयिष्यति ।

राजा । आर्य, अतएव सो प्रयोजनमुद्भूता मुञ्चरयति ।

राज । दृष्टव्य भूयती; इह यन्मर्षवाक्यकाराक्षिपिधवि
द्विमुपवर्त्तयति । तद्यथा, राजाचरता, यचिवाचरतां उभया
यन्ताहेति, तत् यचिवाचरताविद्वेर्भवतः किं यजमानस्यैवमेव याज्ञ
मुद्रायाः वेदमुपादयितुं, यतो यचमेवाय निवृत्ता वेत्तानः ।

राजा । यतोऽयं एव मुखं परिवर्त्तयति ।

॥ ततो मेपथे वैताञ्जिरो पठतः ॥

इतिः ।

१ काकात्रं काकह्वयव्यभिचिन्विता भक्षणा दृष्टव्यती,
भीताभीर'दृष्टाभीमंचरमजिनां द्विन्दुतो कृतिनीमी,
कापासीमुद्रवती यचमिध यचवी कौमुदीमित्यपूर्वा
राचकोराचरता वरतु, तमुद्रिध द्वेवभीभीवरतः ।

वेदिवः ।

अथ योऽप्येवमिच्छा वचनमभिमुखी रजनीपत्रभावा
मात्रभावा रनुर्मी अनित्यवचनवा, मुक्तिः वाङ्मन्त्रेः
वागाहं मोक्षमिच्छोः वचनमुदवाचनवाजोपधानं
निद्राच्छेदाभितावा विरमवतु परेर्दृष्टिरावेकरा वः ।
द्वितीयः ।

यन्मोक्षार्थं धाया निधयदव कृताः केऽपि कथावि रीति
येतारः केव धाया महवचिदमुषा नानबुधेयराधाः ।
रंकाभङ्गं अगाधमधिपतयदव अकलाकावृषेण
माङ्गाभङ्गं वचनो नृवर नृपतयलाहताः धानमोक्षाः ।
अपिचः । अथवाधुपमोगेन प्रमुर्भवति न प्रमुः ।

परैरपरिभृता अक्षयनिव प्रमुरक्षते

आह ॥ आकच्छांकाभङ्गं । प्रथमं, तावद्विहितदेवताकथनेन
प्रहृष्टकरहुकप्रकाशमनिदमाजीर्णफलं, रदभयं किमिति
माधवारयामि ॥ विचिन्त्य ॥ आं, ज्ञातं, राक्षसकायं प्रवेष्टुम् ।
आ दुरात्मन् राक्षसदत्तक इत्यर्थे, नामर्षिं कुरु वैदिकः ।

राजा । आर्यं वैद्योन्ने-दीवतामायां वेताक्षिकार्या
सुवर्चसप्रदयम् ।

कुरु । अथाज्ञायमति देव इति ॥ अत्रापि परिणामति ॥
आह ॥ यथाधं । वैद्योन्ने, तिष्ठ, तिष्ठ, न मन्त्रम् । इत्यर्थे,
विमलमक्षयप्रदं अज्ञानघोषमर्षिः विदते ।

राजा । आर्यैर्विषं वर्धयतीति द्रुपदेष्टावदत्तं नमः वन्द्यमिव राज्यं, न राज्यमिव ।

राज । दृष्ट्वा, स्वयमभिमन्युनां राज्ञामेते दोषा भवन्ति । तद्यदि न वदते, तदा स्वयमेवामिदुष्यन्ते ।

राजा । एते वचं स्वकर्षणमिदुष्यन्ते ।

राज । पित्रं न ; वचमपि स्वकर्षणमिदुष्यन्ते ।

राजा । पर्ययं, तर्हि कोमुदीनदोषप्रतिषेधक प्रयोगनोत्तुमिच्छामि ।

राज । ईदृश, कोमुदीनदोषप्रतिषेधकं हि प्रयोगनमिदुष्यन्ते नोत्तुमिच्छामि ।

राजा । प्रथमं तावन्मन्त्राणां व्याख्यानः ।

राज । दृष्ट्वा, मन्त्रापि कथं भद्राद्याद्यान्तरेण कोमुदीनदोषप्रतिषेधकं प्रथमं प्रयोगयामिति । कुतः ।

अथोधीनां तन्मात्रप्रभवकिप्रत्यक्षानुसन्धेयानामा
मन्त्रादेष्वनुधीनां चतुर्कृतिमिदुष्यन्तेमितामर्षकाणां,
मासेषां चतुर्कृतिमिदुष्यन्तेमितामर्षकाणां चतुर्कृतिमिदुष्यन्तेमितामर्षकाणां,
मासेष्वनुधीनां प्रत्यक्षति, मित्याद्यन्तरेण प्रभुत्वं ।
राजा । अथाद्यन्तरेण प्रयोगनं चतुर्कृतिमिदुष्यन्ते ।

राज । तदपि कथयामि ।

राजा । कथयतीति ।

सायः । सोषोत्तरे, सोषोत्तरे, महर्षिणात्, कायकामयज
हर्षं भूति, चतुर्दशभटप्रभृतीनां शेषपत्रं, नत्ताहोवता
मिति ।

प्रतो। सं चको वाचवेदिनि। निष्कन्ध पुनः प्रविश्याः
चण्ड हर्द पत्तं।

साय ॥ सुदीप्ता ॥ हृदय सुषमा ।

राजा । हस्तबधायोऽपि ।

पाप ॥ वाचयति ॥ सुश्रुतनामधेयस्य देवस्य चक्षुः
 प्रकाशत्वाभिन्नं प्रधानपुरुषाणां इतोऽधिकं मन्त्रवशे
 तुमाजितानां परिमाणकोट्यपचं । तस्य प्रथमं, तामन्, मन्वा
 भव्यो भद्रभटः, यथाभवः पुरुषदत्तः, महाप्रतीहारस्य
 चक्षुःश्रेष्ठ आग्निनेत्रो विष्णुरातः, देवस्य सः जनमन्त्री महाराज
 वचनपुत्रः, देवस्यैव सुम्भरसेवको रामसेनः, वैयापतेः शिंखस्य
 दत्तस्य कनीषात् आता आनुरागवः, मातवराजपुत्रो देव
 तावः, यथावचमन्त्रतमे विजयवर्मेति । एतावदेतत् पद्यं ।

राक्षा । आर्यं, हतेषाम्पुराणहेतुम् मोक्षमिच्छामि ।

प्रायः। इदं नूतनं, नूतनं प्रायेतो वनाच्छायाभावे मङ्ग
 भट्टपुरदण्डनाभायो, इतो ककुलीमश्वनकाजोः वनाया
 भवेत्ते ह्यभिपुत्राविति, अधिकाराभाभनारोच, कलीकनना
 चेत्ते ह्यभिपुत्राविति, चेत्ते ह्यभिपुत्राविति, चेत्ते ह्यभिपुत्राविति
 प्रायः मङ्गलकेतुमावितो। प्रायेतो दिङ्मरातवकमुत्रो ताव

कालानुक्रमिकी, इति श्रुतवत् तन्मात्रेण, भाषितमिति मदा
 भिः परितुल्यमात्रेण, अथ वत् कथमिति मन्त्रयतेतुमाश्रितौ ।
 कोऽयमो भवतः सुभारदेवको रामदेवः, कोऽपि तव मन्त्राद
 इति श्रुतं को वदन्नाथं वदयेत् कथमदेवर्षे प्राप्ते, पुनरुच्यते
 वदन्नापकम् मन्त्रयतेतुमाश्रितः । कोऽयमपरः सेवासतेः
 विंशदशदशकं कवीशान् आता भागुरावकः, अथापि तव
 कावे पर्वतकेन वद इत्युक्तमप्येतादृशं कवीश्या च, पिता ते
 शुकस्यैव यातिरिति रश्मि वायवित्ता, मन्त्रयतेतुमपरादि
 मन्त्रात्, ततो मन्त्रयतेतुमपरादि च मन्त्रयतेतुमपरादि निरुक्त
 माचनु, अतो वा वदन्नापकम् मन्त्रयतेतुमाश्रितः, तेवास्यैव
 मन्त्रयते प्राचाः परिरक्षिता इति कृतज्ञतामनुवर्तमानेन
 वैश्वदेवे परिरक्षितात् कोऽनन्तरममात्रपदं याचितः । अ
 ततो रोहिताश्विष्यवर्षापी, मावत्तन्मात्रमात्रात् अदाचा
 देवमात्रा वदन्नापकम् रोहिताश्वमवर्षमात्रेण, मन्त्रयतेतुमाश्रितौ ।
 इत्येतावदपरावर्षावः ।

राजा । आर्य, इत्येतेषु परिज्ञातापरावर्षावपि चित्र
 लेख कालाच्च प्रतिविहितमात्रेण ।

वाच । वदन्ना, य परिते प्रतिविधाय ।

राजा । किमप्येतादृशं प्रयोगमात्रेण चित्रात् ।

वाच । कथमप्येतादृशं प्रतिविधाय, चित्रं प्रयोगमात्रेण चित्रात् ।

राजा । तदप्रतिविधानप्रयोगं योऽनुविधायि ।

वाच । वदन्ना, अथतामवर्षावर्षावः ।

संख्या: संभवेन विद्यते, संभवेन

शास्त्र । इत्यर्थः, अन्विष्ट विरक्तानां प्रकृतीनां विविधं प्रतिवि-
 शालं, तद्यथागुप्यो, निगद्यसेति । अनुग्रहसाधनविज्ञाधिकारयो-
 र्भेदमदपुनरुपपन्नयोः पुनरधिकारारोपवर्जितः, अधिकारस्य
 पुनरावृत्तेः, अथनदावादमिमुक्तेषु पुनरारोपमात्रः, यद्यपि
 यैव राज्यस्य मूलं इत्यस्यमवधारयति । चित्तराजस्यगुप्तयो-
 रत्वनस्यप्रकृतिकयोः, यद्यप्यस्यव्यवहारमेवावपरित्यक्त-
 तैरनुग्रहः कर्तुं न शक्यते । राज्यमेवभानुरागुप्ययोस्तु यद्यपि
 नप्राप्तमात्रभोतयोः कुतोऽन्यदवधारयति । सोऽपिप्रतिवि-
 श्ववर्गयोरपि द्वायादमानप्रदानयोदितयो रत्वनस्यमानिभोर्भा-
 नस्ययथाभवं मन्वीजानयोः, योऽप्यनुग्रहः प्रोति चनविद्यतीति,
 परिहृतः पूर्वः पक्षः । अन्तराऽपि यद्यप्यनमधिरादधिगतमग्नौ
 यद्यपि यद्येवास्मिन् प्रधानपुनरुपपन्नयोः इत्येव योऽवमोः,
 नन्वकुतानुरक्तानां प्रकृतीनामविशाला, मागुमेत्यतः परिहृत-
 इव, तदेवमुपपत्तीताकाङ्क्षयोः, राज्यस्यपदेनमवधारयत्यो-
 र्भेदोपपत्तिः चेन्नराज्यवर्गेन परित्यक्तः, पित्रव्यधामर्षितः पूर्वतक-
 पुर्वा नवचकेतरत्वनस्योत्पत्तिमुच्यतेति, योऽपि यथा-
 मवधार्यो नोत्पत्तिरिति । अतो दुर्भेदव्यवहारं मारज्यस्य वि-
 कोनदीमवधारयेति प्रतिचिह्नः ।

राजा । आर्य्य, मेरे प्रह्वयमने ।

■ **新刊**

शास्त्रः । हृदयस्य, विमर्शस्य, मन्त्रापि यज्ञादीयमव ।

शरणा । एव हृदयमि ।

आह । अहमिषेव कथयामि ।

राजा । श्रीऽयमस्माकमर्थं सर्वलोकानर्थहेतुर्लक्षणोऽसौ
व कदादायैवापमानमर्थेभितः ।

भावः । ह्यस्य, अक्षयकेतोरप्यक्षययोगेपेक्षे इती गतिः,
 आत्माः अमुपेक्षेत निरुपेक्षेत वा । अमुपेक्षे पूर्वप्रतिकृतं राक्षसं
 प्रतिपाद्यते । निरुपेक्षे तादृशं पर्यंतकोऽक्षयिभ्यामादित इति ।
 अतस्तथाः अक्षयकेतो इत्यतः आत्मा, प्रतिकृतां राक्षसप्रतिपा
 दयि पर्यंतकविभाजः क्षेत्रं अतस्तथाभावाच्चक्षयः आत्मा, इति
 अक्षयकेतोरप्यक्षयमुपेक्षितः ।

राजा । आर्य्य, यत्र तावदेवं राज्ञः पुनरिदं वाक्यं न गच्छेत्
वर्त्तमान आर्य्योपेक्षित इत्यत्र किमु न राजार्य्यः ?

भाष्य । इत्यस्य, राक्षसोऽपि यत्तु निजकामिनि क्षिरानुराज
 भात्, सुषिरमेकत्र संशयात्, ज्ञातृजीवाभ्यां यद्देहकानुराज्याभ्यां
 प्रकृतीनामत्यन्तविशेषः, इत्युक्तद्वयकाराभ्यामुपेतः, यथा
 यमदा युक्तः, कोशवक्ष्यानिहेवात्मनन्दे वर्तमानो महान्त
 कल्पकः कोयमुपादधेत् । दूरीकृतैश्च, वाक्कोषमुत्पादय
 क्षपि न दुःखसाधो भविष्यतीत्यतोऽपि काममुपेक्षितः ।

राजा । सत्त्वमर्षमिदम् हर्षापाद्यैर्नोपकृतः ।

वाच । अथ कथमुपकाश्या भविष्यति । मनुष्यस्यैव वाचो

॥ मुद्राराक्षसः ॥

रुद्रदेवैः बहुविधोद्भूतः दूरीकृतः । दूरीकरवत् यो न
प्रयोजनः ।

राजा । आर्य, कस्यादिकम् न दूरीतः ।

प्रायः । रुद्रक, राक्षसः कल्पितः विद्वन्निर्दिष्टमात्रः सर्व
वा विनश्येत्, पुत्रदत्तानि वा विनाशयेत्; एवं यत्पुत्रवशादि
दीप्तः । पश्य ।

यदि भूतमभिपुत्रो यदुपिवादिनाशं,

तन्मुद्रकविमुक्तस्तद्वैनापि पुंशः

यद्यतव यत्पुत्रमुखावाप्तयेत्, यापि पीडा ;

यन्ममरुद्वत्तस्याहोऽभुपायेर्मिमेधः ।

राजा । न त्रुमो यद्यभार्यक वाचा वाचमतिप्रशितं
मुनेषां यमात्यराक्षसद्वेषात् प्रशस्ततः ।

प्रायः ॥ यत्कोपः । न भवानिति वाक्यमेव । सा तावदेव,
सो रुद्रक तेन किं कृतः ?

राजा । यदिह जायते, तदा भूयतां; तेन यत्पुत्रमहात्मना,

कथायां पुरि वावदिच्छमुचितं कृत्वा, पदं नो गच्छे

वाचातो मन्त्रोपवादिषु वलादकाशेनामो जगः,

यत्पुत्रं विपुलः कर्णोनि; विभवेः संमोदभाषादिना,

विद्यास्तेष्वपि विद्वद्भिः अतरो न खेपु वर्गेषु नः ।

प्रायः ॥ निश्चयः । रुद्रक, एतत्पुत्रं राक्षसेन ?

राजा । यद्यपि, एतत् कृतममाह्वराक्षसेन ।

॥ अथ दशमोऽङ्कः ॥

वाच । इवैव, मया; पुनश्चांतं, अत्रानि मया नमुदुःखं,
अत्रानि अतस्ते मया नमुदुःखं विराज्यमा रोपितः ।

राजा । १ कलमुपासम् । कार्यं, हेमेमेदमुडितं, किमवा
र्थम् ।

आपः ॥ हे भवभारिण ॥

पादप्राङ्मण्डकेष्वस्य रश्मिबिजितायाः सुखी मुक्तपदा,
 सौमप्रत्यक्षमुपा, वक्षसिपुसुखी च्छेददोषो मतिप्रो,
 वेनायेनाविज्ञा नवनवतिप्रतद्वयकोटीश्वरायो,
 मन्त्राः पञ्चाभ्यूताः, धमवदवहताः, वक्षतो राशवकाः

अपि च ।

पृथैरावद्वृत्तं विधति वचनमा दीर्घनिष्पन्नपदे.
 धूर्जैर्धर्माभावां वचनमिव दिङां मण्डलं दर्शयन्तः,
 मन्त्राणां मन्त्रधनः पितृवमनिसाधनमाश्रितः, पञ्च, पैत्र्या,
 विर्ज्यान्वयादि नैते कुलधरकवचावाहितो वचसाधः ।
 राधा । मन्त्रकुलविदेविद्या द्वेवेदेभ्योऽङ्गम् ।

आय । देवमहिदां यः प्रविशति ।

राजा : विदोषोऽप्यविद्वत्तया भवति :

बाबू गोविंद नाटवण, इलाहाबाद, मुजफ्फिर साहरोदु
मिस्तरि।

विष्णो यज्ञो योक्तुं नाम पुनरप्युपासति कुरुः ।

॥ भोजी पारमहंस कला ॥

इति श्रौतानामारोहं पुनरपि चकत्तेषां चतुर्थः ।

उत्तमप्रायश्चित्तं उत्तममुपचारं भवत्युता,

परीतः सांख्य, ज्योतिषि पुनः शोधद्वयम् ।

राजा ॥ वारिकं वारिकं ॥ नये तावत्तं वारिकं वारिकं वारिकं ॥
तथादि ॥

संरक्षकविपक्षपरदलसमस्तकायनवासवापि,

भूमन्तोऽतुतभूमं ज्यक्षितमिव पुनः पिङ्गवा नेहमावा,

मन्त्रे, इन्द्रो रोहं रश्मिभिर्नयतस्तान्मन्त्रे संहरन्त्या,

सञ्ज्ञातोदयकर्म कश्चमपि शरणा धारितः पादुकातः।

[illegible]

साधकतः सुसितमन्त्रिभवं सुखेन

जेयन्मि मेर्यमिति संप्रति चः प्रद्युक्तः

भेदः, विशेष भवता वक्तव्यः, च यत्

बन्धुस्युते, ब्रह्म, सर्वेषु विद्याभ्यासे।

॥ इति लिङ्गायतसूत्रम् ॥

राधा । चार्थं वैश्वेनरे, अथप्रभृति चनाहृत्य चावका,
चक्रमुक्तं स्वयमेव राज्यकार्याणि करिष्यतीति, पृथ्वीतार्याः
प्रकृतवः विद्यमाने ।

कञ्जः कनकं कथं निरूपयदमेव सावक्यो नार्यसावक्य इति ।

॥ लङ्कारांशः ॥

इत्थं वक्ष्येव इतोऽधिकारः । यथा न ज्ञानं वदन्ति, इव
दोषमवगम्युपदेशि ।

य होयः वक्षिष्येव, वदन्तु कुर्वते नृपः ।

आति धन्तुः प्रसादेन गतो शास्त्रमवाप्सता ।

राजा । कार्यं, किं विचारयति ?

कचु । देव, न किञ्चिद्विचारयामि । किं तेतद्विज्ञाय
यामि, दिव्य देव इदानीं देवः वदन्तु इति ।

राजा ॥ आत्मानतः ॥ स्वमखाद्य विद्वत्प्रमाणेषु कार्या
विद्विषामः, यथातो वा भवत्यर्थः ॥ प्रकाशं मोक्षोत्तरे, यमेव
द्रष्टव्यमेव विरोधेन भी वाचते, तच्छब्दमवदन्माह्वय ।

प्रती । इदु इदु मन्त्रादायो ।

राजा ॥ आत्मनोत्थावात्मनतः ॥

कार्याज्ञयैव मम कश्चित्तनोदवत्

बुद्धिः प्रवेष्टुमवनेर्मिवरं प्रवृत्ता

ये वक्ष्येव न गच्छन् प्रतिजाययन्ति,

तीर्था कथं नु प्रवृत्तं भिन्नति ज्ञाना ।

॥ इति निष्कार्थः शब्दः ॥

॥ इति अतीतेऽष्टः ॥

॥ कुमाराख्या ॥

॥ १ ॥

॥ चतुर्थोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशत्यध्वजनेत्रः पुरुषः ॥

पुरु। ही माचरे, हीमाचरे, जोचवचच समधिर्षं को नाम
महानर्दं रह करेह, चत्ताचगमचगुरह पञ्चको चत्ता चह
न होह। ता नाम समचरकसपक्षजोव गेहं मच्छामि। परिआ
कवत्परिकस ॥ का एत्थ दुचारिचार्ध निवेदय दाव भट्टिपो
चमचरकसपक्ष, एषो क्खु करहको करहको निच क्खत्तुव
रनी पाटविपुत्ताहो आगहोति (१)।

॥ प्रविश ॥ दौवारिकः। भह, मा चचं मकोहि, एषो क्खुमह
चमचरकको रज्जविमाजविदेव जाचरेव समुच्चवीचवे
चको; चत्तावि दाव च चपचदलं मुच्छहि, ता चिट्ट मुञ्जत्तरी,
नाम वे सत्तावत्तो भविष, मवहो आगमर्षं निवेहेमि (१)।

(१) आख्यमिति; अर्धमत्रं समधिर्षं को नाम भता
मतमिह करोति, चत्ताचगमचगुरहा प्रभोराज्ञा यदि न भव
ति? तच्चावत् चमचिराचचकोव गेहं मच्छामि। कोऽयं दौव
रिकाणां निवेदयत तावत्तुं रमात्तराचचक, एव क्खु कर
मकः करमकरव आख्यमराखन् पाटविपुत्ताहागत इति।

(२) चट्ट मा चचं मकोव एव क्खु भती चमचरक

पुनः । मदीमुच यथा हे रोचहि (१) ।

३ ततः प्रविशति वचनमनवाचनमतेन प्रकटदायिनामुक्त
आवृत्तिके रात्रिः ।

रात्रः । आत्मनः ।

अथ विद्वत्तः कार्योदये विधेरविधेयतां,

वचनमुक्तिं कौटिल्यक प्रविशत्यतो जतिः ।

अथ च विहिते तत्कालायां विद्यामनुपपदे,

अथमिदमिदं विद्वत्तः प्रकाशयितुं निधाः ।

अथ च ।

कार्योपपत्तेमाहौ, तन्मवि रचयन्तः विद्यारमिन्नु,

कीमायां नक्षिमायां प्रकमतिनरुनं मूढमुद्धेद कंठः,

कुर्वन् दुष्टा विमर्षं प्रकृतमपि, पुनः संहरन् कार्यमात्रं,

कलां वा वाटकायामिममनुभवति क्षेत्रमकादिधौ वा ।

तदपि नाम दुरात्मा चावश्यमुदुः-

१ अपस्तम्बः । रोचहि । अचदु, अचदु ।

रात्रः । अथमिदमिदं प्रकाशयितुं निधाः-

कार्यं विनाशितमामरेण वक्तुमशक्यं वदन्तः, १५५ विनाशितं
पुनश्च विचरन्तः । तस्मात्पिडितं तामपुनश्च, चारुतः च
वदन्तः, अथमिदमिदं विवेदयामि ।

(१) मदीमुच, यथा ते रोचते ।

होवा । चमको ।

राव ॥ रामाविलम्बं हृदयिना क्षमते ॥ चावयव
दुर्लभति, अभिवन्तात् प्रकाः पादकक्षः ॥ प्रकारं भद्रं,
विमवि वक्तुमानः ।

होवा । चमक, हृदयिना करवयो पादविपुलाहो चाव
हो, दण्डदि चमकं मेचिदुं (१) ।

राव । चमारितं प्रवेष्टयित ।

होवा । अं चमको चाववेदिति ॥ निष्कान्तं करवमुपहृतं ॥
मद्र, हयो चमको चिह्नि, ता चवयव (२) ।

॥ इति निष्कायो होमारिकः ।

करवकः ॥ राववमुपहृतं ॥ चमदु, चमदु, चमको ।

राव ॥ आयेनवकोकाः भद्र करवक, क्षान्तमुपनिशते ।

कर । अं चमको चाववेदिति ॥ भूतामुपनिशतिः ।

राव ॥ क्षमते ॥ चव वलिम् प्रवेष्टयने मयाऽथ प्रविधि
प्रविनइतिः प्रभूतमात् प्रवेष्टयनात् ॥ चव वधारयामि ।

॥ इति चिह्नं, भाटवति ॥

॥ ततः प्रविष्टमिति चपाचिरपरः पुरः ॥

(१) चमको, हय चमदु करवकः पादविपुलाहो चावतकदि
चमको मेचिदुं ।

(२) मद्र, हय चमदु चमकोचिह्नि, तदुपपत्ते हय

॥ मन्त्राचार्यः ॥

पुनः १. चोवच, चया, चोवच, चय, चयवे,
चवे, किं च येवच,

दूरे यथावती दंयमनि दुर्यं चयवेदि,

कयाचकुचराचं देवाचञ्च भूमिदेवाचं ।

॥ यायामी चय, किं मयाच, किं विमिषं चोवाटवा, चरीचदि ।
चय, दूरे च कुमासी मयचवेत्त, वमुचयवीचवेचं चयचर
चयं चयिच, पेविचुं दयचञ्च याचचदि । या ददिचा
याचवेच चोवाचया चरीचदि (१) ॥ इति निष्कर्षः पुनः ॥

॥ मतः यविचदि भानुराचवीच यच चकुकिनामुनमया
यो मयचवेत्तः ॥

मयः विचकाचमतः ॥ चय दयजे मायकातवी
चरतच, यथायाविचंयापुनकादमुदचद्विचमुदिच, तोचा
चविचयाविचतः ॥ चयया मनिचानमेतन् पुनकात् ।

(१) चयचरत, ये चय्या, चयचरत, चवेत, ये माया,
चवेत, किं च ययात् । दूरे यथावती दंयमनि दुर्यं चयवेदि,
कयाचकुचराचं देवाचञ्च भूमिदेवाचं । ये चय्य,
किं मयच, किं विमिषमेवा चयचरका विचते । चय्यं दूरे चकु
कुमासी मयचवेत्तः, वमुचयवीचवेचं चयचञ्च युमा, दयचर
चयुं याचचदि । इतेन याचवेच चयचरका विचते ।

अथकार्यमभिवरजवत्तं अष्टोत्तरीवीर्यं
 चाथेद्युचरितार्त्तमाहवत्तं भूरेवुहवात्तं,
 गार्हपत्यादमन्त्रं शोचनमितं वज्रवत्तं चारं,
 मयुखीषु मया विधातुं नुरवेदेवो निधायावधिः ।

तन्निमित्तं वज्रना ।

अथयता धूमकापुद्वानुकेया,
 गन्ताग्रमात्रिविहितेन पितुः पद्या वा,
 चाथिद्य वा यजनमीजनतो वनेभ्यो,
 नेषो मया रिदुवधुनयनानि धाम्यः ।

॥ प्रकाश ॥ आर्यं जायते, अथनामकाहवनादनुवा-
 विनो राजानः, एकवराचममात्यराचवकातकिंतागमनेव
 प्रीतिमुत्पादयितुमिच्छामि, ततः कृतमनुमनमहोमेति ।

उच्यते । अथाज्ञापयति कुमारः ॥ परिक्रमाकाशे ॥ ओं ओ
 राजानः, कुमारः अथाज्ञापयति, न कलहं केनचिदनुमनात्
 इति ॥ विद्योक्तं चहर्षे ॥ कुमारः, कुमारो हते अवदाज्ञावम
 वकारमेव प्रतिनिदिताः चर्चहर्षं राजानः, वच्चातु च कुमारः ॥

शोचनेः स्थावरेष्वैर्मुक्तकविद्ययाचर्यवात्तं यमुने
 रचाः केचनिरुद्धाः चमिव धुरपुटेः वज्रवनाः पुरजातः
 केचिन्नातकुमुदभिहितवतया मूढवद्भेनिदिताः
 मर्षाहो भूमिपाका वज्रवत्तं ते देव मोक्षयन्ति ।

कारणमननदवाचमिति कुन्दा, यन्मिममननीत, एवं वक्ष्यामि
कपि कुन्दारो न विनयेदित्यवमेवा वाक्यार्थः ।

मम । कुन्दाते, वक्षे भानुराचर, चमात्तराचरक दृष्टमार्ग
भादेभव ।

मानु । दत्तदत्तः कुन्दार इति । वक्षो वदित्वागतः ।

भानु । कुन्दार, ददममात्तराचरक दृष्ट, प्रविशतु कुन्दारः ।

मम । एवं प्रविशामि इति । प्रवेशं नाटयतः ।

राच । यो कृतं । मकारं । मङ्ग, अपि दृष्टव्या सुसुप्त
पुरे वैताकिनः समकचयः ।

कर । चमच, चधर् ।

मम । वक्षे भानुराचर, सुसुप्तपुरदृष्टान्नो वर्तते, तयो
प्रवर्णयः, दृष्टव्यकावत् किन्दारचरमिति ।

मममङ्गमवागच्छा चमचममवा पुरः,

चमवा विदुतायेनु क्षीराकावेनु ममिवः ।

मानु । वदामावचति कुन्दारः ।

राच । मङ्ग, अपि तत् कार्थं विदुः ।

कर । चमचम चमवाह्य विदुः ।

मम । वक्षे भानुराचर, किं तत्कार्थं ?

मानु । कुन्दार, तद्वतः चक्षु अपिदृष्टान्नो, मैताका
चरिच्छेत्तु प्रकते । चमचित्तावत् मैतुमर्चति कुन्दारः ।

राच । मङ्ग, विदुरेष मैतुमिच्छामि ।

कर। सुखादु चमसो, अस्ति दाव चर्च चमसेनाचमो,
अधा, करमच, करमच, सुसुमपुरं मन्त्रिच, मन्त्रिदन्ता मन्त्र
वचसेन तुह वैतासिभी त्वचककरो, अधा, चाचक्यतसेन
तेषु तेषु चाचामकेषु चकुचिणीचमासेषु, चम्कनो वमुने
चचचमसेर्हि विचोहर्हि चमविचोचरदमेति (१)।

राच। तनचतः ?

कर। ततो मय पाठविचरं मन्त्रिच, सुखाविदो चर्चचसु
कम्पेयी वैतासिचत्तचककरो (२)।

राच। तनचतः ?

कर। एतन्मरे चम्कुकविवाचदुचचसु पिरमचसु परि
चोर्च वमुनाचमोच चम्कुकनोच चाचोविदो, सुसुमचरे, कौमु
दीमहोचमो; मोवि चिरचाकयमन्तमाचमविदपरिचोको; अहि

(१) सुखादु चमसो अस्ति दाव चर्च चमसेनाचमो अथा
करमच करमच सुसुमपुरं मन्त्रिच, मन्त्रा मन्त्रवचसेन मन्त्रितयो वैता
सिकः चमकेलचक, अथा चाचक्यतसेन तेषु तेषु चाचाम
केषु चकुचिणीचमानेषु चम्कनः वमुनेचमचमर्चैः। चोर्चोचपछो
कचितकः।

(२) ततो अथा पाठविचरं मन्त्रा, मन्त्रितः चमसोचकम्पेय
वैतासिकः चमचकचः।

महवभुजवज्रमामनो विध, वसिष्ठेयं वज्रमाचरो वाचर
वसिष्ठ (१) ।

राच ॥ यवाम्ब ॥ हा देव नन्द ।

कौमुदीकुमुदानन्दे जनदानन्देहेतुना,

कीदृशी वसिष्ठेऽपि नृपचक्र तथा विधा ।

मह, ततस्ततः ?

कर । वसन्त, महो को सोचको चवानन्दभूदो वसिष्ठनाथ
ज्येष्ठ तथा वाचरजनक विवादिदो वाचकहतकेन कौमुदी
महवभो, हत्वनादे त्ववकलकेन प्रवृत्ता चन्द्रकलक वसुतो
चक्र वसन्ता विद्योचपरिवादी (२) ।

राच ॥ वदथै । बाधु, वसे सनकचक्र, बाधु, वासे भेदवीन
मुद्रमवधमेव कलमुपदर्शयिष्यति । वसः ।

(१) चवानन्दे नन्दकुलविनाशकुलनयः पौरजनक परि
मोक्ष वसुत्याहवता चन्द्रमुनेन वाकेदितः, कुलनपुत्रे, कौमुदी
महोदयः, वीऽपि विरकाचप्रवर्तमानकौमितपरितोषः, वसि
महवभुजवज्रमामनो, वसिष्ठेयं वज्रमानस, पौरवर्जिन ।

(२) वसन्तः, ततः व सोचको चवानन्दभूतोऽनिष्टतद्व
नानरजनक विवादिदवाचकहतकेन कौमुदीमहोदयः
चवानन्दे त्ववकलकेन प्रवृत्ता चन्द्रमुद्रक वसुतोवनवमर्षा
सोचपरिवादी ।

वधः कीदृशवच्छेदं प्राकरोऽपि न गर्हयेत् ।
किमु सोऽप्यधिकं धाम विभाषाः प्रविशोभुवः ।

मम । एवमेतत् । वधः लोकेत्यादि मुनः पठति ।

राक्ष । ततश्चतः ।

वर । ततो, चन्द्रवत्तेषां चाद्याभङ्गकवुमिद्विचरद्वय, सुदरं
समस्तमुपेयवन्निचयवन्निचय, चद्विचारो वाचकद्वये (१) ।

मम । वधे भानुराक्षस, मुद्रमन्त्रवशा, हर्मितद्वन्द्वमुत्तेन
राक्षसे भक्तिवचनानः ।

भानु । कुम्हार, न तथा मुद्रमन्त्रवशा, वशा चाद्यवच्छेदो
निर्वाकरवेषः ।

राक्ष । अह, किमप्येवैकः केनूदीमकोऽप्यप्रतिवेचयन्मु
द्रस्य चाद्यकं प्रति कोऽकारवमुत्तान्तरवन्ति ।

मम । वधे भानुराक्षस, चन्द्रमुद्रस्य चरकोऽप्यारका
व्येवधे किं प्रकमेव पश्यति ?

भानु । कुम्हार, एतत् पदं पश्यति, चत्तिमतिर्भावा
वच्छः, निष्प्रकोपवत्तेषां किमिति चन्द्रमुद्रं कोऽप्यविवक्षति; नच
कृतवेदो चन्द्रमुद्रस्य तावता नौरवमुद्रविवक्षति; वर्यका
चाद्यवच्छेदमुद्रयोः पुच्छकात्कारकायो विधेव चत्तिमते, च
चाद्यवच्छेदो भविष्यतीति ।

(१) ततश्चन्द्रमुत्तेनाद्याभङ्गकवुमिद्विचरद्वये, चद्विचारो
समस्तमुपेयवन्निचयवन्निचय, चद्विचारो वाचकद्वये ।

कर । अथ, अस्मि अथाहं चि चन्द्रचमसु कोवका
रचारं चावकी (१) ।

राक्ष । किं किं ?

कर । अथा, पदमं दाव उवेस्मिदो अवेच अपकमनो
कुमारी मचवकेतु अमचरकवो च (२) ।

राक्ष । सर्वं । अवे चकटदाव दना, दशनचगतः अस्मि
चन्द्रमुतो भविष्यति ।

कर । ददानीं चन्द्रनदावच अन्नासीधः, भवती च पुत्र
हारेः अथ समागतः, श्रीवशिष्ठप्रभृतीनां क्षेत्रादः ।

मानु । आत्मगतं । जातः सत्यं श्रीवशिष्ठैः क्षेत्रादः ।

अथ । अवे धामुरावच, अस्मत्कमनो मे अस्मि चन्द्र
मुतो भविष्यतीति आचरतः, केऽचमकाभिभावः ।

मानु । किमन्यत्, आचकादपकहच चन्द्रमुतकोदुरवे
कोकार्यमवकामदमश्नति ।

राक्ष । अह, अताधिकारः आगतं कावो बहुः ?

कर । तद्विष्णोः पावकिपुत्रे अविष्यदि (३) ।

(१) अमात्र अस्मि अथाहं चि चन्द्रचमसु कोवका रचारं चावकी ।

(२) अथा प्रथमं ताम्रपुष्यतः अनेनापकमनं कुमारी-
मचवकेतुः अमात्रराक्षसः ।

(३) तद्विष्णोः पावकिपुत्रे अविष्यति ।

राध ॥ धार्येण ॥ अह, तथैव प्रतिवसति, कृतयोग्यं मतः,
प्रतिष्ठां वा न पुनः समादृशाम् ।

कर ॥ अमर, तथैव प्रतिवसति सुधीरदि (१) ।

राध ॥ धार्येण ॥ अहटदाव, मेदमपपत्ते । वसः

देवस्य धर्मं वृद्धिबोधनराधनक,

कायावनापनयना निवृत्तिर्न बोद्धा,

योऽयं कथं कृतमप्यधिपतेर्नमसी,

मोक्षार्थं कथं नु परिभूतिमिमां वरेत ।

अह ॥ वसो भागुराधन, वाचस्पत्य तथैवैवमने पुनः
प्रतिष्ठारोपणे वा काच धार्येणिविदुः ।

आमुः सुमार, नावमत्तभादुर्लोभोऽर्थः, वाचस्पत्यविरपेय
वाचस्पत्यकथनं मुमाहूरीभवति तावतावदक धार्येणिविदुः ।

अह ॥ अमात्त, अममत्तमविकल्पितेन, एतदुपपत्तहव
कृतः पञ्चममात्तः

राध ॥ वृद्धानधीनुसुतिवपितमिधे मूर्ध्नि क्षिप्रपादः,

क्षेरेवेत्यसमानं विमिति विवदति मोक्षं चाद्याविचारतः

मोक्षिणः कोपनोऽपि कथमतिवर्ये ज्ञातदुःखः प्रतिष्ठां,

देवतां पूर्वप्रतिष्ठाः पुनरेयि न करोत्यावतिष्ठानिमीतः ।

राध ॥ धर्मं अहटदाव, एवमेतत्, तद्वत् विद्यामय करमर्थः ।

अह ॥ अदात्तापनयमात्त इति ॥ करममेव वद निष्ठायाः ॥

(१) अमात्त तथैवमं गमिष्यतीति भूयते ।

राच । अहमपि कुमारं इदुमिच्छामि ।

मम । अहमेवार्थं इदुमानतः ।

राच ॥ नास्मेनावलोक्य ॥ अथे कुमारद्वयानतः ॥ आहवा
दुत्थाय ॥ इदमावममुपवेष्टुमर्हति कुमारः ।

मम । अहमुपविशामि, उपविशमार्थ इति ॥ अद्यावम
मुपविष्टौ ।

मम । आर्य, अपि वद्या विरोवेदना ?

राच । कुमारकाभिराजशब्देनातिरक्तते कुमारशब्दे,
कुनः विरोवेदनायाः वक्ष्यता ?

मम । अहमुदीकृतमेतदार्थं न दुष्प्राप्तं भविष्यति, तत्
किञ्चन काकमक्षाभिरुचं संभृतवक्षेरपि प्रपुञ्जवनमवेचनाये
वदादित्यम् ।

राच । कुमार, कुतोऽद्यापि काकहरवकावकाश्च, प्रतिपद्य
रिपुवधाय ।

मम । कुमास्त, अपि किञ्चित् वपेयं वनमवकायम् ?

राच । माहमुपकायम् ।

मम । कीदृशं ?

राच । सविद्यवचनं, किमन्यत् श्रुत्वा, अपरद्वयवका
वचनगुणः ।

मम । अत्रात्र सविद्यवचनमवकायमेव ।

राच । कुमार, अन्वेष्टा भूवतोर्मा वदापिदमात्रवच
नमवकायमपि यात्, न पुनश्चात्रगुणः ।

मन्त्रः । आर्यं, वन्दु विज्ञेयतश्चन्द्रमस्तथैति ।

राज । किं कारणं यदस्मात्प्रत्यक्षमवगम्यते ।

नमः । चन्द्रमुद्रप्रकृतेर्मां हि चाक्षन्मदेवाह्वायराज
देवः । तस्मिन्निराकृते प्रथममपि चन्द्रमुद्रानुरक्तः प्रकृतच,
इदानीं पुनः सुतरामेव तन्मानुरागं दर्शयिष्यति ।

राच । कुमार वैवेदः इव दिप्रकाराः प्रकृतवत्स्य
गुप्तवहोत्वाचिनो, मन्त्रकुसुमपुराण, तत्र चन्द्रगुप्तवहोत्वा
चिनोर्ना प्रकृतीर्ना चाचक्ष्यहोवाइव विरानवहोत्वा, न मन्त्र
कुसुमपुराणां; तासु एव मन्त्रकुसुममेव पितृकुसुमं कर्तुं
कृतमेव चानितमित्यपराणांमर्थाभ्यां विप्रकृताः सन्तः, चात्रच
मन्त्रमन्त्राणाञ्चन्द्रगुप्तमेवमुक्तंमे, सादृशं पुनः प्रतिक्रियोदुरवे
वच्छावितत्रमित्यभिधोकारमाकाश, चिप्रमेव परित्यज्य, मा मे
वाच्यमनो इति । अथ कुमारस्य वक्ष्येव निर्दर्शनं ।

मम । अमात्य, किमेतदेवैकं मयिभवत्यममिषोगकार्थं
अममममम । आदेशिदमदयति ।

राज। कुमार, विमलैर्बहुभिरपि, एतद्भि तव प्रधान
तम।

मस्य । चमासः, प्रधानतः नाम, किमिदानीं चन्द्र-
गुप्तः क्षराण्यकार्यधुरजस्यच भविष्यात्तानि वा चमासस्य,
कार्यं प्रतिविधातुमशक्यः कालः ।

११५ । वाङ्मयमन्त्रम् ।

मन्त्रः किङ्कारणः ?

राजः । आचमनविहिता, अभ्यासनविहिता, वा भूमि
पातेषु, कदाचिदेतत् प्रचरति, नतु चन्द्रगुरौ । चन्द्रगुरुस्य
दुराशया, निम्नं सचिवाचमनविहारेवावस्थितस्य बुभुक्षितरवा
प्रत्यक्षवर्त्मकोऽयमवधारः, कथमिव सप्तं प्रतिविधातुं समर्थः
काम् । कुतः ?

चतुर्विंशते मन्त्रिणि, पार्श्वे च, विहृत्य पादामुपतिष्ठते स्त्रीः,
या कोष्ठाभावाद्दध्ना भरत्वा तपोर्द्ध्वोरेकतरंगयति ।
अपि च ।

गुरौऽवकटः सचिवाचमनदर्पकमन्यवोऽत्यन्तविदुः स्यान्नादिक,
अदृष्टलोककवचदारमूढधीर्मुहूर्तमप्युपसृते न वर्तितुम् ।

मन्त्रः । आत्ममत्तं । दिव्या न सचिवाचमनतमोऽस्ति ।

प्रकाशः । अमात्य, सद्यप्येवं तथापि खलु वज्रस्यभिषेककार
येषु खलु, सचिवस्य चमनमभियुक्तानस्य वज्रस्यभिषेकमैकान्तिको
विहिर्भवति ।

राजः । ऐकान्तिकीमेव विहिमन्मन्त्रमर्थेति कुमारः । कुतः ।

तस्युत्तरवक्त्रे, अभिषेकदि गुरौ, नन्दानुरागे पुरे,
शिवकी सचिताधिकारविमूर्तिभौर्मे नवे रामनि,
आधीने मयि । इत्यर्द्धोत्तरे सख्या नाटयन् ।

आधीने मयि मार्मकाचमनपावारचोमोद्यमे,
महाश्वान्कारितानि वक्ष्यति विभो तिष्ठन्ति पाद्यानि यः ।

मम । अमात्य, चतुर्वर्गनिर्दोषकाकमन्त्राद्यः पश्यन्ति,
वर्त्मनाकमे, पश्य,

अनुज्ञाद्यङ्गुलं सुतमदवर्तिताः प्रकाशितकिर्ण,
श्रीपाः आनोपकच्छङ्गुममस्मिन्मुराः कर्णोऽसुखरं,
श्रीतः आतावकीदन्तमुदद्वजैरसादिततटाः,
श्रीतं विन्दुरभोका मम ममपतयः पाशानि मृतयः ।

अपिच । मन्त्रीरनर्जितरवाः अमदास्मिन्म
मासारवर्णमिव कीदरमुद्गिरणः ।
विम्बं विकीर्णकलितारव मेघमाका,
रोत्सवनि वारवचदानमरं महोपाः ।

॥ इति भागुराचमेन वर निष्कामो मन्त्रवर्तुः ॥

राच । कः केऽयं भोः ।

॥ प्रह्लादः ॥ पुरवः । आचमेदु अमभो ।

राच । मिथमदक, आचता वानमरिकायां दारि कश्चि
इति ।

मिथं । अं अमभो आचमेदिनि ॥ मिथमन्त्रवचनं हृदा पुनः
प्रविश ॥ अमभ, इति कसु वानमरिकायां वचनवचो (१) ।

(१) अमात्य एव, कसु वानमरिकाः वचनवचः ।

राच ॥ क्षमते च निमित्तं दुःखविना ॥ कथं प्रथममेव अप
चकदर्शनं ।

निधः ॥ जीवहिन्नी ।

राच ॥ प्रकाशं ॥ चामीमन्त्रदर्शनं कारयिना, प्रवेक्षण ।

निधः ॥ सं चमयो चाचवेदि इति ॥ निष्काशः ॥

॥ ततः प्रविशति अप उक्तः ॥

अप ॥ सायकमकिदमाचं पडिवज्जह, मोक्षवादि विष्णुच,
 जे पडममेतकचुचं, पञ्चः पत्तं दवदिमिनि ।

॥ अपउत्त ॥ धर्मसाधो वावका भोदु (१) ।

राच ॥ भदम, निहयता, तावदसाकं प्रज्ञानमोक्षदि
वचः ।

अप ॥ नाथेन विनाविना । वावका, विष्णुविदे मुद्रातो,
 नामज्जहादो विमुक्तवज्जहा बोधका तिथी, मुद्रवज्जहा
 मुद्रमासी, तुझाचं चत्तकाए दिवाह दधिचं दिव पत्ति
 हाचं, दधिचदुवालिचो पञ्चतयो । चविच ।

चत्ताविमुदे सचे, चदिदे वंधुवमचचे चन्ने,

नवदहमुद्रसु जम्मे, उदिदत्त मिदधि केदधि (२) ।

(१) चाचममर्षता प्रतिपद्यध मोक्षवाधिचसातां ।

जे प्रथममाचकटकं पञ्चात् पञ्चमुपदिमिनि ।

चर्चकासी मवदुपाचकातां ।

(२) जे धर्मोपाचका निहयितो मुद्रार्थः चामयाज्ञात्

राक्ष । भद्रम्, तिचिरेव तावत् न द्रुम्यति ।

चप । वावका

एकगुणा दोर तिथी, चठम्पुवे दोर चकली,
चठवतिगुणे चमो, हवे होवदि सोमविहूते ।
चमो दोर सुचमो, दूकमार्थ पतिवतिव्यासु,
पाविदि होवकारं चन्द्रसु वसेव मच्छमो (१) ।

राक्ष । भद्रम्, चपरेः चाम्पु रिकेः चार्हं चाम्पुना ।

चप । चाम्पुरेदु वावकी, चर्ह विचं मेर्ह मनिचुं (२) ।

राक्ष । मच्छु सुपितो भद्रम् ।

चप । च सुमिरे दृष्टार्थं भद्रम् (३) ।

विहङ्गवत्तका मोभना तिचिः, चमूर्धचम्पु पौर्धमाकी, चुचा
कमुत्तरकादिमो दक्षिण दिग्गं वक्षिताना, दक्षिणदक्षिणं
मच्छर्ह । चपरे ।

चक्षामिमुवे सुच्ये, उदिते चमूर्धमच्छमो चर्ह,

ममल मुधक चप्रे, उदितारामिते च केतो ।

(१) एकगुणा भवति तिचिस्तुगुणे भवति मच्छर्ह,

चतुर्वटिगुणे चप्रे, दृष्टम्पु हवति सोमविहूतो ।

चप्रे भवति सुचमो, दूरपार्थ पतिवत्त वत्तर्ह,

पाविदि होवकारं चन्द्रसु वसेव मच्छम् ।

(२) चाम्पुरेदु वावकी, चर्ह विचं मेर्ह मनिचामि ।

(३) च सुपितो मुद्रार्थं भद्रम् ।

राच । कर्तुं ?

अथ ॥ ज्ञानं ॥ अं भद्रो भवति कर्तुं, ॥ मकारं ॥ ज्ञेयं च ज्ञेय
पक्षे च विदितं परपक्षे अमासीकरोति (१) ।

॥ इति निष्क्रान्तः अपचकः ॥

राच । प्रियमदकः ज्ञातं का रेका वर्तत इति ।

प्रियं । अं ज्ञेयं आचवेदिति ॥ निष्क्रान्त पुनः प्रियं च ॥
चत्वारिंशो भवति सूत्रे (२) ।

राच ॥ ज्ञानादुत्थाय विज्ञेयं च ॥ अथ चत्वारिंशो
भगवान् कथयतीति । तथाहि ।

आविर्भूतानुरागाः अथमुदयगिरेदन्विशान्च भावोऽ-
वच्छाद्यः पुरस्तादुपवनतरवो दूरमायेव गताः,
इते तस्मिन्निदृताः पुनरितरककृप्याभ्यर्ष्यकविने,
मायोभुक्तास्तस्मिन् प्रचक्षितविभवं स्मिन् वेदमाणाः ।

॥ इति निष्क्रान्तः सर्वे ॥

॥ चतुर्थोऽङ्कः ॥

(१) न भद्रकः, भगवान् कृतान्तः । ज्ञेयज्ञानः पक्षमुक्ति-
मा परपक्षं प्रमासीकरोति ।

(२) चत्वारिंशो भगवान् सूत्रः ।

॥ अथ पञ्चमोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशति सेवककट्टरवर्तिकाश्च धनुर्मादाय
विद्वार्धकः ॥

विद्वार्ध । ही होमावधे ।

बुद्धिमत्तविष्णुरेहि विचली देवकाकनकवेति,

इन्द्रवर्ध आम्भ फलं मरुतं पावकमीदिकदा ।

महिदो मरु आम्भ पावकेष पठमसेहिदो सेदो, अम्भ
रक्तवक्त्र मुद्राकाञ्छिते, तत्तुल्येन मुद्राकाञ्छिता इत्थं पाव
रक्तपेशिका; अतिदोऽस्मि पावकित्तलं, ता वाव मन्त्राणि ॥ परि
कम्पायसोम अ॥ कर्षं कम्पयसो पावकवर्ध ता? वाव मे
अम्भपञ्चमः वि इमका इवत्तं, ता आदिताइवसेव अतिव
शानि (१) ।

(१) आम्भार्थः बुद्धिमत्तविष्णुरेः विचलीना देवकाकनकवेः ।

इन्द्रविष्णुति अम्भ फलं मरुतं पावकमीतिकता ।

इहीतो मकार्यपावकानि प्रथम सेविते सेवः, अम्भ
पावक मुद्राकाञ्छितः; तत्तुल्ये मुद्राकाञ्छिता इत्थं पाव
रक्तपेशिका; अतिदोऽस्मि पावकित्तलं तथावत् मन्त्राणि ।
फलं अम्भपञ्चममन्त्रः पावको अम्भपञ्चममन्त्रमिमका इन्द्रं
तत्पदादादिताइवसेव प्रतिवृत्ति ।

॥ ततः प्रविशति चक्षकः ॥

चक्षिदन्नाथं प्रथमामो, मे दे नमीसदाह दुहोह,
लोकात्तरोहि लोह विहिं मन्नेहिं मन्नेहिं (१)।

विहो। मन्नेहिं प्रथमामि (१)।

चप। उपायक, धर्मसाधो दे सोदु। विहोर्धक निर्मर्कः।
उपायक, समुद्रवत्तचक्षकदक्षवत्तं विह दे विहर्ध
पेक्षामि (१)।

विहो। कथं मन्नेहिं जायति (४)।

चप। उपायके, वि हत्त जायिदन्, वं हत्तमेव दे
मन्नेहिं कथारे सोदे सुचेदि (५)।

विहो। जायिदं मन्नेहिं देवनाथं चक्षिदोहि, ता कथेदु
मन्नेहिं कीदोहि चक्ष दिवरो (६)।

(१) चक्षिदन्नाथं प्रथमामो, मे दे नमीसदाह दुहोह,

लोकात्तरोहि लोह विहिं मन्नेहिं मन्नेहिं।

(२) मन्नेहिं प्रथमामि।

(३) उपायक, धर्मसाधो देवनाथः। उपायक, समुद्रवत्त
चक्षकदक्षवत्तं विह दे विहर्ध पेक्षामि।

(४) कथं मन्नेहिं जायति।

(५) उपायक, विमर्श जायतिः समुद्रवत्तं विह दे विहर्ध
पेक्षामि।

(६) जायिदं मन्नेहिं देवनाथं चक्षिदोहि, ता कथेदु
मन्नेहिं कीदोहि चक्ष दिवरो।

अथ ॥ निवृत्तः ॥ अनासक्तः, मुक्तं मुक्तिं च त्वम् अस्मत्तामि
मुच्यसि (१) ।

विदुः । भद्रम्, अन्वहीषि किं जातं ता कथयि; यदि अन्त
तो अमुकस्य अविच्छिदि ता नमिष्यः; अथवा विवर्तिष्ये (२) ।

अथ । अनासक्तः अन्वहं इदं किं मत्तमेकमुच्यते, अमु
कस्य, अमुकस्य वा, अन्वहीतमुद्रो न मन्वहीषति (३) ।

विदुः । भद्रम्, तदो कथं कृतं दासी?

अथ । अनासक्तः विवर्तिष्ये, प्रथमं दास इत्य मन्वहीषे
कटहं लोचकं अविच्छिद्य विवर्तयमेवा चासी, दासी
इतो प्रथममे कृतमन्वरे, न केवि अमुद्रासिद्धिदो विवर्तिष्ये
अविच्छिद्य वा अमुद्रासिद्धि, ता नहि आमुद्रासिद्धि मुद्रासि
द्धिदोऽपि, तदो मन्वहीषत्यो; अथवा विवर्तिष्ये विवर्तिष्ये
विदुः, आमुद्रं मुद्रासिद्धिदोऽपि अन्वहीषत्यो राक्षसं
अन्वहीषति (४) ।

(१) अनासक्तः, मुक्तं मुक्तिं च त्वम् अस्मत्तामि मुच्यसि ?

(२) भद्रम् आन्वहीषति किं जातं ता कथय, यदि अन्त
कृतं अन्वहीषत्यो नमिष्यामि, अथवा विवर्तिष्ये ।

(३) अनासक्तो अन्वहीषत्यो मन्वहीषति, अमु
कस्य अमुकस्य वा, अन्वहीतमुद्रो न मन्वहीषति ।

(४) अनासक्तः विवर्तिष्ये, प्रथमं ता कटहं लोचकं
विवर्तिष्ये अन्वहीषत्यो अन्वहीषत्यो; अथवा विवर्तिष्ये विवर्तिष्ये
विदुः, आमुद्रं मुद्रासिद्धिदोऽपि अन्वहीषत्यो राक्षसं
अन्वहीषति (४) ।

॥ मुद्राराक्षसः ॥

८३

विद्या । किंच चाकादि भद्रयोः, यथा-यमचरन्त्यस्य
केचिकरो मन्त्रियो विद्वत्स्यो यत्पतिः तां चमुद्रासंविदं
विभं निष्कामं कस्य यतो विभारेद् (१) ?

उप । उपायकः, राक्षसस्य वा पिशाचस्य केचिको यो
दि, यत्पि-उच दे चमुद्रासंविदस्य विद्वत्स्योपायो (२) ।

विद्या । भद्रता, भव, कथं मे कार्यविद्धि चोदुति (३) ।

उप । उपायकः, मन्त्रः, चोदु दे कार्यविद्धि । यत्पि
आमुराचकारो पावकित्तं मन्त्रं मुद् मन्त्रेति (४) ।

॥ इति निष्क्रान्तौ, प्रवेशकः ॥

यतः तत् यदि आमुराचकार मुद्रासांविताऽपि, तदा मन्त्र
विद्वत्स्यः, अन्यथा निरुक्त निरुक्तं तिष्ठ, मा तं गुणायाम्
धिपे, संयमितकरचरको रामपुरे प्रवेश्यते ।

(१) किं न जानाति भद्रताः, यथा यमाक्षिराक्षसस्य
केचिकरो मन्त्रितः विद्वत्स्योऽहमिति, तदमुद्रासांविदः
यत्पि ना निष्कामं कस्य प्रतिनिर्कारयितुः ?

(२) उपायकः, राक्षसस्य पिशाचस्य वा केचिकरो भव,
यत्पि पुनरे चमुद्रासांविदस्य निष्कामोपायः ।

(३) भद्रता, भव, कथं मे कार्यविद्धि भवतु ।

(४) उपायकः, मन्त्रः, भवतु ते कार्यविद्धि । यत्पि आमुरा
चकारो मुद्रां यच्छासि ।

॥ ततः प्रविशति पुनरेकानुमन्यमानो भागुराचरः ॥
 भागुः ॥ आत्मानं ॥ अहो विविचिता आर्यं चाचक्षमीते ।
 हतः, मुञ्जसंक्षोभेदा, मुञ्जरभिममाभावमदना,
 मुञ्जः संपूर्णो ह्यी, मुञ्जरतिहता आर्यवज्रतः,
 मुञ्जभंक्ष्यो ह्यी, मुञ्जरपि वज्रमापितकले
 अहो विचकारा निवर्तिरिव भीतिर्नैव विदः ।

॥ प्रकाशः ॥ भद्र, भासुरक, वसो दूरो भवन्तमिच्छति
 कुमारः, अतोऽस्मिन्नेवास्मन्मच्छपे विवक्षतामाचरं ।

पुनः । इह आचरं, उपविशतु चक्षोः ।

भागुः ॥ उपविशत भद्र भासुरक, वः कश्चिन्मुद्रार्थो मां द्रष्टु
 निच्छति, य तदा प्रवेदयितव्यः ।

पुनः । अं चक्षो आचरेदिति ॥ निष्क्रान्तः ॥

भागुः ॥ जगतं ॥ कष्टमेवमपि नामाचमन्नासु चौरवान्
 कुमारो मलयकेतुरिति यन्मातव्यः इत्यहो दुस्करं । चक्षता ।

कुले, चक्ष्माणी च, सख्यविवि च, मागे च, विमुक्तः,

प्ररीरं विक्षोप च विरुध्वकाभाङ्गमवति ;

तदाज्ञां कुर्वाणो, हितमहितमिच्छेत्तदधुना

विचारयतिशक्तः, किमिति परतन्त्रो विदुः प्रति ।

॥ ततः प्रविशति प्रतोदार्थं नुमतो मलयकेतुः ॥

॥ मलय ॥ जगतं ॥ अहो, राचरं प्रति मे विरुध्वकाभाङ्गादा
 कुला मुक्तिर्नैव निश्चयमधिगच्छति । कुतः ।

भाला नन्दकुसुमाभुरानन्ददा नन्दान्वयावधिना,
 किं चावकाशिराक्षतेन कृतिना मौर्यैश्च वन्धाकते,
 खेपे नमिभुक्त्य वा विमलचम् किं कलधन्वो भवे
 दित्याकटकुशावधमिव मे चेतश्चिरं भावति ।

॥ प्रकाशः ॥ विमले, ज्ञानाभ्युदयः ।

प्रतीक्षारी । कुमार, एषो ककुत्थादी विक्रमिदुःखमात्रं
 मुद्रावन्धाभाविचारे निवृत्ति (१) ।

मन्त्र । विमले, मुद्रार्त्तं निभुतपदवन्धारी भव, आवदक परा
 मुक्त्यैव पाविभां नयने विदधामि ।

प्रती । संकुमारो भावयेति ।

॥ प्रविशः ॥ भासुरकः । अथ, एषो ककुत्थादी मुद्रा
 विमिश्रं चक्षुःपेक्षितुमिच्छति (२) ।

आगु । प्रवेष्टव्यः ।

भासु । सं चक्षुः भावयेदिति । निष्क्रान्तः ॥

॥ प्रविशः ॥ उपपन्नः । आवकाशं धनविहीनो दौर् (३) ।

भागु । नाप्येनामकोप्य समनं । अथ, राक्षसस्य मित्रं

(१) एव ककुत्थादी विक्रमिदुःखमात्रं मुद्रावन्धाभा
 विकारे निवृत्ति ।

(२) चक्षुः एव ककुत्थादी मुद्राविमिश्रं चक्षुः
 मिच्छति ।

(३) धनविहीनं ककुत्थादी भवति ।

जीवविद्धिः । प्रकाशं । भद्रम् ॥ अथ राक्षसः प्रवेष्टुमर्हति
किञ्चिदुद्दिष्टं नमते ।

अथ । अथैव पित्राय ॥ अन्तं पारं, अन्तं पारं, वायका, तर्हि
अन्तं नमिष्यं, अथैव राक्षसः पित्राय वा नामपि न सुखी
अदि (१) ।

भाग्य । भद्रम्, अन्तं पारं सुखी प्रकाशकोपः, तन् किमपि
राक्षसः राक्षसेन भद्रम् ॥

अथ । वायका, अन्तं किञ्चिदुद्दिष्टं अन्तं, अन्तं
मन्त्रभाषो अन्तं अन्तं (२) ।

भाग्य । भद्रम्, अन्तं अन्तं न सुखी ।

अन्तं ॥ अन्तं ॥ अन्तं ॥

भाग्य । जीवमिच्छामि ।

अन्तं ॥ अन्तं ॥ अन्तं ॥

अथ । वायका किञ्चिदुद्दिष्टं सुखी (३) ।

भाग्य । भद्रम्, अन्तं अन्तं, तदा तिष्ठतु ।

(१) अन्तं पारं; हे अन्तं, तथैव नमिष्यामि, अन्तं
राक्षसः पित्राय वा नामपि न सुखी ।

(२) अन्तं पारं, न मे राक्षसेनापराधं, अन्तं मे मन्त्रभाषोऽपराधम् ।

(३) अन्तं पारं, किमेतेन सुखेन ।

॥ मुनीराजैर्ष ॥

अथ ॥ उपासका नहि रक्षन् (१)

भागु । तर्हि कथ्यतां ।

अथ । उपासका, अस्ति इदं; तथापि च कथयन्ति नहि रक्षन् (२) ।

भागु । अदन्ता अथमपि मुनी न दास्यामि ।

अथ ॥ खगलं ॥ अतमिहानीमर्चिने कथयितुं प्रकाशं ॥
का मदी; हवे विवेहेति, सुखादु पावयो । अस्ति दाव इमे
अथयो पदमं पाटकिपुने निवसन्ता ये सख्यवस्तु मितापय
मुपगतो; तद्विच अन्तये सख्यवेच मूढं निवसन्ता यथाच वस्तु
आदिच, आदिदे देवे पन्थदीयते (१) ।

मल ॥ उपास्यमात्रा यतं ॥ अर्थ, राक्षसेन आनितायातो न
पावय्येव ।

भागु । अदन्ता, तमयतः ।

अथ । तदीययो सख्यवस्तु मिता कदुच, पावय्येव इत्य
अधिकार्थं अथरादो विद्यायिदो; दायीपि अन्तयेच विच

(१) उपासका नहि रक्षन् ।

(२) नास्तीदं, तथापि न कथयिष्यामि अतिमुग्रं ।

(३) का मतिः इव निवेदयामि इत्येतादृशपावयः अस्ति
तावद्व्यमचन्यः प्रथमं पाटकिपुने निवसन् राक्षसक मिथल
मुपगतः, तस्मिन्नेवाकारे राक्षसेन मूढश्चिन्तयामास मनुष्याय
आनिता देवः पन्थेति चरः

विश्वः

॥ मुकुटारण्यः ॥

विश्वराजकल्पमुद्रयेव विवि तादिवं वाक्योपदि, येन ह्यसि
जीवकोपादो विद्याविद्यामि (१) ।

भाति । भद्रक, प्रतिपुत्रराज्याहुं वंशराजमभिप्लवता वाच
अवतकेनेहमकार्यमनुष्ठितं, न राचयेनेति युतमस्यामिः ।

अथ ॥ कर्षो विधास ॥ वल्लं पारं, उवावका, वाचको विध
कथाह वार्मिह न वाचादि; तेनप्येव दुष्टमुद्रिना वाक्येन
इहा चकामविद्वो कदा (१) ।

भाति । भद्रक, कष्टमिहं, इत्थं मुद्रा, इति मुनारं वंशावकाव ।

मल । युतं, वसे, अथविदारवं वचः,

सुचक्रुकादिपुनरिच्छात्त भावितं,

पितुर्मध्यमवमनिहं वि येन, मे

चिरादपि दिनुकमिवाच यद्वृत्ते ।

अथ ॥ अगतं ॥ अये, युतं मयावसेतुवतकेन, कृतार्थोऽस्मीति
॥ निष्कामः अथकथः ॥

मल ॥ अल्लचवदाकात्रे वल्लं वधा ॥ राचक, युक्तमिहं ।

(१) ततोऽयं राचकस्य विधं कृत्वा, वाचक्यवतकेन यमि
कारं मनराजिर्भावितः, इदानीमपि राचकेन विमविमराज
कार्यकृत्तेन किमपि तादृशमासभ्यते, येनाहं जीवकोपात्
निष्कोसी ।

(२) वल्लं पारं । वाचकोविधकथाकामामपि न जानाति,
तेनेव दुष्टमुद्रिना राचकेन इहा चकामेविद्विः कदा ।

१ अनुवाराखर्चः ।

विषं जम्बवमिति विहृतविषाक्षभिः,

मिवधनकावि निवेमितावर्चकायैः,

१ तानं निषाज्ज, वक्ष्यन्मुपाकरोतेषु

रत्नार्चतेऽपि ननु राक्षस, राक्षसोऽपि ।

भाषुः । कर्मलः । रक्षसीया राक्षसकः शक्रा, इत्यासीद्देवः,
वक्ष्यते तान् । प्रसारः । कुम्भारः, वक्ष्यमायेत्येव, राक्षसकं
कुमारं किञ्चिद्विज्ञापयितुमिच्छामि ।

मस्य । वक्ष्यमिच्छाः । वक्ष्ये, मित्तिदि वक्ष्यमानः ।

भाषुः । कुमारः, इह कस्य चर्चमात्रमवहारिष्यामर्चयन्ना
हरिमिषोदासीमवधत्ता । न सौमिकानामपि सौम्यामभातः
यतस्तस्मिन् काले चर्चार्चविहिं राक्षानमिच्छतो राक्षसकः,
चक्षुःप्रादपि वक्षीयकाया सुदृष्टोत्तमान् देवः पर्यन्तेष्वर एव
चर्चपरिपन्थी, मक्षानरातिरासीत् ; तस्मिन् काले, राक्षसेनेह
मनुष्ठितमिति भातिदोषमिथापयामासि । वक्ष्यतु कुमारः ।

मिथापि वक्ष्यन्मिथामवधत्ते, मिथामवधत्तवशात् वक्ष्यन्,

भीतिर्न च तस्मै तत्तत्पूज्यं दत्तं मक्षान्तरं जीवत एव पुंशः ।

तद्वचः वक्ष्यन्मुपाकरोती राक्षसः ; यान्तरावकाशाद्गु-
पाकरोः परतस्तत्र परिपन्थी, परिज्ज्ञाने वा, कुमारः प्रसारं
अविद्यति ।

मस्य । एवं भवतु, वक्ष्ये, वक्ष्यन् इह वानपि । चक्ष्यमात्रं वक्ष्ये,
मक्षतिष्येभः जातु, इह वक्ष्यन्मिथो विवक्ष्यः कादृक्षात् ।

॥ मुद्राराक्षसं ॥

॥ प्रविशतः । पुरवः । मयदुः सयदुः कुमारोः, चर्चं चर्चयन्
मुच्यतामधिकारो दीपयन् चर्चं विचरेदिः एवो यदुः चर्चयन्
कटकादो विचरन्तो चर्चयन्तुदो चर्चो पुरवो मयदोः ;
ता पचयन्तुदो चर्चं चर्चयन्ति (१) ।

भाषु । मय प्रवेद्य ।

पुर । मं चर्चो चर्चवेदिति । निष्काशः ।

॥ ततः प्रविशति पुरवेद्यानुमत्तमायः संघतः विद्वार्धकः ।

विद्व । संघतः ।

तिष्ठन्तीह मुच्यं, दोषेषु परामुचं करन्तीह,

चर्चयन्तुदो पचयन्तो चर्चयन्तीह (२) ।

पुर । चर्चयन्तु । चर्च, चर्चो पुरवो (२) ।

भाषु । नाच्येनायचोप । मय, किमयमायानुचं चर्चो
विचरेद्यं कटकात्परिपद्यः ।

(१) मयदुः सयदुः कुमारः; चर्चं चर्चयन् मुख्यानां
धिकारी दीपयन्मुचिं जाययति; एव यदुः चर्चयन्: कटकात्
निष्काशन् चर्चयन्तुदुः चर्चोः पुरवो पुरवोः; तत् प्रत्यक्षो
करोमेवमर्थ इति ।

(२) तर्पयन्ता गुचेषु, दोषेषु परामुचं चर्चयन्ता,
चर्चयन्तुदो पचयन्तो चर्चयन्तीह ।

(३) योऽयं पुरवः ।

विद्वाः । अथ चरं चतुः प्रमत्तव्यमस्य वाचविविधं ।

१११

भानुः । अथ तत्त्वमर्थमप्युच्यते मुहुः कटकादिप्रकाशवि ।

विद्वाः । अथ, अथनोरवेयसि तुवरादहो (१) ।

भानुः । कोद्वयं तत्कार्यनोरवेयं, अथवावाचनमुच्यते ।

मत्तः । अथ भानुराचय, सेवमुपानय ।

विद्वाः । भानुराचय सेवमुपपत्तिः ॥

भानुः । विद्वाथवदतासेयं ग्रहीता मुद्रा इहा ॥ कुमार,
अथ सेवः, राचवनामाहितेयं मुद्रा ।

मत्तः । मुद्रां परिपासवमुद्राच, इदं च ।

भानुः । तथा ज्ञाना इदं च ।

मत्तः । ग्रहीता वाचयति ॥ अथ, अथ ज्ञाने कुतोऽपि, कोऽपि,
अथपि, पुद्गलविशेषमवमयति, अथदिपयं विराजत्य, इतिता-
मथवादिता वक्ष्यता । अथनोरवेयमपि अथममुपनयत
अथनोरवेयमुच्यते, पूर्वप्रति ज्ञातव्यमपिपरिपश्यतमतिपादनेन
वक्ष्यतः, अतिमुपादयितुमर्हति । एते सेवमुपग्रहीताः
अथः, अथवनिजनेनोपकारिचमाराधयिष्यन्ति । अथिदुतम
येतत् वक्ष्यतः आरयामि, एतेषां मध्ये सेवद्वयः कौवद्वयः

(१) आर्थे, अथ चतुः प्रमत्तव्यमस्य वाचविविधं ।

(२) आर्थे, आर्थनोरवेयसि तद्विदः ।

आमर्शिनः केचिद्विचक्षेतेति ; यस्मान् प्रति यत्तद्वारचयत्तः
यत्तद्विचक्षेतेति तदुपगतं, यस्माद्विरति चेत्तद्वारचयत्तः,
किञ्चिदुपमेवितं, तदुपगतमीदं वाचिकञ्चाततमात् विद्वा
र्चकात् योतयामिति ।

मत्त । यत्ते मानुराचक, कीदृशो योतयः ।

भागु । मत्त विद्वाचक, कथायं योतः ।

विद्वा । यत्त य चाचामि (१) ।

भागु । हे धूर्त, योतो कीदृशे, य य चाचमे कथेति यत्तं, ताव
तिष्ठतु ; वाचिकं लभः येन योतयः ।

विद्वा । तुष्टोहिं ।

भागु । किमचामिः

विद्वा । तुष्टोहिं कथीहो, य चाचामि किं कथेति (२) ।

भागु । योतयं । इय चाचवि ; मत्त मादुरक,
यविनीता, तावतां तावत्, तावत् यत्तमेन यचितं मयेत् ।

पुनः । यं यत्तो चाचवेदिति । विद्वाचमेन यत्त विद्वाचः ।

पुनः प्रविष्टः । यत्त, इत्तं तत्त तातोचमाचक यत्तय
मुद्रार्चविद्वा चारचवेदोका विचक्षिता (३) ।

(१) यार्चं न जानामि ।

(२) मुद्राभिर्मुह्येतीति न जानामि कां कथेति ।

(३) इत्तं तत्त तातोचमाचक राक्षसमुद्राकाञ्छिता

वारचवेदिका विचक्षिता ॥ १०८ ॥

भामुः विद्योक्तः कुमारः, दयमयि राक्षसमुद्गच्छितैव ।
मम । यमया यमोक्तोऽकाश्याचो भविषति । दया
मयि मुद्रा परिधातव्यमुदाहृत्य, दर्शय ।

भामुः । तथा कृता दर्शयति ॥

मम । विद्योक्तः । यमै, तदिदमाभरतं यमया कनरो
राक्षसार्थं, राक्षसाय प्रेषितं; यमं यममृतकार्यं यमैः ।

भामुः कुमारः, दय निर्भीचमे वरयः । अहं पुनरपि माध्यातं ।

मुद्र । यं यमी चायवेदिनि । निष्कृत्य पुनः प्रेषितं च ॥
यम्य दयो यमु माधोयमायोविषवेदि कुमारस्य सुवर्णमेव
निवेदयामि (१)

मम । अवेद्यम ।

मुद्र । यं कुमारो चायवेदिनि । निष्कृत्य विद्वार्थमेव यम
प्रेषितं ॥

विद्रु । पादयोर्निषातः । यमदय, ये कुमारो यमार्थं करोतु
(१) ।

मम । अहं, अहं, यमयमेव पराधनयमयः, तन्निवेद्यतां
यमायक्षितं ।

(१) यम्य दय यमु माधोयमायो विद्याययमि कुमारस्य
सुवर्णमेव निवेदयामि ।

(२) यमयमेव ये कुमारः प्रकाशं करोतु ।

विद्वा । विद्यामेतु कुमारोः चरं चत्तमत्तराचयेन दमं
जिहं देहय, चन्द्रकनयकायं येमिहोऽस्ति (१) ।

मया । भंङ्ग, वाचिकमिदानीं श्रोतुमिच्छामि ।

विद्वा । कुमार, चंदिहोऽस्ति जमत्तराचयेन, यथा, एते
जम विजयवन्ता यच्च राजाचोऽतुह वच पठमममयवन्तावा;
यथा, कुमुदाधिवो चित्तवन्ता, मयमयवदाधिवो कोहवा
दो, काकोरदेववाचो पुष्करवन्तो, विभुराचो विभुवेनो, पारवी
चाधिवदो मेवलोति, एतवेन पठममभिविहमिति । राजाचो
हं मयववेदुचो विजयं चरितवन्ति; एतरेवि दुये कोवचत्वि
वचन्ति । ता यथा, चाचकं विराकरोच महाराएव, मम भोदो
जयादिवा, तथा हदाणं पठममभिवो चत्तो यथाहददमे,
इति को राजवन्नेषोति (१) ।

(१) विद्यामेतु कुमारः; चरं चत्तु जमात्तराचयेन
दमं जिहं देवा, चन्द्रकनयकायं येमिहोऽस्ति ।

(२) कुमार, चंदिहोऽस्ति जमात्तराचयेन, यथा, एते
जम विजयवन्ता यच्च राजाचोऽतुह वच प्रथमममयव
वन्तावाः, यथा, कुमुदाधिवचिववन्ता, मयमयमयदाधि वि
ववाहः, काकोरदेवाधिवः पुष्कराचः, विभुराजः विभुवेनः,
पारवीकाधिवतिर्मेवाचरति । अथैव ये प्रथममभिविहो
राजाचो मयववेतोर्नवममभिववन्ति; एतरावचि हो
इतिवचमिति । तथाचा चाचकं विराकरोच महाराजेन मम

ममः । कथं । कथं चिन्तयामासौऽपि नम्रमसिद्धु-
क्षितिः । नम्रहृतेषां राक्षसे निरतिशया प्रीतिः ॥ मकारः ॥
विषये, नम्राक्षराक्षसं द्रष्टुमिच्छामि ।

प्रीतिः । नं कुमारो राक्षसेदिति ॥ निष्काशः ॥

॥ ततः प्रविशन्नावनकाः क्षमयन्ततः पुरश्चैवानुगन्तमानः
वसिष्ठो राक्षसः ॥

राक्षः । कथं । अथभूर्धमसादसं चन्द्रमसवधैरिति, चतु-
रक्षं न मे ममवः दृष्टिरिति । कुतः ।

राक्षे निश्चिन्तयन्त्येव कथितं विभक्त्यपचक्षितिः,

आहृत्य विवक्षिता भवति, यत्तत् वाधनं विदूषे ।

यत् वाधं क्षमयेव तुल्यमुभयोः पक्षे विदूष्य च

नकाक्षीकरणेन वादिन इव कान् क्षामिनो निषहः ।

वचनः । तेषैर्विज्ञातपरामर्शेभ्यः प्राक्परिदृष्टोत्तरे-
वापौरापूर्वमिति न विकल्पयितुमर्हति ॥ मकारः ॥ प्रियमदकः
अथानामसादयमानं कुमारानुयायिनो राजानः । वक्षति
दिने दिने प्रत्यासीदति कुसुमपुरं; चतः परिकल्पितविभागे
भेदभिः प्रवाचे प्रकातम् । कथमिति ।

प्रकातम् पुरस्तात्प्रममधमवैश्यामनु कुट्टपैत्रे

मैत्र्यादेर्ममवाने वक्ष्यन्वतिभिः कनिष्ठैरमममः;

प्रीतिरुत्पादिता, तथा हतेषामपि प्रथममक्षितोऽर्थः संपाद-
यितव्य इति इत्यावाह राजवन्मेव इति ।

ब्रह्माङ्गुली कीराः, प्रकटदण्डः, ब्रह्माङ्गुलीद्वये,
 कौमुद्याङ्गुलिः मित्रः यश्च परितःकुम्भारक्षकः कुमारः।
 मित्रं। अञ्जयो चापवेदिनि ॥ भिक्षात्तः ॥

॥ ततः प्रविष्टा मनीषारो ॥ अथतु अथतु अञ्जयो ; अञ्जय
 इच्छति कुमारी येच्छित् (१)

राजः। भद्रं, मुद्रार्थं तिष्ठ। यः कोऽयं मेतः !

॥ भविष्य ॥ पुरतः। अञ्जयेतु अञ्जयो।

राजः। भद्रं, प्रकटदण्डं मणिं शूद्रि, यथा परिचायिता यथा
 माभरत्तं कुमारैः; तच्च कुम्भमिदानीमस्माभिरवकाशतः कुमा
 रदण्डमननुभवितुं; अतो अतदवकाशदण्डं कीर्तं तथा आदेशं
 दीयतामिति।

पुरः। अञ्जयो चापवेदिनि ॥ भिक्षात्तु पुनः प्रविष्टा यः ॥

भिक्षात्तु, दण्डं तं अञ्जयदण्डं (२)।

राजः ॥ नाथेनायसोऽस्मात्मानसककुलीराजः यः ॥

भद्रं, राजकुलगामिर्न भार्यमादेशतः।

मनीः। इदु अञ्जयो।

राजः ॥ अतः ॥ अधिकारवद् यान् निर्दोषकाणि पुर
 त्तु अञ्जयदण्डाङ्गुलिः। कुतः;

(१) अथतु अथतुमत्तः अञ्जयमिच्छति कुमारः येच्छित्।

(२) अञ्जय इदं तदवकाशदण्डं।

मयं तत्रावत्, चेकाहमिनिविमले देवकस्य,

ततः प्रत्याययाद्भवति ब्रह्मदेव्यैः मित्रिणः ।

ततोऽप्याकृष्टाणं यद्ममममोदेममम,

मतिः केप्यायाया यतयमनुभूयं कययति ।

॥ परिकल्प ॥ मती । यमय, ययं कुमारे चिह्नि, या कय
यमनु यं यमयी (१) ।

राच ॥ नायैवावयोय ॥ यये, ययं कुमरसिद्धि, ययः

पादारी दममवयाय निवययती,

भूयसादपरिदुषीततदित्रेया ।

ययेनु ययति यरेय दुर्मयाया

यायाया यतयि यीरयेय ययं ।

॥ यययय ॥ यिययती, यिययती, कुमारे ।

मय । ययय, ययिवायये, दहमायमयायती ।

राच ॥ ययययति ॥

मय । ययय, यिरमदममेनाययं ययमुदिताः ।

राच । कुमारे, ययये प्रतिविवायमनुतिता यया, कुमा
यययमुयाययोऽधिनतः ।

मय । ययय, ययये ययं प्रतिविहितमिति यीतुनि
ययि ।

(१) ययय, ययं कुमरसिद्धि, तदुपययंमेयमययः ।

राच । कुमार, हयमादिहाः कुमारकानुवायिनो स्यान्मनः
॥ प्रजातमनित्वादिचोक्तं पुनः वदति ॥

मन्त्र ॥ सगर्भः ॥ विद्यायते गर्भः, मन्त्रे भद्रिकायेव चम्पु-
मुत्तमप्राप्तमितुमुत्तमाकारेव मां परिदृष्टमिति ॥ प्रकाशं ॥
चायं, चक्षि कश्चिः कुसुमपुरं ममि मन्त्रति, तन्मन्त्र
मन्त्रि वा ।

राच । कुमार, चक्षितमिहाभी मन्त्रमन्त्रप्रयोगेन, मनु
पञ्चवैरहोभिर्भवमेव तत्र मन्त्रारः ।

मन्त्र ॥ सगर्भः ॥ विद्यायते ॥ प्रकाशं ॥ चक्षि, तत्किमन्त्रमा-
त्रेण चक्षेः पुनः कुसुमपुरं प्रकाशितः ।

राच ॥ विद्योक्तः ॥ चक्षे विद्वार्थकः ॥ मन्त्र, किमिदं ।

विद्वान् ॥ चक्षो वाटवन् ॥ मन्त्रेदु मन्त्रेदु चमयोः चमयोः
मन्त्रोचनेन मन्त्रे वाटिदं चमयो रचयं वाटिदुं (१) ।

राच । मन्त्र, कीदृशं तत् रचयमिति, च चक्षवमन्त्रानि ।

विद्वान् । मनु विद्योक्तं, तादोचनेन मन्त्रे रचयं वाटिदं ॥ चम-
यमयोमुच्यते इति ॥ (१) ।

(१) मन्त्रेदु मन्त्रेदु मन्त्राः ॥ चमयो, तादोचनेन मन्त्र-
च वाटितमन्त्राश्च रचयं वाटिदुं ।

(२) मनु विद्योक्तं, तादोचनेन मन्त्राः ।

अथ । साधुराज्य, कामिनः, पुरकाहीति, चञ्चितस्य, येन
कथयिष्यति । अतः अथमेव भाष्येन कथय ।

भागु । यदा प्राययति कुमारः । यदा त्व, इव कथयति,
यदा यममात्रदायकेन सोमं दत्ता, यद्विषयं यद्विषय, यद्विषय
यदात्रं यदायतिरिति ।

राष्ट्र । मद्र विद्यार्थक, अपि वत्त ।

विद्या ॥ कक्षा भटवति ॥ इमं ताकोपतेन मह विवेदितां
(११)

राजः । सुमार, चकृतमेतत् । तावन्मात्रः किं न युयात् ।

भक्त । मानुराजक, दर्शन सेवक, नाथिकजावनसी कानुनाः
कवचिन्वति ।

भाग्य ॥ शुभा सोमनसोदयम् ॥ कोऽपि क्षतोऽपि यजमि
 पृथग्वयमवमपतीति वाचयति ॥

राज्य । सुमाह, सुमाह, जयोः मयेन ह्यः ।

मन्त्रः । सोमसाग्न्यार्चमायेवेदनाभरतमनुप्रतिभितं । इति
तत् कर्म प्रथोः प्रथोमद्य ज्ञातं । इत्याभरतं इत्येवमिति ॥

राज ॥ चाभरवनिर्जन्म ॥ कुमार, जैनप्रधानप्रेषित।
हमहि कुमारेश जन्म दत्त, तथा च परितोषमाने विद्वान्
चाव दत्त।

(१) इदं तावदात्रैव यथा निवेदितं।

जामु । भी चमत्तः, ईदृक्कामरूपविधेयः, विधेयतां
कुमारैश्च कर्माचक्षतात्, इत्युक्तं परिभाषयति ।

मह । अधिकमप्यत्रतन्मात्रं विद्वार्थकान् कीमन्ति
विहितमात्रैश्च ।

राच । कुतो वाचिकं ? कथं वा ज्ञेयः ? अथोक्तं द्रोणेन
मयति ।

मह । इत्थं तर्हि वाचं मुह्य ।

राच । कुमार, वपटमुद्रामधुत्वादिति प्रकृत्या भूताः ।

जामु । कुमार, वपटममासी विज्ञापयति । इह विद्वार्थक,
कीमार्थविहितो ज्ञेयः ।

विद्व । राचयमुक्तमप्युक्तं लक्ष्मीमयीमुक्तमिति ।

जामु । अथ पुनरास्तानं तावद्विना, वाचन ।

विद्व । अथ वाचदावेव (१) ।

राच । कुमार, यदि वपटदावेन विहितमर्थं मये
विहितः ।

मह । विजये, वपटदावेन इदमुक्तमिति ।

मती । न कुमारो वाचयेदिति ।

जामु । अथतः । न अथनिहितार्थमार्थवाचकमपिधये
अभिधायति, आमतः वपटदावेन वा, वेदं ज्ञेयमिति मत्त

(१) अर्थं वपट दावेन ।

निष्ठायां पूर्ववत् नमस्कृत्येति । एवं वनि वनिहायो नमस्कृत्य
 • सेतुरक्षिन् प्रयोगे कृष्णदरो भवेत् ॥ प्रकाशः ॥ कुमार, न
 कदापिदपि प्रकटदायेऽनाखराचकण्डायेऽपि नवा विहित
 इति प्रतिपन्नतेः चतोऽन्वयिचित्तमकाशीयतां, ततो रक्षेयकद
 रयेनत् वर्णं विभाषयिष्यति ।

नमः । निवसे, एवं विवता ।

नामः । कुमार, मुद्रामप्यानयत् इति ।

नमः । उभयमपि विवता ।

प्रती । अं कुमारो चाचवेदिति ।

॥ निष्ठायां पुनः प्रविष्टः ॥ कुमार, इति श्रुत् तं कथञ्चदायेन
 कथञ्चिद्विदं वनये, मुद्रा च, (१) ।

नमः ॥ उभयमपि नास्मिन्नावकोष्ठः ॥ चार्थ, संवदन्त्य
 चराधि ।

राच ॥ कान्तं ॥ संवदन्त्यचराधि, प्रकटदायक नमः
 मिर्चमिति विवदन्त्यचराधि, तत् किं प्रकटदायेन विहितः ।

कान्तं चात्पुचदाराची, मिश्रताः कान्तिमन्त्रः,

चलोचयेत्तु कुमेन, न चतः कान्तिमन्त्रः ।

उचयः कः वन्देः ?

(१) कुमार, इति श्रुत् तत् प्रकटदायेन कथञ्चिद्विदं
 वनं, मुद्रा च ।

मुद्रा तच्च करानुक्तिप्रचयिनी, चित्तार्थवचस्तु
 तत्त्वोपापरलोकावहितमिदं कथं प्रयोगावयवः
 सुवर्णं कृतदेव मेदवदुना वज्राच्च चार्द्धे परे
 मर्त्यः, सेव्यवराभुवेन, कथं प्राकारिणा चेदितं ।

मन्त्र । आर्य, वज्रादेवार्थं जीमता वदन्मुनेरितं, तदुच्यते
 नित्यार्थेन चक्षितं, तत्त्वभादेकं किमिदं ॥ निर्मर्त्यास्तमत् ॥
 कथं तातेन भूतपूर्वमिदमावयवः ॥ प्रकाशं ॥ आर्य, कुतोऽयम
 वदन्तः ।

राक्ष । अविश्वः कथाद्विमतः ।

मन्त्र । विश्वे, अपि प्रत्यभिज्ञायामि भवती भूवचमिदं ।

प्रती । निर्मर्त्यं वदाम् ॥ कुमार, कथं न वचमिवाविद्याः
 इत्थं वदु सुनिरीदयामसेह्य देवेन पद्मदीपरेण धारितपूर्वम्
 (१)

मन्त्र ॥ वदाम् ॥ हा तात !

इतानि तानि तव भूवचवत्तमम्
 नाचोचितानि कुसभुवच भूवचानि,
 वैः प्रीतिताऽपि, भुवचप्रकृतावभाषे,
 वचवचानि वरदामवप्रदीपः ।

राक्ष ॥ कथं ॥ कथं पर्वतेवरभूतपूर्वोपीत्याह ?

(१) कथं न प्रत्यभिज्ञायामि, इत्थं वदु सुनिरीदयाम
 सेवेन देवेन पर्वतेवरैव धारितपूर्वम् ।

॥ प्रकारः ॥ अथमेतावदि मेन आरक्ष्यधुतेः, दक्षिणमेव
जासु विधीतानि ।

मन्त्रः । आर्य, तातेन धृतपूर्वकामाभ्युपकारं विधेयम्
अथगुह्यसंज्ञतामाभावरणायां दक्षिणः । अथादधिततदति,
इत्युच्यते इत्यन् । अथवा कुचनेहव ।

अथगुह्यसंज्ञितामिदं आभयिष्यतः ।

अथिष्यता मूकमेतेषां कुरेव भवता वचं ।

राक्षः । आरक्ष्यतं ॥ अथो, सुविद्योऽभेदेव मयोः । कुतः ॥

येषोऽयं न भवेति, मेतादमिहं, मुद्रा लक्ष्मीया चतः ।

योऽर्थाद् वक्तव्यं अस्मिन्निति अहंमेतत्कथं ?

मेतत्ते मूकविक्रयं भवत्येव यो माम् संभाषयेत् ।

तस्मात्कृतिवन्तिरेव हि वरं न आरक्ष्यमेतादं ।

मन्त्रः । एतदार्थं वक्ष्यामि ।

राक्षः । अथार्थं वक्ष्ये, वक्ष्यामिहमीदमर्थः संज्ञता

मन्त्रः ।

मैत्र्योऽथैव आभियुक्तः, अथिष्यतवराभियुक्तवराचं ;

दामा योऽर्थं लब्धं, अतस्तनुमतकान् लब्धं ददाति ;

दातुं दत्तारूपं ननु अथिष्यदमाप नैव आभयम्,

कार्यं कश्चिन् वक्ष्यात् पुनरधिकतरं मामनार्थं करोति ।

राक्षः । कुमा र, एवमभियुक्तवराधिका भवत्येव मे निर्धयो

इत्यन् । कुतः । मैत्र्योऽथैव आभियुक्तः, इति पुनरुक्तार्थं लब्धेन

वदति ।

मन्त्र । वेदमन्त्रहरणकालिका विनिर्दिष्टः । इदमिदानीं
विं:

राक्ष । यन्मन्त्रं विधेर्विनिर्दिष्टमिदं, न चाप्यन्यत् । कुतः;
मृत्युते परिभाषधामनि सति चेदात्मभूतां सतां,
पुणेभः कृतवेदिनां कृतधियो देवाममिक्षा वर्धः
ते कोकक परीक्षकाः, धितिभूतः, पात्रेन येन कृतः
साक्षेहं विपुलनिधेर्विनिर्दिष्टः, पुंसां प्रवक्ष्यामिहः ।

मन्त्र । यकोधं ॥ यक्षमद्यापि निद्रूपते विधेर्विनिर्दिष्टमिदं,
न ममेति यमाय्यं ।

कन्यामोत्रविषमखोलमिदानीं कन्या, कृतज्ञ, मन्त्रा
विश्वामित्रवत्सदा मम पिता मोतः कथाश्रेयताम्;
कथाज्ञाहितगौरवेण ममता मन्त्राधिकारे रिपोः,
मारब्धाः प्रवक्ष्यामि जीववद्वेगं विमोक्षतेते वर्धः ।

राक्ष । कर्मतं ॥ यक्षमपरो मन्त्रकोपरि विमोक्षः
॥ यकोधं ॥ कर्षो विधाय ॥ ज्ञानं पार्थ, ज्ञानं पार्थ, पार्थविष
कन्यामारोपितवानवापोऽहं पर्मनेवरे ।

मन्त्र । येन मर्हि व्यापादितकालः ।

राक्ष । देवमन्त्र मन्त्रम् ।

मन्त्र । यकोधं ॥ देवमन्त्र मन्त्रम्; न चाप्यन्यत् जीवविद्धिः ।

राक्ष । कर्मतं ॥ कर्म जीवविद्धिरपि चाप्यन्यत्प्रविधिः ।

इत्थं इदमपि मे रिपुभिः शोभतं ।

मन्त्र । यकोधं ॥

मानुराचर, चाञ्चायते विहरयेन, वेनोपतिः ये एतेन
राचयेन सह सौवार्हमुत्पाद्याकच्छरीराभिज्ञो देव चन्द्रमुत्त
माराधयितुकामाः पञ्च राधानः । तद्यथा, सौख्यमविचरणा,
मलवमरपतिः सिंहादः, काञ्चीरः पुष्कराचः, विन्धुराचः सु
वेकः, पारसीकाधिराजो मेषाक्षरति । तत्र, तेषां मध्ये, वेचयः
प्रधानतयाः प्रथमां मदीयां भूमिं कामयन्ते, ते गञ्जीरश्चक्षुः
पयोष षोडशभिः पूर्व्वेना । इतरो तु द्वौ चक्षिवलकामौ, वंश
मैव चाख्येतामिति ।

पुनरुचः । अं कुमारो नाचवेदिति ॥ निष्कान्तः ॥

मय ॥ चकोर्य ॥ राचर, राचर, भाई विजयायाती
राचरो, मलववेतुः चकोर्यः तुङ्गच्छ, यमाजीयतां यमाक्षना
चन्द्रमुत्तदति ।

विन्धुमुत्तच, सौख्यं च, यममयानतो तथा ;

चक्षुःचित्तमोरोऽहं चिन्ममिव दुर्धनः ।

मन्त्र । कुमार, कृतं काचहरयेन, मोक्षमेव कुसुमपुरोपरौ
याव प्रतिष्ठनामसदकानि ।

नौकोनां सोमभूषीवरिमलधवजान् धूवयन्तः क्षयेषान्,

क्रियन्तः कश्चिमान् अमरकुसुमदः सुखितकाचवत्,

वांश्चक्षुः यकाणां, दुरनचुरपुटयोदकात्ताकामाः,

इषूषामुत्तमाङ्गे मलमदवचिचक्षिचक्षुः पतन्तु ।

॥ इति चपरिचमो निर्मते मलवकादुः ॥

राक्ष ! बावेमं । हा बिक्क, कहं । तेऽपि चतासपक्षिणक्षिप
वर्षोद्भवस्तु कथं सुखसाभाव राक्षसदेहते, न रिपुविना
भाव, तत्किमिदानीं करवाधि मग्दभास्यः ?

■ गच्छामि तपोवर्म, न तपसा ज्ञानेत्सर्वैरं मनः ;

किञ्चार्तुमनुवामि श्रीवति रिपौ; श्लोचामिधं चोद्यता ;

किन्त्वा सङ्गमयः पतामरिषणे, मेहं न पुनर्भवे

चेतस्य न दहधमोचरभयं दग्धास्तृप्तं न भवेत् ।

॥ इति निष्क्रान्ताः धर्मैः ॥

॥ पञ्चमोऽङ्कः ॥

॥ अथ षष्ठोऽङ्कः ॥

॥ ततः प्रविशन्मण्डपतः सर्वार्थं विद्वार्षकः ॥

विद्वार्ष ।

अथदि जलदानीको केवरो केविधादी;
अथदि सुजगदिहीचन्द्रमा चन्द्रजलो;
अथदि, अथवचमं वा चक्राजव वेद,
एहिहृदप्रतिपत्ता, चण्णवाचकानीदी ।

आव विरक्त कालक विचवचसं सुविद्वत्त्वार्थं मेस्तामि ।
परिक्रमावलोकाय च । अथं उच विचवचसापो समिद्ध
त्वचो हृदोऽप्येव आगच्छदि; ता आव उववप्तामि (१) ।

(१) जयति जलदानीकः केवरो केविधादी

जयति सुजगदिहीचन्द्रमा चन्द्रजलोः ।

जयति अथवचमं वा चक्राजव वेदं

प्रतिहृतप्रतिपत्ता चार्थं वाचकानीतिः ।

आवन् विरक्त कालक विचवचसं समिद्धार्थं मेस्तामि ।

अथं पुनः विचवचसः समिद्धार्थकः इतरयानच्छति, तस्यावदु
पवर्ष्यामि ।

॥ तस्यः त्रयिभ्यति त्रयिभ्यार्थः ॥

अभिज्ञा ।

यन्मावेत्तां यावत्तेसुं, यद्वायवेसुं कृत्वावेत्ता,

हि अ नृणां प्राणि विद्वद्वा, विद्वद्वा मिताथं दूषेति ।

सुखं मयं जथा मत्तमभ्येत्तुमर्हति पितृव्यस्यस्य विदुः
त्वयो ज्ञानदोषिणः ता ज्ञानं च अभ्येष्टामि ॥ परिकल्पोप
मयं च ॥ एषो विदुस्त्वयो । अवि सुखं पितृव्यस्यस्य (१) ।

चिह्नं ॥ विज्ञेयं ॥ अर्धदोषेण विज्ञेयं ॥
 अनिष्टं ॥ अर्धदोषेण ॥ अर्धदोषेण विज्ञेयं ॥ (२)।

॥ सभासन्धौ न्यमासिङ्गतः ॥

बलिहारा । अरु बचस्य कुहो मे सुह, जस्य तुमं चिरयाव
अथासपचागदोषि, अथाविच वृत्तभां, अथहो मदी (विनिश्चि॥)

(१) सनातनमतः साधानेषु, दृष्टोक्तेषु रीचयतः,

अदधक्षितार अपि विभवा, विरहे मिवासां दुर्धवा वस्ये।

सुतस्य मया भव्या मधवकेतुकटकाप्रियवचसः विद्वार्थस्य
 कामतदिति; तस्यावदेनमन्वेयामि । इह विद्वार्थसः । अवि सुतं
 मियवचसस्य ।

(९) कचमिहव मिहवचयः वनिह्वार्यः । अपि सुभ
मिहवचयः ।

(६) यदि वयम्, कुतो नै सुखं, यत् न विरहावश्यात्
प्रत्यागतोऽपि, चक्षाय दृष्टानां, चक्षुषो भवति ।

कुत्तमं पित्रं पित्रदं वयस्य देवस्य चन्द्रशिरिको विवेदेति ।
ततो तथा तं विवेदि च, एवं च बुभुक्षपात्रिवप्रवाहो, चर्चं पित्रव
चक्षुं पेयितुं त्वह मेहं च विदोहि (१) ।

उमिह्वा । वयस्य, यदि मय एहं सुविदन् भेदि, ता मयि
सुवावेदि, किं तं पित्रं पित्रदं वयस्य चन्द्रशिरिको विवेदि
दंति (१) ?

विह्वा । पित्रवयस्य, तवापि किं च सुविदन् चति ? ता नि
भामेहि । चति दाव, चय्य चायक्षसीदिमोहिदमदवा मलयको
दुहदएव, विराकरिच राक्षसं, ददा चित्तवयस्यमुहा चयाया
पक्ष पतिवा; ततो चमिक्तकारी एव, दुराचारीति, कदुच
उज्जिह्वं मलयकेदुकउचभूमिं, मित्रभूमिमुपलदाह भवति
लोकावेततपूकदपरिवारेसं, यकं यकं विषयमभिप्यतिदेसं
पतिवेसं, भहमउपुददनाहिजुरातवलयतराचवेवभागुरा
चयरोहिदस्यमिषयवयस्यमुहेहि, भंजमिदो मलयकेदु । (२) ।

(१) प्रसीदतु, प्रसीदतु, मित्रवयस्यः; चर्चं वलु दृष्टमात्रे
येव चार्थ्यचायकोनाज्ञतः; चया, विदुर्धक, गच्छ इमं दत्तान्तं
मित्रं मित्रदर्शनस्य देवस्य औचन्द्रस्य निवेदयेति । ततस्तस्य
तन्निवेश, एवमनुभूतपार्थिवप्रवाहः, मित्रवयस्यं प्रेषितुं तव
मे चसितोऽपि ।

(२) वयस्य, यदीहं मया सोतव्यं भवति, तस्मानपि आवय
क्षितमित्रं मित्रदर्शनस्य औचन्द्रस्य निवेदितमिति ?

(३) मित्रवयस्य, तवापि किं च सोतव्यमपि; तन्निजामय,

वसिष्ठा । वचस्य, भद्रमठप्रमुखा किं देवस्य चण्डविटि
 को चवरणा, मलवकेतुं वमाक्षिदाति सोह मन्त्रीचरि । त
 किं विमिश्रं, एहं कुकविनाटकस्य विषयं चण्डे चण्डं विमिश्रये
 ति (१) ।

वसिष्ठा । वचस्य इह्य दाव; देवनदीहविष्य चण्डविटमदी
 ए वमो चण्डाचण्डकीदीह (१) ।

वसिष्ठा । वचस्य, तदो तदो (२) ।

अक्षि तावदार्यशावकानोतिमोहितमतिना मलवकेतुहत्
 कोव निराकृत्य राक्षसं, इतादिचवर्धप्रमुखाः प्रधानाः पञ्च
 पाचिंवाः, ततोऽवमोक्षकारी एव, दुराचारइति कला,
 उज्ज्वला मलवकेतुकटकभूमिं, निमग्नमिदुल्लसतया, भव
 रिकोचधैव्यतनूकृतपरिवारेण, कर्क कर्क विषयममिमखितेन
 पाचिंवेणु, भद्रमठपुरदत्तहिङ्गुरातवचमुद्रराजदेवमापुराण
 चरोहिताचविषयवर्धप्रमुखैः, वचमितो मलवकेतुः ।

(१) वचस्य, भद्रमठप्रमुखाः किं देवस्य चण्डविटि
 एका मलवकेतुं वमाक्षिता, इति कीको मन्त्रवति । तर्हि
 विमिश्रं, कुकविनाटकस्य चण्डात् मुद्रवन्मो चण्डात् निर्मलः ?

(२) वचस्य इह्य तावत् देवमया एव चण्डमया वच
 चण्डाचण्डकीदीहाः ।

( ) वचस्य, ततस्ततः ।

विज्ञा । वचसः, ततोपज्जति, कारवाधनवमुद्रादय एते
निष्कम्प, चर्मपावक्येव प्रतिपत्तं वराजकीकममेवराजवर्त्तं
वर्त्तं (१) ।

अभिज्ञा । वचसः कर्त्ति (१) ।

विज्ञा । वचसः, कर्त्ति इदे,

अदिवचनगद एव दावदयेव इती,

वज्रवज्रवदकीकामुद्रादयो नदन्ति ;

कवचवदभयं जातकम्मा तुरन्ता,

नदिदवचनकम्मा, वचदन्ते तुरन्ता (२) ।

अभिज्ञा । वचसः, चर्म दाव विज्ञातु, तथा चर्मलोकाय एव
कर्म चर्मिन्नाधिकारो भविष्य, कर्म चर्मपावक्यो पुनोपि
संज्येव मन्त्रिपदं चाकरो (३) ।

(१) वचसः, ततःप्रभृति, कारवाधनवमुद्रादेन एते
निष्कम्प, चर्मपावक्येव प्रतिपत्तं वराजकीकममेवराजवर्त्तं ।

(२) वचसः कृत्य ?

(३) कर्त्तेति

अतिवचनमुद्रा दावदयेव इन्तिनः,

वज्रवज्रवदकीकामुद्रादयो नदन्ति ;

कवचवदभयेन जातकम्मा तुरन्ता,

इतिवचनकम्मा, चाकर्त्तेते तुरन्ता ।

(३) वचसः, तावत् चर्मं लिखतु, तथा चर्मलोकाय प्रत्यक्ष
मुक्तिताधिकारो भूत्वा, कर्मचर्मपावक्यः पुनरपि तदेव
मन्त्रिपदमाकरो ।

विद्या । वचस्य, अदिमुद्रो दायीं वि तुम, सो अमचरका
लेष अचवमादिदपुमं अमचावकपुद्रिं अचमादिदुमिच्छवि
(१) ।

वमिह्या । वचस्य, अथ अमचरकायो दायीं अदिं (१) ?

विद्या । वचस्य, सो कसु तस्मिं एतच्छोकाचले बहमाये,
मकचकेतुकचपादो विहमिच, अन्दुरनामधेयश्च चरेष अमु
वरजो, इमंज्येन कुसुमपुरं आनदोति, अमचावकक वि
वेदिदं (१) ।

वमिह्या । वचस्य, तथा नाम अमचरकायो अन्दुरनाम
आचकये विहमवकायो विहमिच, वनहं अकहन्तो पुत्रावि
कथं इमंज्येन कुसुमपुरं आनदो (४) ?

(१) वचस्य, अतिमूर्ख इदानीमपि मं, वल्लभमात्तराक्ष
सेनाजनवमादितपूर्वामार्गशावकाश्च मुद्रिमवमादितुमिच्छ
वि ।

(२) वचस्य, अमात्तराक्षइदानीं कुत्र ?

(३) वचस्य, य कसु अमात्तराक्षवशस्त्रिन् अश्रुमे वहुंमाये,
मकचकेतुकचकाविकाय, अन्दुरनामधेयेन चरेषानुजीवमाय,
इदमेव कुसुमपुरमागत, इत्यार्थशावकाश्च विवेदितां ।

(४) तथा नामामात्तराक्षयो अन्दुराक्षप्रधानवने कतञ्च
वकायो भिज्जन्त, आगतमकृतार्थः पुत्ररपि कथमिदं कुसुम
पुरमागतः ?